



**T.C.  
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ  
GÜZEL SANATLAR ENSTİTÜSÜ  
GRAFİK ANASANAT DALI**

**KENTSEL DEĞİŞİMİN BELGELENMESİNDE  
FOTOĞRAFIN İŞLEVİ, ÖRNEK KENT GAZİANTEP**

**Hazırlayan  
Bayram BOZHÜYÜK**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**Danışman  
Prof. Dr. Ali Muhammet BAYRAKTAROĞLU**

ISPARTA 2014

T.C.  
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ  
GÜZEL SANATLAR ENSTİTÜSÜ  
GRAFİK ANASANAT DALI

Bu tez 29.05.2014 tarihinde Aşağıdaki Jüri Üyeleri Tarafından Oy Birliği/Çokluğu ile Kabul Edilmiştir.

DANIŞMAN

Prof. Dr. Ali Muhammet BAYRAKTAROĞLU

İmza: 

ÜYE

Doç. Fethi KABA

İmza: 


ÜYE

Yrd. Doç. Sabahattin ÇALIŞKAN

İmza: 

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylım.

İmza ve Mühür

  
SDÜ Güzel Sanatlar Enstitü Müdürü

T. C.  
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ  
GÜZEL SANATLAR ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları aldığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim (27.12.2019).

Tezi Hazırlayan Öğrencinin

Adı ve Soyadı

Beşram Boztaş

..... İmzası

## ÖNSÖZ

Ondokuzuncu yüzyıl sonlarından itibaren endüstrileşmeyle daha hızlı gelişmeye başlayan yeni teknolojik icatlar; üretim biçimlerini, felsefeyi, sanatı kısacası yaşamımızı etkilemeye başladığı görülmüştür. Kaşifler ve misyonerler gittikleri yerleri resimleyip, envanter çalışmaları ve örneklerle beraber ülkelerine sunuyor, hammadde ve insan gücü için yeni bilgiler sağlıyordu. Bu yüzyılın sonlarında ortaya çıkan fotoğraf makinesi gidilen yerlerin yaşam şeklini, coğrafyasını ve kültürel yapıtlarını objektif şekilde ortaya koyma konusunda önemli bir seçenektir.

Amerika Birleşik Devletleri'nin ilgisini de ondokuzuncu yüzyılda Anadolu toprakları çekmişti. Amerikalılar'ın, Anadolu'da yaşayan ermeni ve diğer gayrimüslimleri, özellikle yapmış oldukları hastane, okul, kilise türü yapılarla hizmet vererek, kültürel bir yakınlaşmanın yanında mezhep değiştirmelerini misyon edindikleri iddia edilmektedir. Anadolu'daki önemli gördükleri yerlerden birisi de 19. yy'daki ismiyle Antep'tir. Bölge hakkında envanter çalışmaları, haritalama, propaganda ve bölgenin kataloglanması için kurdukları matbaayla beraber ilk fotoğraf makinesini bu şehre getirerek kullandıkları bilinmektedir. O günden Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar olan dönemde çekilmiş olan Antep şehir fotoğrafları bize şehrin geçmiş yaşamı ve mimarisi hakkında belge niteliğindedir. Eski fotoğraflarda yer alan kent dokusu ne kadar canlılığını koruyor, bir zamanlar var olan mekanların yerlerinde şimdi neler var? Bu tür soruların cevabını dış mekanların fotoğraflanarak belgelenmesi ve karşılaştırmalı olarak sunulması, kent kültüründe ne tür değişimlerin olduğunun kaynaklarla açıklanması gerekliliği tez çalışmasının temel konusudur. Yapılan araştırma sayesinde şehirlerin değişimlerini Gaziantep özelinde ele almak bize geçmiş ve günümüzün şehir yapısı hakkında somut bir delil oluşturmada faydalı olacaktır. Araştırmamda bana desteklerini esirgemeyen tez danışmanım Prof. Dr. Ali Muhammet Bayraktaroğlu, Mimar Abdülkadir Evişen, Dr. Hasan Yelken, Çevre ve Kültür Değerlerini Koruma ve Tanıtma Vakfı, Gaziantep Amerikan Hastanesi ve aileme sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Bayram BOZHÜYÜK  
Isparta, 2014

## ÖZET

### **Kentsel Değişimin Belgelenmesinde Fotoğrafın İşlevi, Örnek Kent Gaziantep**

**Bayram Bozhüyük**

Süleyman Demirel Üniversitesi,

Güzel Sanatlar Enstitüsü, Grafik Anasanat Dalı, Yüksek Lisans Tezi

Yıl :2014, Sayfa: 127

Danışman: Prof. Dr. Ali Muhammet Bayraktaroğlu

Kültürel mirasın tarihsel süreç içerisinde oluşumu ve kentlerin görsel özelliklerine nasıl etki ettikleri gibi soruların cevaplarını arayıp belgelemek için birçok bilimsel yöntemden faydalanılmaktadır. Tarih yazıcılığı ve sosyolojinin belirli kavramları, fikirleri ortaya sunarken kullanacağı yöntemlerden birisi olan en somut materyallerde fotoğraflardır. Görüntüler üretilmiş oldukları dönemin özelliklerini bize yansıtmasının yanında verdiği mesajlar bakımından metinsel ifadeler kadar etkileyici olmaktadır. Fotoğrafın belgeci yanı da, fotoğrafın icat edildiği dönemden, günümüze kadar en önemli işlevi olmuştur. İster mimari fotoğraflar olsun, portre fotoğrafları olsun ya da savaş fotoğrafları olsun çekildiği andan sonra gelecek nesillere belirli konular hakkında bilgiler sunar. Günlük yaşamımızda dahi fotoğrafları çekerken fark ederek ya da fark etmeyerek aslında geçmişe dair belgeler oluşturmaktayız.

Araştırmanın ilk bölümünde “sosyal bilimlerde fotoğrafın yeri”, “sosyal belgeci fotoğraf”, kentlerin kültürel kimlikleri ve tarihsel süreçte değişimleri örneklerle anlatılmıştır. Tezin ikinci bölümünde ise ilk bölümdeki bilgiler ışığında, uygulama alanı olarak seçilen Gaziantep’in “belgeci fotoğraf” kaygısıyla şehrin tarihsel gelişimini içeren araştırma ortaya çıkarılmıştır. Eskiden fotoğrafları çekilmiş yerlerin günümüzde ne kadarı, geçmişi bize anlatıyor? Geçmişteki yaşanan mekanların günümüzdeki durumu yerinde incelenip, fotoğrafları çekilmiş ve sonuçları tez içerisinde sunulmuştur. Ayrıca tezde eski çekilen fotoğrafların, çekildiği zamanda grafik ve baskı alanında ilk kullanım alanlarının örnekleri de bulunmaktadır. Çalışma ulaşılan bilgiler doğrultusunda Gaziantep kenti için yapılan ilk belgeci akademik çalışma olmasından dolayı da gelecek nesillere fikir oluşturulması sağlanılmıştır.

## **ABSTRACT**

**Photo Of The Function Of Urban Change In Documentation, Samples Gaziantep City**

**Bayram Bozhüyük**

Süleyman Demirel University,

Institute Of Fine Arts, Graphic Department, Master's Thesis

Year :2014, Page: 127

Supervisor: Prof. Dr. Ali Muhammet Bayraktaroğlu

Lots of scientific methods are used for searching and documenting the questions like the formation of cultural heritage within the historical process and its effect on the visual specifications of the cities. One of the methods that the historiography and sociology shall use during presentation of the specific concepts, ideas, is the most substantial material, the photographs. Besides the reflection of the characteristics of their period, the messages of the images is impressive as much as the textual expression. The documenter side of the photograph has been the most important function of it from the photography invention period to present. Whether architectural or portrait, the photographs give information to the next generations coming after these photographs about the specific subjects. Even in our daily life, we create documents related with the past knowingly or unknowingly by taking pictures.

In the first section of the research, “place of photography in social sciences”, “social documentary photograph”, the cultural identities of the cities and historical process, expression methods and importance have been identified with examples. In the second section of the thesis, Gaziantep has been selected as area of application in the light of the information in the first section. A research has been formed covering the historical development of the city and the concern of “documentary photography” of Gaziantep. How much of the history of the places which were previously photographed, are told to use in present? The places where people had resided in the past, have been researched on site, their photographs have been taken and the results have been submitted within the thesis. Besides, the examples of the first usage of utilization in printing and graphic area at the time of being shot, are available in the thesis. This study shall provide opinions to the next generation due to its characteristics of being the first documentary study made for Gaziantep in accordance with the obtained information.

## İÇİNDEKİLER

Sayfa No

ÖNSÖZ .....	i
ÖZET .....	ii
ABSTRACT .....	iii
İÇİNDEKİLER .....	iv
GÖRSELLER DİZİNİ .....	vi
GİRİŞ .....	1

### I. BÖLÜM

1.Sosyal Bilimlerde Fotoğrafın Yeri .....	5
1.1. Sosyal Bilimlerde Düşüncüyü Ortaya Koymada Görüntülerden Yararlanma .....	6
1.1.1. Bilimsel Araştırmalarda Görüntülerden Faydalanma.....	7
1.1.2. Toplumcu Belgesel Fotoğraf Anlayışı Nedir?.....	16
1.1.3. Kentlerin ve Toplumların Görsel Tarihinin Oluşumu .....	24
1.2. Kent Kültürün Oluşumunun Belgelenmesinde Fotoğrafların Önemi.....	28
1.2.1. İnsan ve Sosyal Yaşamın Fotoğraflanması .....	33

### II. BÖLÜM

2. Kent Kültürünün Oluşumunda Tarihsel Dönemlerin Gaziantep Örneğinde Fotoğraflarla İncelenmesi.....	39
2.1. 19. Yy Öncesi Kentin Tarihsel Gelişimi .....	39
2.2. 19. Yüzyılda Gaziantep .....	46
2.3. Amerikan Misyonerlik Faaliyetleri .....	64

2.3.1. Amerikan Hastanesi .....	69
2.3.2. Merkezi Türkiye Koleji .....	78
2.3.3. Matbaanın Kurulması, Şehrin Fotoğraflarının Basılması ve Baskı Örnekleri .....	81
2.4. Kurtuluş Savaşı Yılları .....	92
2.5. Cumhuriyet Dönemi İlk Yılları .....	99

### **III. BÖLÜM**

3. Değerlendirme ve Sonuç .....	120
KAYNAKÇA .....	122



## GÖRSELLER DİZİNİ

<b>Fotoğraf 1.</b> : Jacop Riis'in fotoğraflarından 1888. ....	19
<b>Fotoğraf 2.</b> : Jacop Riis'in fotoğraflarından 1888. ....	20
<b>Fotoğraf 3.</b> : Abdülcelil levni'nin minyatür çalışmalarından 18. Yüzyıl. ....	30
<b>Fotoğraf 4.</b> : Joseph Nicephore Niepce'nin 1826 yılındaki çektiği fotoğraf. ....	31
<b>Fotoğraf 5.</b> : Louis Jacques Mande Daguerre'in 1839 yılındaki çektiği fotoğraf. ....	32
<b>Fotoğraf 6.</b> : Felix Tournachon'in 1858 yılındaki çektiği fotoğraf. ....	32
<b>Fotoğraf 7.</b> : August Sander, Üç Kuşak Köylü Ailesi, Almanya, 1912. ....	35
<b>Fotoğraf 8.</b> : August Sander, İnşaat İşçisi, Köln, 1928. ....	35
<b>Fotoğraf 9.</b> : 20. yüzyıl başları, Gaziantepli halk ve onlara yardım dağıtan "Armenian General Benevolent Union" (AGBU) üyesi Tavit Atamian. ....	36
<b>Fotoğraf 10.</b> : Bugünkü "Dülük Köyü" ndeki "Dülük Harabeleri". ....	40
<b>Fotoğraf 11.</b> : Kale etrafı ve çevresi. ....	44
<b>Fotoğraf 12.</b> : Kentin eski mahallelerine doğru, batıdan doğuya bir görünüm. ....	46
<b>Fotoğraf 13.</b> : 19. Yüzyıl başlarında dini nüfusa göre Gaziantep'te mahallelerin yerleşimi. ....	47
<b>Fotoğraf 14.</b> : St. Mary Kilisesi (günümüzdeki adı Kurtuluş Cami) ve solda Antep kalesi.....	49
<b>Fotoğraf 15.</b> : Kendirli Kilisesi ve çevresi. ....	50
<b>Fotoğraf 16.</b> : Solda Kendirli Kilisesi ve arkada Antep kalesi. ....	51
<b>Fotoğraf 17.</b> : Solda Kendirli Kilisesi ve sağda St. Mary Kilisesi (günümüzdeki adı Kurtuluş Cami) kuzeyden güneye Bey Mahallesi'ne doğru bakış. ....	52
<b>Fotoğraf 18.</b> : Gaziantep'te günümüze ulaşmayan Anglikan kilisesi. ....	53
<b>Fotoğraf 19.</b> : Pişirici Mescidi ve Kasteli.....	56
<b>Fotoğraf 20.</b> : Gaziantep'teki hanların kent içindeki yerleşiminin planı. ....	58
<b>Fotoğraf 21.</b> : Kaleden Hışva Ham'na bakış. ....	59
<b>Fotoğraf 22.</b> : Arasa Meydanı. ....	60
<b>Fotoğraf 23.</b> : Bayazhan ve Kırkayak Parkı. ....	61
<b>Fotoğraf 24.</b> : Eski Çarşı. ....	62
<b>Fotoğraf 25.</b> : Alaüddevle Cami ve Uzun Çarşı. ....	63
<b>Fotoğraf 26.</b> : Güneyden Kuzeye bakış tarihi ipekyolu'nun geçtiği bölge. ....	64
<b>Fotoğraf 27.</b> : Azariah Smith ve eşi Corinth Elder Smith. ....	66

<b>Fotoğraf 28.</b> : Yıllara göre Antep'te yaşayan Amerikalı sayısı (Güllü, 2010:35). ....	67
<b>Fotoğraf 29.</b> : Dr. Azariah Smith, Tillman Trowbridge ve bazı çalışan Amerikalıların, Amerikan Hastanesi bahçesindeki mezar taşları. ....	68
<b>Fotoğraf 30.</b> : Hastane inşasına bağışta bulunmaları için Trowbridge tarafından, Azariah Smith'in arkadaşlarına yapılan çağrı metni. ....	70
<b>Fotoğraf 31.</b> : Amerikan hastanesi'nin eczanesi, eczacı kalfası ve çırağı. ....	71
<b>Fotoğraf 32.</b> : Amerikan Hastanesi'nde hastalara hizmet verilirken. ....	72
<b>Fotoğraf 33.</b> : The Missionary Herald'ın, Mart 1910 sayısının kapağı. 1910 yılında Antep bölgesinde yaşanan yoksulluk ve tıbbi yetersizlikleri anlatan telgraf metni ve bunu belgelemek amaçlı çekilmiş bir fotoğraf. ....	72
<b>Fotoğraf 34.</b> : Tepebaşı Mahallesi'ndeki Amerikan Hastanesi (solda) ve Kurtuluş Cami (Sağda). ....	74
<b>Fotoğraf 35.</b> : Amerikan Hastanesi güney cephesi. ....	75
<b>Fotoğraf 36.</b> : Amerikan Hastanesi'nin giriş kapılarından birisi. ....	76
<b>Fotoğraf 37.</b> : Amerikan Hastanesi'ndeki Marston Binası. ....	77
<b>Fotoğraf 38.</b> : Merkezi Türkiye Koleji'nin fotoğrafı, ....	79
<b>Fotoğraf 39.</b> : 1876 yılında kurulan Merkezi Türkiye Koleji'nin logosu. ....	82
<b>Fotoğraf 40.</b> : Merkezi Türkiye Koleji'ne ait basılmış antetli kağıdın baş kısmı. ....	84
<b>Fotoğraf 41.</b> : Merkezi Türkiye Koleji'ne ait basılmış bir kataloğun iç sayfası. ....	84
<b>Fotoğraf 42.</b> : Türkiye Koleji'nden mezun olan öğrencilere verilen diploma örneği. ....	85
<b>Fotoğraf 43.</b> : 1911 ve 1912 yılında Merkezi Türkiye Koleji'nin durumu hakkında basılmış rapor. ....	86
<b>Fotoğraf 44.</b> : 1906 yılında Merkezi Türkiye Koleji'nin kataloğu. ....	87
<b>Fotoğraf 45.</b> : 1910 yılında Merkezi Türkiye Koleji'nin kataloğu. ....	88
<b>Fotoğraf 46.</b> : 1909 yılında Merkezi Türkiye Koleji, bölgedeki diğer misyoner okullarının durumu ve dini yerlerin rapor olarak sunulduğu çalışma. ....	89
<b>Fotoğraf 47.</b> : 1886 yılında basılmış Merkezi Türkiye Koleji'nin ders müfredatı. ....	90
<b>Fotoğraf 48.</b> : Amerikan hastanesi yayını olan "Sihhi Konuşuk". ....	90
<b>Fotoğraf 49.</b> : Merkezi Türkiye Koleji ve Bahreyn'de 19. yüzyılda misyonerler tarafından faaliyette olan hastane, okul ve şapel yapılarının aynı yerde gösterildiği fotoğraflı bir grafik çalışma. ....	91
<b>Fotoğraf 50.</b> : Solda 1920 yılında Fransız savaş uçaklarının çekmiş olduğu hava fotoğrafı. ....	93
<b>Fotoğraf 51.</b> : Bombardımandan sonra şehirdeki durum ve günümüzdeki hali. ....	94
<b>Fotoğraf 52.</b> : Bombardımandan sonra şehirdeki durum ve şehirdeki Fransız askerleri. ....	96

<b>Fotoğraf 53.</b> : Bombardımandan sonra şehirdeki durum. ....	97
<b>Fotoğraf 54.</b> : Pir Sefa Hanı'nın duvarındaki izler. ....	97
<b>Fotoğraf 55.</b> : Bombardımandan sonra kale ve günümüzdeki görünüm. ....	98
<b>Fotoğraf 56.</b> : Şehitlerin şehitler abidesi önündeki defin töreni. ....	100
<b>Fotoğraf 57.</b> : Şehitler Abidesi ve günümüzdeki görünümü. ....	101
<b>Fotoğraf 58.</b> : Fransisken (Kendirli) kilisesi ve Halkevinin olduğu yer. ....	102
<b>Fotoğraf 59.</b> : Cumhuriyet'in ilk yıllarında Atatürk Bulvarı ve günümüzdeki betonarme durum. ....	103
<b>Fotoğraf 60.</b> : Cumhuriyet'in ilk yıllarında çekilmiş bu fotoğrafta, solda Kendirli Kilisesi yanındaki Fransız Saint Joseph Okulu binası ve Atatürk Bulvarı. ....	104
<b>Fotoğraf 61.</b> : Balıklı semti ve çukur mahallesinin Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki imar çalışması yapılmış durumu ve günümüzdeki durumu. ....	106
<b>Fotoğraf 62.</b> : Gaziler Caddesi ve günümüzdeki görünümü. ....	107
<b>Fotoğraf 63.</b> : Maarif Kavşağı'ndan Karagöz Caddesine doğru görünüm. ....	108
<b>Fotoğraf 64.</b> : Maariften Karagöze giriş. ....	109
<b>Fotoğraf 65.</b> : Karagöz Caddesi ve Büyük Pasaj. ....	110
<b>Fotoğraf 66.</b> : Cumhuriyet'in ilk yıllarında eski çarşı civarı ve Alaüddevle Cami. ....	111
<b>Fotoğraf 67.</b> : Kırkayak Parkı ve etrafı. ....	112
<b>Fotoğraf 68.</b> : Başkarakol Caddesi ve sağdaki yapı eski adı Kilikya Yüksek Eğitim Enstitüsü ve 1933 yılında kurulan Gaziantep Lisesi. ....	113
<b>Fotoğraf 69.</b> : 1935 yılında kurulan Gaziantep Elektrik İşletmesi. ....	114
<b>Fotoğraf 70.</b> : Gaziantep eski hükümet konağı ve çevresi ve altta günümüzde düzensiz yapılaşmanın hakim olduğu görünüm. ....	115
<b>Fotoğraf 71.</b> : Gaziantep Tren Garı ve günümüzdeki hali. ....	117
<b>Fotoğraf 72.</b> : Atatürk Bulvarı ve solda Cumhuriyet'in ilk yıllarında yapılan apartmanlar. ....	118

## GİRİŞ

Toplumların tarihsel süreç içerisinde yaşadıkları göçler, savaşlar, felaketler, vs. gibi olayları sistemli olarak kayıt altına alınması tarih yazıcılığıyla somutlaştırılmıştır. Zamanla coğrafi keşifler ve icatlar, toplumların yeni bilgilerle tanışmasına sebep olduğundan dolayı, farklı bilim dallarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Yeni gidilen bir coğrafyadaki canlı türleri, farklı kültür birikimlerine sahip insanların ve bunların yaşam koşullarını belgeleyip, sınıflandırma ihtiyacının ortaya çıkmış olduğu görülmüştür. Keşiflerde elde edilen bilginin getirdiği değişimin haricinde, orta çağda incilin çevirilerinin yapılması, baskı tekniklerinin ortaya çıkmasından dolayı bilgiye kolay ulaşılması, skolastik düşüncenin hakim olduğu Avrupa’da yavaş yavaş sekülerleşmeyi ve özgür düşünceyi beraberinde getirdiği bilinmektedir. Aydınlanma dönemiyle hız kazanan bilimsel çalışmalar, son üç yüzyılda sistemli yöntemler geliştirecek bilgiler oraya koymuş ve araştırma konularının farklılığı ile edinilen bilgiler bilimsel disiplinlerin sınıflandırılması gerekliliğini de beraberinde getirmiştir. Ortaya çıkan sosyoloji bilimi de insanların teknolojik ilerlemesine paralel olarak yaşanan kültürel gelişimlerin sayesinde zamanla gelişmiş ve kendi içerisinde araştırma yöntemlerini de arttırmıştır.

Sosyoloji ve tarih yazıcılığının da diğer bilim dallarında olduğu gibi kendilerini kanıtlama yolunda farklı yöntemlerden yararlanmaktadır. Bunların başında, geçmiş olayların belgelendiği orijinal yazılı tarihi kayıtlar, arkeolojik alanlar ve en önemlisi toplumların yaşayış biçimlerinin en somut olarak işlendiği görsel materyaller gelmektedir. Fotoğrafçılığın ortaya çıkmasından önce sosyal bilimler, görüntü temelli araştırma yöntemine başvuracağı zaman; rölyef, fresk, heykel, gravür ve illüstratif eserlerden faydalandığı bilinmektedir. Eserleri ortaya koyan sanatçının ruh yapısı, bilgi birikimi, ihtiyaç duyduğunda mitolojik öğelerden faydalanması çalışmalarını yönlendirerek, taraflı ya da gerçeği yansıtmayan yorumların oluşmasına neden olmaktadır. Ayrıca krallar, aristokratlar ya da kilise gibi dini kurumların da otoritesini pekiştirmek amacıyla sanatçılara verdikleri siparişler, görsel sanat eserlerine subjektif anlamlar yüklenmesine sebep olmuştur. Kadeş savaşına katılan mısır firavunu II. Ramses’ in fresklerde kendisini savaşın en önünde resimletmesi, ya

da fiziksel yapısı güçlü görünmeyen Roma imparatorlarının kendi büstlerinin atletik vücutlu heykellere yerleştirilmesini istemesi gibi tarihte birçok örneğe rastlamaktayız. Bilim, görsel sanat eserlerinin ortaya konulduğu dönemlerde gerçeği yansıtmayı yansıtmadığını, eserlerin yapıldığı döneme ait kullanılan eşyaların, metinlerin incelenmesiyle ya da fosil ve kişilere ait iskeletlerin analiz edilmesiyle ortaya koymaktadır. Aynı zamanda tarihsel süreçte yapılmış görsel sanat eserleri, araştırma yapılan bölgeye ait bitki türlerinin neler olduğu, günümüzde bazı bölgelerde nesli tükenmiş olan hayvan türlerinin varlığının kanıtlanmasında yardımcı olmaktadır. Görsel sanat eserlerinin, ortaya konulduğu bölgede yapılan ticari faaliyetlerin neler olduğu ve hangi milletlerin kendileri arasında iletişim içerisinde olduğunun kanıtlanması konusunda da sosyal bilimlere yardımcı olmaktadır.

Bilimsel araştırmaların faydalanacağı, objektif görüntülerin ortaya konmaya başlaması fotoğrafçılıkla beraber daha ciddi bir hal almaktaydı. Fotoğraf makinesi icat edildiğinde sanatla çatışacağı ve özellikle ressamlar tarafından benimsenmeyeceği fikri akla gelmektedir. Fakat zamanla fotoğraf, görsel sanatlarda kendi yerini almaya başlamıştır. Fotoğrafçılık, sanatsal yaklaşımların dışında pozitif bilimlerin faydalandığı bir görüntü üretme biçimi de olmuştur. Özellikle son iki yüz yılda dünya; yeni keşifler, savaşlar, bilimsel ve siyasi gelişmelerle tekrar şekillenirken, olayların belgelenmesinde fotoğraflardan yararlanılmaktadır. Yaşanılan acıları, mutlulukları ve keşifleri belgelemek amacıyla fotoğraf makinesinin kullanılmasıyla oluşturulan görsel imgeler, bize en somut sonuçları oluşturmaktadır. Ulaşılan sonuçlardaki verilen mesajlar öyle pratik ve aynı zamanda etkilidir ki, bazen kelimelerin anlatamayacağı derinlikte fikirler ortaya sunmaktadır. Sosyal bilimlerde, belgesel gözlemciliğin en önemli araçlarından birisi olan fotoğrafçılığın birçok araştırmada kullanılmasıyla ortaya konulan nesnel bulguların güvenilirliğinin arttığı gözlemlenmiştir.

Zaman içerisinde meydana gelen olayların ve kentsel dönüşümlerin de kolay anlaşılabilmesi fotoğrafın sosyal belgeci niteliğiyle mümkün olmaktadır. Bu düşüncenin doğruluğunu savunmak için, fotoğrafların kullanımı ve kentlerin geçirdiği süreçlerin Gaziantep kenti özelinde ele alınarak anlatılması araştırmanın kapsamını oluşturmaktadır. Son iki yüzyılda Anadolu'nun birçok yerinde olduğu gibi savaşların, ciddi etnik ve politik değişimlerin yaşandığı, aynı zamanda geçmişine ait

zengin bir görsel arşive sahip olduğu için Gaziantep kenti, araştırmanın uygulama alanı olarak belirlenmiştir. Araştırma konusu hazırlanırken ulusal ve çevirileri yapılmak suretiyle yabancı kaynaklardan faydalanılmıştır. Yararlanılan kaynaklar içerisinde; Tarık Demirkıran (1996)'ın *Cogito 8, Kent ve Kültürü, Kent ve Kültürü Tarih Boyunca Kuşatılan Özgürlük Adaları; Kentler* isimli yayını, Doğan Özlem (2000)'in *Kültür Bilimleri ve Kültür Felsefesi, Bütün Eserlerine Doğru* adlı yayın dizisi, Ali Muhammet Bayraktaroğlu (2006)'nın *Kentsel Kimliğin Üretilmesinde Mekânın Kullanımı (Isparta Örneği)* isimli makalesi, kültürün ne olduğu, tarihsel süreç içerisinde nasıl geliştiği ve şehirlerde kültürü oluşturan görsel anlamda kurumsallaşmış öğelerin neler olduğu gibi soruların cevaplarını bulmak için incelenmiştir. Nezih Başgelen (1999)'in *Dünya Kültür Mirasında* isimli yayını, *Gaziantep*, Mimar Zafer Okutucu (2014)'yla yapılan *Gaziantep'in Geleneksel Mimarisi* konulu söyleşi, Berrak Yüce (2010)'nin *Osmanlı Son Dönemi İle Erken Cumhuriyet Dönemi Arasında Gaziantep'te Mimari Dokunun Değişimi* isimli yüksek lisans tezi, Ondokuzuncu yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun yaptırmış olduğu *Halep Salhname'si* Gaziantep'in geçmiş kültürel yapının anlaşılmasında önemli bilgiler içermektedir. Fotoğrafın belgeci niteliğini, sosyolojik ve tarihsel bulguların ortaya konmasında kentlerin fotoğraflanması dahilinde, katkılarının neler olduğu bu çalışmanın yapılmasının amacıdır. Bu amaç doğrultusunda kent kültürünün oluşumu ve toplumların yaşadığı tarihsel süreçlerin anlaşılmasında, farklı kaynaklardan yararlanılarak tanımlamalar yapılmıştır. Osmanlı'nın son döneminden, 1950'li yıllara kadar olan dönem arasında, şehrin karakteristik yapısını oluşturan kültürel ve mimari özelliklerin günümüzde yitirilmiş olduğu açıkça görülmektedir. Kent yapısının vazgeçilmez aktörü durumunda olan mimari yapılardaki değişimin olumlu ya da olumsuz olması kent kimliğinin oluşumuna etki eden bir faktör olup olmadığının sorgulanması, unesco gibi kültürel miras konusunda önemli çalışmalar yapan büyük ölçekteki kurumların gelecekteki araştırmalarına kaynak oluşturabileceği düşünülmektedir. Dolayısıyla karşılaştırmalı görsel analizin dinamikleri ekseninde geçmişteki görüntülerin mümkün oldukça en yakın açılarından tekrarlanması yöntemiyle kent kimliğinin değişimindeki olumlu veya olumsuz durumların saptanması; yapılan saptamalar doğrultusunda, pek çok kuruma geleceğin Gaziantep kimliğinin nasıl kurulabileceği hakkında fikir ya da fikirler verilmesi,

hedeflenmektedir. Görsel anlamda araştırmaya temel oluşturan argümanlar, Osmanlı İmparatorluğu döneminin sonlarından, Cumhuriyet dönemi Gaziantep'inin 1950'li yıllarına kadar çekilmiş fotoğraflardır. Araştırmayı hazırlarken çekilen fotoğrafların öneminin ve mekanların daha iyi anlaşılması amacıyla Gaziantep kentinin tarihi, kültürel yapısı ve mimari özellikleri hakkında literatür taramaları yapılmış ve sözlü görüşmelerden de faydalanılmıştır.

Kentin görsel kimliğinin gelişiminde, Osmanlı döneminde, Gaziantep'teki Amerikan misyoner faaliyetlerinin katkıları büyüktür. Fotoğrafın belgeci özelliği kullanılarak Amerikalı misyonerlerin yaptığı çalışmalardan günümüze kadar kent hakkında turistik tanıtımlar dışında, kültürel boyutta başka çalışmanın yapılmaması şehir için önemli bir görsel sorundur. S.E.V. (Sağlık Eğitim Vakfı) Gaziantep Amerikan Hastanesi yayınlarından olan Brian Johnson (2008)'un *şifahane, Gaziantep'in Amerikan Hastanesi ve Bağlı Tarihi Kurumların Kısa Tarihçesi*, adlı çalışması misyonerlik faaliyetleri konusunda önemli bilgiler içermektedir. Bu faaliyetlerin, grafik ve fotoğrafçılık alanında şehirdeki ilk çalışmaların ortaya çıkmasındaki üstlendiği rolün anlaşılması için; Gaziantep hakkında Amerika Birleşik Devletleri ve Fransa kaynaklı internet sayfalarındaki görsellerin haricinde, Gaziantep' li ailelerden elde edilen, eskiden çekilmiş fotoğrafları kullanılarak yapılan yayınlar da ortaya konulmuştur.

## I. BÖLÜM

### 1. SOSYAL BİLİMLERDE FOTOĞRAFİN YERİ

İnsanoğlu tarihsel süreç içerisinde kendi gelişimini devamlı sürdüren bir varlıktır. Sosyal yaşama duyulan ihtiyaç, insanların ilk çağlardan günümüze kadar sürdürdüğü kültürel gelişimin de önemli etkenlerinden birisidir. Avcı toplayıcı insandan günümüz endüstrileşmiş insanlığa kadar yaşamındaki olayları gelecek nesillere aktarma ihtiyacı doğmuştu. İlk görsel yapıtlar diyeceğimiz mağara duvarlarına resimlerle iletişime başlayan insanoğlu, zamanla kendi topluluklarının sosyal yaşamını gelecek nesillere aktarım ihtiyacını zamanla daha sistemli hale getirmenin yöntemlerini aradılar. Yeni keşifler ve teknolojideki sürekli değişim bilginin gelecek nesillere aktarım ihtiyacında rol oynamaya başlamaktadır. Zamanla resim ve heykele, oradan yazıya ve nihayet ondokuzuncu yüzyılda fotoğrafın icadıyla beraber, görüntü üretme biçimlerindeki ilerlemeler, günümüze kadar devam etmiştir.

Fotoğrafın ortaya çıktığı ve sanayi devriminin bir getirisi olan kentleşme sürecine paralel olarak gelişen sosyal yaşamın yeni problemlerine odaklanmış görüntüler, günümüzde sosyal belgeci anlayışla oluşturulan görüntülerin başlangıcını oluşturmaktadır. Fotoğrafik görüntülerin doğruyu söylediğine dair inancın tam olduğu ve fotoğrafçının da sosyal yaşamın sorunlarına ilişkin elde ettiği görüntüleri, mevcut koşulların iyileştirilmesi yönünde yararlı olabilmek hedefiyle kamuoyuna sunduğu varsayımıyla çalışmaların, toplumsal dönüşüm içinde pozitif anlamda etkili olabilme gücüne sahip olduğu gözlemlenmektedir.

Fotoğraflar son yüzyılda görüntü üretme biçiminin her türlü kategorisinde yaşamımıza girmiştir. Fotoğrafları çekme, düzenleme ve yayınlama süreçlerindeki sanatçılar, verilmek istenen mesajların yanında fotoğrafta akılda kalıcılık adına estetik kaygıları da beraberinde aradıkları gözlemlenmiştir. Bir fotoğrafın nasıl olması gerektiğine karar verirken, bir kareyi diğerine yeğlerken, fotoğrafçılar, hep konular üzerinde standartlar koydukları görülmektedir.

Toplumların yaşam şartları, savaşlar, göçler, bilimsel ve sportif başarılarda fotoğraflar artık günümüz sosyal yaşamıyla iç içe geçmiştir. Fotoğraflar anlık



duyguları ya da olayları objektif bir biçimde ortaya koymada ve kalıcılığında en etkili görüntü üretme biçimi haline gelmiştir.

### **1.1. Sosyal Bilimlerde Düşüneyi Ortaya Koymada Görüntülerden Yararlanma**

Yirminci yüzyılın sonlarından başlayarak günümüze kadar olan süreçte teknolojinin geldiği durum görüntü üretme biçimlerini daha önceki dönemlerden oldukça farklılaştırmış ve “imajların gerçek dünyadaki anlamlardan ve göndergelerden bağımsız olarak üretildiği” (Robins, 1999:82) bir ortama taşımıştır. Bu da, görüntülere ilişkin başlıca terimlerin ve onların aitlik nitelikleri üzerine yürütülmesi alışılmış olan tartışmaların içeriğinin önemli ölçüde odağının kaymasına hatta geçersizleşmesine neden olmaktadır. Yaklaşık son yirmi yıldır bilgisayar grafik tekniklerinin muazzam ölçüde çeşitlenmesi, insanın algı kapasitesinin sınırlarının üstünde, optik bakış açısının yeterliliğinin çok üstünde, sanal ortamlarda görüntüler üretilmesini sağlamıştır. Bu üretim, büyük sanayilerde, tıpta, askeri alanlarda vs. artan talepleri doğrultusunda her geçen gün hızla yaygınlaşmakta, gelişmekte ve öteki görüntü üretme biçimlerine göre baskın bir konuma geçmektedir. Bilgisayar teknolojilerinin olanakları ile üretilen görüntüler, gerçek hayatta karşılığı bulunabilecek ve optik olarak algılanması mümkün bir alan yerine, sayısal ortamda üretilmiş soyut, görsel ve dilsel öğelerin küresel çapta bulunduğu ve tüketildiği, dolaşıma sokulduğu, değiş tokuş edildiği siberetik ve elektromanyetik bir alan yerleştirmektedir (Crary, 2004:14). Görsel bilgi kirliliği günümüzde yaşamın birçok alanında bize yanıltma bilgiler de sunduğu bilinmektedir. Bu yüzden yirmi yıl öncesinde üretilmiş olan görüntülerin orijinaleri teknolojinin sağladığı imkanlara göre bize daha saf görünüm vermektedir. Bu yüzden sosyal bilimlere katkı sağlayacak görsel materyalleri araştırırken, eldeki bulguları birkaç farklı kaynaktan sorgulamak ya da bu görsellerin orijinalerinden emin olduğumuz baskılarını elde etmek daha güvenilir bilgiye ulaşmamızı sağlayacaktır.

### 1.1.1. Bilimsel Araştırmalarda Görüntülerden Faydalanma

Bilimsel disiplinlerin araştırma sınırlarını çizdikleri ve kurumsallaşma süreçlerini büyük oranda tamamladıkları ondokuzuncu yüzyıl sosyal bilimleri içerisinde, görsel malzemelerin neredeyse görmezden gelindiğini ve bu tavrın çok az sayıdaki araştırma dışında yirminci yüzyılın başlarına kadar devam ettiğini söylemek mümkündür. Sosyal bilimlerin görsel materyallere ilişkin bu ilgisizliğinin ya da gecikmiş ilgisinin, ondokuzuncu yüzyılın hakim bilimsel anlayışı ve bu anlayışın çizdiği sınırların belirleyiciliği ile, klasik bilimsel bilgi üretme kriterlerinin başından beri nasıl şekillendiği ile doğrudan ilişkisi olduğunun altını çizmek gerekir. Özellikle sosyoloji ve tarihin, içinde buldukları mesleki ve entelektüel toplulukların sınırları ve talepleri doğrultusunda, dönemin siyasal ihtiyaçlarına cevap verecek nitelikteki bilimsel yönelimleri, araştırma konularının ve araştırma yöntemlerinin de nesnel geçerliliği olabilecek, araştırmacının tarafsızlığı ilkesine dayalı bilgi üretimi talebine cevap verebilecek türden sınırlarla çizilmiş çerçeve içinden seçilmesine neden olduğu görülmektedir. Bu bağlamda, sosyolojinin geçerliliği ispatlanabilir, güvenilir sonuçlar elde edilebilir olarak gördüğü sayısal araştırmalara verdiği önem ve tarihin de özellikle doğruluğu tartışmasız resmi belgelere duyduğu inanç, araştırma yöntemlerinin ve araştırma içinde değerlendirilen malzemelerin, mevcut bilimsel kriterlere uygun olarak nasıl seçildiğinin göstergeleridir (Toksoy, 2007:59).

Görüntülerin ortaya çıkartılmasında belirleyici unsur; fotoğrafı ortaya koyacak olan kişinin görgü, bilgi birikimi, olduğu zaman ve yer belgenin niteliğini de değiştirmektedir. Kevin Robins'e göre görmek, 'dünyanın içinde olmak; "dünyanın dokusu içinde yer almak", dünyaya açık olmak demektir. Ancak gözün önünde gerçekleşen bir şey, aslında gerçeğın kendisini göstermeyebilir ya da gerçek, insanlar tarafından algılanmak istenmeyebilir. Gerçek anlamda görmek için deneyimin içinde olmak gerekir (Dora, 2004:17). Araştırma konusu birebir görsel malzemelerle ilgili olan sanat tarihinden ise, görüntüleri belli semboller ve işaretlerle sınırlandırılmış, kategorize edilmiş alanlar içinde değerlendirecek, böylece görüntülere ilişkin objektif bir bakış açısı oluşturacak ve tüm görüntüler için uygulanması mümkün bir yöntemi keşfetmesi beklenmiştir.

Yirminci yüzyılın başlarından itibaren, sosyal bilimlerin içindeki tartışmaların getirdiği ivme ile araştırmacıların çalışmalarında görüntülere yer verdikleri örneklerin sayısı artmış olsa da, genel olarak denilebilir ki, görsel materyaller uzun süre veri toplamayı kolaylaştıran ve araştırmacının zaten başka yöntemlerle ulaştığı sonuçları destekleyen araçlar olarak algılanmıştır. Sosyal bilimlerin görüntülere verdiği rolün yaklaşık 80'ler sonrasında gelişen biçimiyle görsel çalışmaların içerisinde görüntülerin merkezi önemde değerlendirilmesinden farklı olduğunu belirtsek de, sosyal bilimlerde üretilmiş kimi tartışmaların, teorik yaklaşımların ve görüntüleri değerlendirme biçimlerinin, günümüz çalışmalarına önemli katkılar sunduklarının da altını çizmek gerekmektedir. Bilimsel araştırmalarda görüntülere yaygın olarak yer veren ondokuzuncu yüzyılın antropolojisinin, görüntülerden yararlanma biçimleri eleştirilere hedef olsa da, başka bir bağlamda bugünün çalışmaları içinde onların yeniden değerlendirilmesi mümkündür (Toksoy, 2007:61). Dönemin antropolojik araştırmalarında kullanılan fotoğraflık görüntüler, uzak diyarlardan gelen ve doğruluğu tartışmasız birer kanıt olarak kavranmıştır. Antropologlar, çoğunlukla katılımcı gözlem niteliğindeki alan araştırmaları sırasında elde ettikleri bilgilerin yanı sıra görsel malzemelerden birinci derecede yararlanmışlardır. Ancak antropologlar, özellikle antropolojik çalışmaların ilk yıllarında, görsel malzemelerden Batı toplumuna benzemeyen, uygarlıktan uzak halkların yaşamlarını tanıdıklaştıran araçlar olarak yararlanmışlardır ve bu araçlar çoğu zaman araştırmacının göstermeyi istediği çerçeve içinde ve geri kalmış toplumlar imajını güçlendirecek şekilde kullanılmıştır. Bu anlamda Levi-Strauss, fotoğrafın o dönemlerde antropologlar tarafından yaygın kullanımını, Batı dışı halkların kaynaklarını sömürmenin başka bir yolu haline geldiği düşüncesiyle eleştirmekteydi (Toksoy, 2007:61).

Sosyolojinin ortaya çıkmasını sağlayan tarihsel gelişim süreci fotoğraf içinde aynı derecede önemlidir (Dora, 2004:92). Sanatın sosyoloji bilimiyle beraber tarihsel evrimini inceleme hedefiyle konusunu sınırlandıran klasik sanat tarihi içinde, görsel malzemelere ilişkin hakim anlayış, onların biçimsel olarak analiz edilmesi, birbirini takip eden dönemler içerisine üslup özellikleri dikkate alınarak yerleştirilmesi olmuştur. Ancak, sanat tarihi içindeki kimi yaklaşımlar bu klasik bakışı aşan, tarihsel olarak dönemler üzerinden ele alınan sanatlar ile toplumsal yapıdaki değişim ve

dönüşümler arasındaki ilişkilerin nasıl kurulduğuna odaklanan nitelikte olmuşlardır. Sanat eserlerinin biçimsel olarak incelenmesinin ötesinde, eserlerin içlerinde barındırdıkları felsefi anlamları açığa çıkaran ya da yorumlayan ikonolojik araştırmalar, görüntüler üzerine odaklanan günümüz çalışmalarına yol gösterici olmuş örnekler arasında yer almaktadır.

Her ne kadar ikonografik yaklaşım toplumsal boyutunun eksikliği, toplumsal bağlama duyarsızlığı gibi nedenlerden dolayı eleştirilmiş de olsa bugün sosyal bilimciler ve özellikle de kültür tarihçileri açısından önemli bilgi birikimleri sağlamıştı. İlk olarak Erwin Panofsky tarafından ortaya atılan ikonolojik yöntem, form analizlerinin ötesinde, sanat yapıtlarındaki anlam sorununa odaklanmıştır. Panofsky, üç aşamalı olarak tanımladığı yönteminde, sanat yapıtlarının görsel dilini çözümlmeyi ve yapıtı ortaya çıktığı dönemin özelliklerini göz önünde bulundurarak yorumlamayı hedeflemiştir (Toksoy, 2007:62).

Panofsky, sanat yapıtının üretildiği ortamdan bağımsız bir nesne olarak görülmesini eleştirir ve sanat yapıtının, parçası olduğu ortamın felsefesi, toplumsal yapısı, psikolojisi, ekonomik, politik durumu vs. gibi olgular ile birlikte ele alınıp incelenmesi gerektiğinin altını çizer. Kültürel belirtiler (*cultural symptoms*) olarak adlandırdığı bütün bu olgular, sanat yapıtı ile karşılıklı ilişki içerisindedir. Bu ilişkinin çözümlenmesi için Panofsky, biçim, konu ve içerik olmak üzere üç inceleme düzeyi oluşturmuştur. Bu düzeylerin ilki, nesnelere en yalın biçimiyle tanımlandığı ön ikonografik tanımlamadır. İkonografik çözümlenme olarak adlandırılan ikinci düzeyde ise, sanat yapıtında betimlenmiş olan biçimlerle, tema ve kavramlar arasında kurulan ilişki tanımlanır. Bu düzeyde imgeler anlattıkları öykü ve alegoriler ile bağlantılı olarak ele alınır. İkonografların eseri çözümlenmek için yaygın olarak kullandıkları bu yöntem, eserdeki sembollerin felsefi ve dini olarak temsil ettikleri anlamları ortaya koymaktadır. Ancak Panofsky, ikonografik çözümlenmenin eserin içeriğini oluşturan ve içeriğin anlaşılabilir olması için açıklanması gereken öğelerin yalnızca belli bir kısmını değerlendirdiğini söyler (Toksoy, 2007:63).

Eserin içeriğinin daha geniş bir düzlemde ele alınması için, üçüncü düzeye yani ikonolojik yorumlamaya ihtiyaç duyulmuştur. İkonolojik yorumlama, sanat yapıtının nesnesi ile birlikte o yapıtın var olduğu döneme ait sanatçının kişiliği,

temsil ettiği sınıf, kültürel ve politik ortam, dönemin felsefi ya da dini anlayışı vs. gibi öğelerin bir arada değerlendirilmesidir. Böylece ikonolojik çözümleme, sanat yapıtını üretildiği dönemin kültürü ya da dünya görüşünün bir belgesi haline getirmektedir (Panofsky, 2012:21).

Her ne kadar, Panofsky eserlerin çözümlenmesine ilişkin belli bir yöntem geliştirmiş olsa da, onun sonradan düzenlediği ikonografi çalışmalarının çok daha öncesine, Alman sanat tarihçisi Aby Warburg'un araştırmalarına dayandığını vurgulamak gerekir. Görüntülerin niteliklerini incelenip sınıflandırılmasında belirli kavramlar olmalıdır. Dünyamızdaki birçok ışıltılı görüntülerin bize kendiliğinden ilginç gelmesi yaşadığımız doğal bir seçimdir (Warburg, 1986:196). Toksoy (2007) görüntülerin incelenmesi ve eleştirilerini şöyle açıklamıştır:

Düşünceleriyle sanat tarihinin klasik yaklaşımlarına oldukça farklı bir boyut kazandırmış olan Warburg' un görüntüler ve hafıza arasında kurulan bağlantılara dayalı çalışmaları, bir taraftan, bugün sanatlar içerisinde özellikle de sanat tarihinin disiplin olarak eleştirildiği tartışmalarda yeniden değerlendirdi. Günümüz görüntü temelli araştırmaları ise, (*image-based research*); fotoğraf, film, video kayıtları vs. gibi görsel malzemelerin, sosyal bilim araştırmalarında temel kaynaklar olarak ele alındığı ve incelendiği çoğunlukla görsel çalışmalar (*visual studies*) genel başlığı altında değerlendirilen araştırmalardır. Bu tür çalışmalarda görüntülerin, sosyal bilim araştırmaları içinde hem yöntem bazında farklı değerlendirilmesi hem de klasik sosyal bilimlerin temel argümanlarına yönelik eleştirel yaklaşımları geliştirecek şekilde ele alınması 1980'ler sonrasında yaygınlaşmıştır. 80'ler sonrasında gelişmeye başlayan biçimiyle görüntü temelli araştırmalar, farklı disiplinlerin birbirlerinin araştırma yöntemlerini kullandıkları, çoğulcu bilgi üretimine yönelik ve disiplinlerarası nitelikteki akademik ortamların yaratılması sağlama amacıyla yol almıştır. Öncelikle toplum, kültür, sosyal ilişkiler gibi konu başlıklarında yoğunlaşan araştırmalar, antropoloji, sosyoloji, kültürel çalışmalar, medya araştırmaları, görsel kültür, sosyal belgesel fotoğraf, bilgi teknolojileri, iletişim çalışmaları gibi geniş bir yelpaze içindeki alanların ortak bilgi üretimi teşvik edilerek gerçekleştirilmektedir (Toksoy, 2007:64).

Bu çalışmaların gelişimi için gerekli ortamı yarattığını söyleyebileceğimiz ve başlangıçta sosyolojinin bir alt disiplini olarak tanımlanan görsel sosyoloji (*visual sociology*), sosyal hayatın görsel boyutlarına odaklı çalışmalar ortaya koymuştur. Görsel sosyoloji alanının yaratılması ve geliştirilmesi IVSA (International Visual Sociology Association / Uluslararası Görsel Sosyoloji Derneği) adı verilen kuruluşun çalışmaları ile gerçekleştirilmiştir. Kuruluş amacını; öğretimde, araştırmalarda, uygulama alanlarında görsel imgeler, veriler ve araçlar kullanarak üretim yapmak ve sosyoloji, diğer sosyal bilimler, ilgili disiplinler ve uygulama alanlarında, fotoğraf, film, video vb. malzemelerin kullanımını geliştirmek olarak ifade etmektedir. Kuruluş sınırlandırmamakla birlikte, bu amaç doğrultusunda, öncelikli çalışma alanlarını şu şekilde belirlemektedir: Çağdaş toplumların günlük yaşamına odaklı; toplumun popüler görsel temsillerinin ve sanatın yoruma dayalı analizleri; mesaj ve anlam çalışmaları, reklamların sosyal alandaki etkisi ve görüntülerin ticari kullanımı; arşiv niteliğindeki görüntülerin toplum ve kültüre ait veri kaynakları olarak analizi; aile fotoğrafları ve video grafikleri gibi eğlence amaçlı üretilen görüntüleri anlamlandırmaya yönelik belgesel çalışmalar ortaya konulmuştur ([www.visualsociology.org](http://www.visualsociology.org), [18.02.2014]).

IVSA, yaklaşık yirmi yılı aşkın bir süredir, görsel çalışmalar alanında düzenlediği ve desteklediği konferanslar, yayınlar, araştırma projeleri vs. ile görsel malzemeleri temel alan nitelikteki çalışmaların üretilmesinin, tartışılmasının ve yaygınlaştırılmasının sağlandığı bir ortam niteliğindedir. Kuruluşun çalışmalarının başlangıcından itibaren, her yıl dünyanın farklı bir yerinde düzenlenen uluslar arası nitelikteki konferanslar, görüntüleri merkez alan araştırmaların paylaşımı için uygun bir ortam yaratırken, görüntü temelli araştırmalara ilişkin genel problemlerin, temel yaklaşımların, metodolojik sorunların tartışılması olanağını da doğurmaktadır. Öte yandan, IVSA tarafından ilk olarak 1986 tarihinde ve *Visual Sociological Review* adıyla yayınlanan dergi konferanslarda yer alan metinlerin yayınlandığı, ayrıca görüntü temelli araştırmalar çerçevesindeki yayınların hatta daha geniş anlamda görüntülere ilişkin birçok ürünün de yeniden değerlendirildiği bir ortam olmuştur. Toksoy (2007) görüntü temelli araştırmalarda IVSA'nın çalışmalarını şöyle açıklamıştır:

Dergi, görüntüleme ilişkin yaklaşımların gelişmesine paralel olarak odaklandığı konuları ve belli oranlarda içeriğini değiştirmiş, 1992 yılında *Visual Sociology* adı ile çıkmaya başlamıştır. Bu dönemde yayınlanmakta olan *Visual Antropoloji* isimli derginin, özellikle antropolojik çalışmalara yer veriyor olması, görsel çalışmaların sosyal bilimlerin öteki alanlardaki boşluğunu doldurma ihtiyacını doğurmuş ve *Visual Sociology* bu ihtiyacı karşılamıştır. Birkaç yıl içerisinde belli bir disiplinin sınırları etrafında yazıların toplanmasının yerine dosya konuları, temalar belirlenerek o temalara ilişkin çalışmalar dergide yer almaya başlamıştır. Dergi 2002 yılında, görsel çalışmalara ilişkin disiplinler arası bir ortamın oluşması ve çalışmaların çok daha geniş bir alanı kaplamasının sonucunda *Visual Studies* adı altında çıkmaya başlamıştır ve bugün de yılda üç kez aynı isimli yayınlanmaya devam etmektedir. Gerek IVSA'nın büyük oranda kaynak akışını sağlayarak düzenlediği konferanslar, yapılan araştırmalar ve yayınlar, gerekse de belli aralıklarla yayınlanan dergiler, yaklaşık yirmi yıl gibi bir süre içinde, görsel çalışmaların başlı başına bir alan olmasını sağlamıştır. Bu alanda bugün, sosyal bilimlerin birçok disiplininin etkin olmasının yanı sıra sanat çalışmalarının da yer aldığı, oldukça geniş bir mecrayı kaplayan konu başlıklarında görüntülerle ilgili üretim yapılmaktadır. Görüntü temelli araştırmalar içinde görüntülerin veri kaynağı olarak kullanılmasına ilişkin farklı yaklaşımlar olmakla birlikte, genel bir değerlendirme ile denilebilir ki, bu tür araştırmalarda görüntüleme verilen rol, öncesinde sosyal bilimcilerin araştırmalarında görüntüleri kendi bilimsel sorgularını ya da savlarını besleyecek şekilde ve yorumsuz kaynaklar olarak yazılı metinleri destekleyici nitelikte kullanmasından farklıdır (Toksoy, 2007:67).

Görüntü temelli araştırmalarda görüntüler, temel veri kaynağı olarak çalışmanın merkezinde yer alır. Dolayısıyla, araştırmanın içeriği ve yöntemi ele alınan görüntülerin niteliğine göre belirlenir ve araştırmacının onları nasıl elde ettiğine bağlı olarak değişiklik gösterir. Bu konudaki uygulanmalara her geçen gün yenilerinin ekleniyor olmasına rağmen, görüntüleme ilişkin araştırmalarda yaygın kabul gören belli yöntemlerden bahsetmek mümkündür. Farklı birçok disiplinden gelen araştırmacılar, özellikle de sosyologlar ve antropologlar, saha çalışmalarında görüntülerden üzerine odaklandıkları alana dair bilgi toplama amacıyla yararlanmaktadırlar. Bu hedefle hareket eden araştırmacılar fotoğraf, video gibi

araçları kayıt amaçlı kullanırken, araştırmanın konusuna ve sınırlarına bağlı olarak farklı metotlar izlemektedirler. Bu bağlamda en yaygın metotlardan biri, araştırmanın ilk aşamasında, çalışılan alandaki hemen her şeyin kaydedilmesidir. Çoğunlukla araştırdıkları alana tekrar gitme olanakları sınırlı olan antropologlar tarafından kullanılan bu yöntem, bölgeye ilişkin her türlü ayrıntının kaydedilmesi gerektiğine inanılan durumlarda tercih edilmektedir. Her ne kadar bu yöntem alan araştırmalarında yaygınlıkla kullanılıyor olsa da, eldeki ham görüntülerin elverişli bilgilere çevrilmesini zorunlu kılmaktadır. Bu da uzun ve ayrıntılı bir çalışmayı gerektirmesinin yanı sıra, çoğunlukla belli bir bağlam doğrultusunda şekillendirilmemiş bir araştırmanın, görüntülere ilişkin odaklanılan bölgeyi anlama ve yorumlamayı sağlayacak türden bir analizi gerçekleştirmesini zorlaştırdığı iddiasıyla tartışmaya açıktır. Ayrıca, kameranın sadece kayıt aracı olarak kullanımı, sosyal bilimcinin araştırma sahasındaki aktif rolünü, karşılıklı ilişki kurma sürecini onu yalnızca gözetleyen kişi konumuna yerleştirilmesi açısından risk doğurmaktadır. Öte taraftan, bu tür çalışmaların yayınlanması sırasında eldeki ham görüntülerin fazlalığı nedeniyle çoğunlukla yayının metinler ya da raporlar şeklinde yapıldığı görülmektedir ki bu da görüntülerin paylaşım sürecinde merkezi önemde değerlendirilemeyeceği ve sadece araştırmacının bilgi kaynakları olarak kalacağı anlamına gelmektedir (Pauwels, 1996:2). Öte yandan araştırmacıların belirli bir bağlam dahilinde görüntü üretmeleri özellikle antropologların ve sosyologların sıklıkla başvurdukları bir yöntem olmuştur. Fotoğraf oluşturma olarak adlandırılan yöntemde, fotoğraf film gibi araçlar, bir görüşmenin parçası olarak kullanılır ve elde edilen görüntüler ya da fotoğraflar araştırma konusunun esas çerçevesinde üretilir ve değerlendirilir. Bu durumda görüntüler, araştırmacı tarafından belli bir bilgiyi ortaya çıkarmak üzere, belli bir bağlam etrafında, önceden belirlenmiş bir meseleye ilişkin veri oluşturma amacıyla kullanılmaktadır.

Görüntülerden özellikle fotoğraflardan yararlanılması, mülakatlarda karşılaşılan birçok sorunun da çözülmesine yardımcı olmakta, görüşmecilerle kişiler arasında karşılıklı güvenin ve bilgi akışının daha rahatlıkla sağlandığı bir ortamın oluşması kolaylaşmaktadır. Ayrıca, araştırma alanından elde edilen görüntüler, konunun bağlamı çerçevesinde daha sonra da araştırmacılar tarafından analiz edilmekte ya da sorgu malzemeleri olarak değerlendirilebilmekte böylece,



görüşmeler sırasında gözden kaçırılmış detaylar üzerine yeniden düşünülebilmektedir. Başka bir açıdan da, araştırmacılar dışında belli bir alandan elde edilen görüntüler, görüntülere konu olan bireyler ile paylaşmakta, onların sözlü görüşmelerde çoğunlukla yapılmak zorunda kalındığı gibi birebir yani daha kapalı bir ortamda düşüncelerini aktarmaları yerine, fotoğraflar aracılığıyla kendilerini ifade etmeleri içinde fırsatlar yaratmaktadırlar. Yine bu yöntemin içerisinde fotoğrafların farklı bir kullanımı da, araştırma konusu için gerekli olacak kimi bilgilerin, kişilerin aile albümleri gibi kendi görüntü arşivlerinden yararlanılarak, bu yolla görüntülerin hafızanın uyararı olarak kullanılmasıdır. Bu şekilde, bireylerin kendi tarihleriyle, kimlikleriyle kurdukları ilişkiler, görüntüler aracılığıyla geliştirilmekte ve hatırlanamayan ya da göz ardı edilen ayrıntılar keşfedilebilmektedir (Collier, 1986:107).

Görsel çalışmalar içerisinde üretilen teorik yaklaşımlara temel teşkil eden ve birçok disiplinin klasik araştırma yöntemlerini sorgulamalarının yolunu açmış uygulamalardan bir başkası da, toplumlar tarafından çeşitli amaçlarla üretilmiş görsel veriler üzerine odaklanan çalışmalardır. Görüntü temelli araştırmalar içerisindeki bu yaklaşım, sanat, fotoğraf, film, video, reklamcılık, moda, makyaj, mimari, peyzaj, bilgisayarlılık vs. gibi oldukça geniş bir alanda üretilmiş görüntüleri, toplumun üyeleri tarafından yaratılmış görsel iletişimin parçaları olarak değerlendirmektedir. Görüntüler, sosyal alanın çeşitli katmanlarını temsil eden sembolik kodları ortaya çıkarmak, onları çeşitli yollarla çözümlemek üzere sosyal bilimciler tarafından hazır veri kaynakları olarak değerlendirilmektedirler (Toksoy, 2007:69).

Kültürler tarafından üretilmiş görüntüler üzerine odaklanan çalışmalar içerisinde, özellikle görüntülerin tarihsel değerleri, tarih disiplini içerisinde yeni yaklaşımların araştırma metotlarının gelişimini sağlamıştır. Daha öncesinde tarihçiler çoğunlukla görsel malzemelere, onların ilgilendikleri döneme ya da konuya ilişkin ellerinde yeteri kadar yazılı belge olmadığı durumlarda başvurmuşlardır. Görsel çalışmalar içerisinde ise, görüntüler aracılığı ile tarihsel problemler yeniden ele alınmakta ya da bütünüyle görüntülerin yarattığı olanaklar üzerinden araştırma yönlendirilmektedir. Bu konu çerçevesinde değerlendirilebilecek çok sayıda örnek vardır. Kurum tarihleri, aile tarihleri, belli bir grubun, topluluğun geçirdiği dönüşümler ya da tarih disiplininin içerisinde zihniyetler tarihi, maddi tarih, günlük

yaşamın tarihi, moda tarihi vs. gibi adlandırılan alanlar ya da görüntüler üzerinden sosyal yapıdaki büyük dönüşümlerin izlerinin sürüldüğü, görüntülerin toplumun modernizasyonu sırasında yaşanan değişimlerin belirtileri olarak analiz edildiği çalışmalar bunlardan sadece bazılarıdır (Toksoy, 2007:68).

Üretilmiş fotoğraflar içerisinde aile fotoğrafları ise, tarihsel araştırmalarda kullanılan kaynaklar olmanın ötesinde, günlük yaşama dair taşıdıkları izlerle sosyolojik araştırmalar için de zengin verilerdir. Aile fotoğrafları, *özel alanda* üretilmiş olarak kamusal alanda tüketime sunulmuş fotoğraflardan farklı biçimlerde değerlendirilebilirler. Hangi insanların ne şekilde aile fotoğrafları ürettiği sorusu, fotoğrafların belge olarak önemlerinin yanı sıra, onların çoğunlukla profesyonelce üretilmemiş basit estetik, teknik araçlar olarak sağladıkları naif ortamın da avantajıyla, geleneksel sosyal süreçlerin işleyişi, sosyal davranışların düzenlenişi vs. hakkında sorular sorabileceğimiz ve onlar üzerinden sosyal ve kültürel üretim ve gelişim süreçlerine dair bilgi üretebileceğimiz bir zemin sağlamaktadırlar. Aynı zamanda ortaya konan görsel kayıtların oluşturduğu birikim de "kültürel hafıza" kavramının önem kazanmasında etkili oldu. Artık her aile ve birey fotoğraflarla kendi aile hafızasını kurgulayabiliyor (Ulu, 2013:8).

Görsel çalışmalar içerisinde fotoğrafın, özellikle de sosyal belgesel fotoğraf olarak adlandırılan türün, oldukça yaygın olarak kullanıldığı ve önemli bir yer kapladığı görülmektedir. Fotoğrafik görüntülere odaklı çalışmalar içinde öncelikli olarak, toplumsal yaşamın farklı boyutlarıyla değerlendirilmesine izin veren nitelikteki fotoğrafların, sosyal yaşamı etkileyen ve popüler kültürün oluşmasına kaynaklık eden yanlarıyla ele alındığı görülmektedir. Öte yandan çoğunlukla reklam amaçlı kullanılan ya da medya da yer alan diğer görüntü üretme yöntemlerini de kapsayan, mesaj ve anlam analizlerinin yapıldığı nitelikteki araştırmalar çoğunluktadır. Bunların yanı sıra fotoğraf, akademik eğitime yönelik alanlarda ya da tarihsel araştırmalarda temel veri kaynağı olarak değerlendirilirken, özellikle sosyolojik nitelikteki alan araştırmalarında araştırma sürecinin başından itibaren aktif olarak kullanılmaktadır. Çoğunlukla sosyologlarla fotoğrafçıların ortak yürüttükleri bu tür saha araştırmaları, klasik sosyolojik araştırma yöntemlerini eleştirir nitelikteki bakış açılarını geliştirilirken, fotoğraf üzerine odaklanan tartışmaların da içeriğini dönüştürmektedir (Toksoy, 2007:70). Fotoğraflar, yalnızca sınıflandırıcı, kayıt edici

ya da kanıtlayıcı araçlar olarak değil, yoruma açık kaynaklar olarak ele alındığında, sosyal bilimsel düşünce için farklı açılımları besleyecek ve geliştirecek yanlarıyla dikkat çekicidirler. Bu yüzden araştırmada toplumların geleneklerini ve yaşam alanlarını tarihsel süreç içerisinde fotoğraflarla belgeleme yönteminden faydalanılmıştır.

### **1.1.2. Toplumcu Belgesel Fotoğraf Anlayışı Nedir?**

Fotoğraf makinesinin icadının yanında özellikle 20. yüzyılda toplumlar daha hızlı değişimler, iletişim ve ulaşım teknolojilerinin gelişmesiyle daha sosyal etkileşimler yaşanmıştır. 20. yy'ın sanat için de daha önce yaşanmayan hızda, birçok farklı ekollerin ortaya çıktığı bir dönem olduğunu gözlemlemekteyiz. Sinema ve fotoğrafçılık yeni sanat dalları olarak ortaya çıkmıştır. Fotoğrafın da artık kendi tarihi süreci içerisinde yol alış hikayesi ve sanatsal dönemlerin içerisinde nasıl bir rol üstlendiği, toplumsal alana ilişkin düşüncelerimizi çeşitlendirme ve farklı bakış açılarına doğru yönlendirme potansiyeli olduğu görülmektedir. Fotoğrafın tarihsel sürecinde, özellikle fotoğrafçılığı meslek ve sanat halinin dışında değerlendirildiğinde, onun modern dünyayı oluşturan öteki bileşenlerle ilişkisi ve bu ilişki doğrultusunda tekniğin gelişiminin nasıl yönlendirildiği ortaya çıkar.

Fotoğrafın kendi tarihi içinde yol alış öyküsünün, tarihin katmanları arasında sadece görünür kılınmış izleri takip etmek için olanak sağladığı, hatta görüntüler tarihi içindeki anlamlı kırılmaların nedeni olarak ve sosyal alandaki dönüşümlerde oynadığı rol göz önünde bulundurularak bakıldığında, toplumsal alana ilişkin düşüncelerimizi çeşitlendirme ve farklı bakış açılarına doğru yönlendirme potansiyeli olduğu görülmektedir (Toksoy, 2007:70). Yani toplumcu belgesel fotoğraflar, insanların yaşadıkları olayları kaydetmek amacıyla dış gerçekliğin, kendini okura anlatmak isteyen fotoğrafçı tarafından başka bir izleyiciye tasvir edilmesidir.

Fotoğrafın, yirminci yüzyıldaki teknolojik ve kültürel gelişmeler dahilinde aynı zamanda medya tarafından ya da siyasi propaganda amaçlı kullanımından kaynaklanarak bir düşünceyi desteklemesinin haricinde, sosyal belgeci fotoğrafların her türlü çıkar sağlamaya açık olması, yanlış kamuoyu bilgilendirmelerini de dikkate almalıyız. Ancak bahsettiğimiz üzere sosyal belgesel fotoğraf sözü, fotoğrafın

gelişimi içinde belli nitelikleri ile özel kabul edilebilecek bir döneme işaret edecek şekilde kullanılmış sonrasında ise, dönemin özellikleriyle benzerlik taşıyan, fotoğrafik görüntülerin konusu olduğu kadar, fotoğrafçının ya da çekilen fotoğrafları yayınlama hakkına sahip olan kişi ve kuruluşların maksadının ve tavrının da özellikle incelemek gerekir. Çünkü fotoğrafçılar, kullandıkları cihazın yapısı gereği, etraflarında gördüklerini ayıklama yaparak kaydederler. Seçerler. Seçmek, tercih etmektir. Çevreyi kuşatan sonsuz görünümünden ayıklayarak bir görüntü oluşturmak için peş peşe bir dizi karar vermek gerekir. Fotoğrafçı göstermek istediklerini fotoğraf olarak kaydederken ötekileri kayıt dışı tutmakla yok etmiş olur.

Belgesel fotoğrafçılığı olması gereken en genel şekliyle tanımlarsak, “konusunu nesnel gerçeklikten alan” (Oral, 2013:2) ve o sırada kameranın önünde bulunan nesnel gerçekliği büyük oranda manipüle etmeden saptamayı içeren bir fotoğraf pratiği” olarak tanımlamak mümkündür. Ancak hemen vurgulamak gerekir ki, fotoğrafik görüntüler hangi yöntemle elde edilmiş olursa olsun, burada nesnel gerçekliğin kendisinden ya da birebir aktarımından değil “temsilinden”, “yeniden üretiminden” söz ediyoruz. Her ne kadar fotoğrafların kurgu ya da belgesel olarak ayrı adlandırılması alışkanlık haline gelmişse de “fotoğraf eyleminin kendisi tanım gereği bir kurgulama sürecidir” ([www.hezarfen.net/paralax/002orhan.htm](http://www.hezarfen.net/paralax/002orhan.htm) [04.02.2014]). Fotoğrafçı belgesel nitelikte bir görüntü üretme kaygısı ile hareket etmiş bile olsa, sonuçta bir şeyi belirli bir açıdan görmeyi başka bir şeye tercih etmelidir, başka bir deyişle fotoğrafta bize sunulan fotoğrafçının görmeyi ve belgelemeyi tercih ettiği en somut andır.

Toplumcu belgesel türünde çekilmiş fotoğraflarda ise fotoğrafçının, sadece belgeleme, olduğu gibi kaydetme niyetiyle bir gözlemci gibi hareket etmekten yani “tanık” olmaktan daha fazla iddiası vardır. Sosyal belgesel fotoğrafçının temel amacının, toplumsal değişimi, dönüşümü belgelerken, bu dönüşüm içinde görmezden gelinen toplumsal problemlere odaklanmak ve fotoğrafları aracılığı ile kamuoyunun bilgilendirilmesini, soruna ilgi göstermesini sağlamak olduğu söylenebilir (Toksoy, 2007:96). Toplumcu belgesel fotoğrafçı sadece tanıklık etmekle yetinmeyip, toplumsal yapıdaki kimi problemlere müdahale etmenin yollarını da aramaktadır. Öyleyse, sosyal belgesel fotoğrafçının işin en başında basın fotoğrafçısının iddia ettiği gibi tarafsız bir duruş sergileme kaygısı aslında olamayacağı da ortadadır.

Sanki sosyal bilimciler için olduğu gibi, fotoğrafçılar için de yaşam koşulları, aldıkları eğitim, politik görüşleri, bu işe nasıl başladıkları, araştırmaları için nereden ve nasıl destek aldıkları gibi birçok etmen onların topluma baktıklarında ne gördüklerini yani “görme biçimlerini” de etkileyecektir. Kaldı ki basın fotoğrafçıları, bu etmenlerin dışında bir de işlerinin gerektirdiği bir konu çerçevesinde ve oldukça sınırlı bir zaman diliminde “yayın için görüntü yaratan” (Light, 2010:3) fotoğrafçılardır. Genellikle ürettikleri görüntülerin izleyicide mümkün olduğu kadar şok edici ve kalıcı Barthes bu fotoğraflarda “şok” edici niteliklere rağmen aslında *punctum* olmadığını yani gerçekte bizi yaralayacak bir etki bırakamayacaklarını belirten bir etki bırakması için uğraşırlar (Barthes, 2011:57). Oysa sosyal belgesel fotoğrafçılar, genellikle yıllar süren çalışmalarında öncelikli olarak konularına belirli bir bağlam etrafında odaklanırlar, tarafsız olma kaygısı taşımadan siyasal, sosyal olaylar karşısındaki tepkilerini dile getirirler ve bu tepkilerinin ifade aracı olan fotoğraflarıyla kamuoyunda yer almaya çalışırlar.

Endüstrileşmenin hızla ilerlemesinin yan etkileri olarak ortaya çıkan doğal yaşam alanlarının yok oluşu ve kentleşme gibi sosyologlar için geniş bir zeminde çalışma olanağı sağlayan konular; aynı zamanda fotoğrafçıların da yöneldikleri ve o zamana kadar elde edilmesine farklı türden görüntüler elde ettikleri konulardı. Bu fotoğrafçıların odaklandıkları göçmenler, işçiler, kötü koşullar altındaki çocuklar, yoksul mahalleler, savaşta yaşamaya çalışan insanlar başka bir deyişle ‘tekinsiz’ alanlar, toplumsal değişimin öteki yüzünü aktaran görüntülerdir ve çoğu, dönemin koşullarına ilişkin bugün elimizdeki tek görüntü kayıtlarıdır (Toksoy, 2007:96).

Fotoğrafın sosyal yaşamın kıyısında kalmış alanlara odaklı fotoğrafçılar, o güne kadar görülmeye alışık olunmayan nitelikteki görüntüleri üretmeye başladıkları ilk yıllarda kamuoyunda büyük bir etki yaratmışlardı. Sanayileşme süreci ile birlikte yaşanan toplumsal değişimin, ilerlemeci, modernleşmeyi savunan tek yönlü aktarımlarının dışında yoksulluk, ırkçılık, işsizlik, göç, toplumsal huzursuzluk, kent vs. gibi birçok konunun fotoğraflar aracılığıyla görüntülenmiş olması, bugün görüntüler üzerinden toplumsal değişimin izini sürebileceğimiz ve eleştirel, farklı okumalar yapabileceğimiz türden kaynakların da var olmasını sağlamıştır. Özellikle de, bazı sosyologların da yaptığı gibi fotoğrafçılar, basının ilgi göstermediği, toplumun görülmek istenmeyen, göz ardı edilen yanlarına ait fotoğraflarını, sosyal

alanın iyileştirilmesi için kimi yasal düzenlemelerin çıkarılması konusunda baskı aracı olarak kullanmışlardır (Toksoy, 2007:98).

Kamuoyunda geniş etki yaratan sosyal belgesel tarzındaki fotoğrafların ilk örnekleri Jacop Riis'e aittir. Onun 1890 yılında yayınlamış olduğu *Diğer Yarı Nasıl Yaşıyor (How the Other Half Lives)* isimli ve 1892 yılında yayınladığı *Yoksulların Çocukları (The Children of the Poor)* isimli kitapları barınma evlerinde ve sokaklarda kötü koşullarda yaşayan insanlara ilişkin dönemin New York valisinin iyileştirici yasal önlemler almasını sağlamıştır (Toksoy, 2007:107). 1880'ler ile 1990'larda İtalya'dan ve Doğu Avrupa'dan ABD'ye göç edip, New York gecekondualarında yaşayan insanlara ilişkin Riis'in çalışmaları dışında başka hiçbir fotoğraflık kayıt olmadığı bilinmektedir (Stange, 1989:45).



**Fotoğraf 1. :** Jacop Riis'in fotoğraflarından 1888.

<sup>1</sup> Jacop Riis (1849-1914) Danimarka doğumlu. 1870 yılında ABD'ye göç ediyor. Göç ettiği yıllar ABD'de işsizliği olduğu yıllar ve o da pek çok göçmen gibi gündelik işlerde, madenlerde çalışıyor. 1877 yılında *New York Tribune* gazetesinde polis muhabiri olarak çalışıyor ve yazılarında New York gecekondularına ve polis barınma evlerinin kötü koşullarına dikkat çekiyor. Ancak mevcut fotoğraf teknolojisinin sınırları nedeniyle buradaki kötü koşulları tasvir etmek için 1887 yılı kadar bekliyor. Bu yıllarda flaş kullanarak fotoğraf çekmenin yöntemini öğrenen Riis, yazılarının yanı sıra fotoğraf da kullanmaya başlıyor.



**Fotoğraf 2. :** Jacop Riis'in fotoğraflarından 1888.

Kendisi de bir sosyolog olan Hine'in, 1908'de maden ocaklarında yaptığı çalışmada çektiği fotoğraflar, dönemin *Çalışan Çocukları Koruma Ulusal Komisyonu* adı ile bilinen kuruluş tarafından kullanıldığında bu konuda önemli bir etki yaratılmış ve fotoğraflar çocuk hakları ile ilgili yasaların çıkarılmasında çok etkili bir propaganda aracı olmuştur. Hine'nin özellikle göçmenler, çocuk işçiler, inşaat işçileri, yoksul mahalleler vs. gibi alanlardaki çalışmaları denilebilir ki, dönemin toplumsal koşullarını sosyolojik bir gözle belgeleyen nitelikteki fotoğraflardır. Andre Kertesz, dünyanın en önemli fotoğrafçıları arasında sayılır. Yetmiş yılı aşkın fotoğraf kariyeri boyunca özellikle küçük formatlı kameralar kullanarak, iddiasız bir üslupla günlük yaşama ilişkin fotoğraflar çekmiştir. 18 yaşındayken kendi gündelik yaşamının görsel kaydını tutma merakının doğurduğu biçimsel üslubunu sonraki yıllara da taşımıştır. Budapeşte'de doğan Kertesz, 1912 yılında Paris'e yerleşmiş ve fotoğrafçılığa burada başlamıştır. Küçük formatlı bir 35mm. Leica kullanarak serbest fotoğrafçı olarak çalışmaya başlayan Kertesz, Picasso, Calder, Mondrian ve "Paris elit grubunun" diğer sanatçılarından etkilenerek, bükümlü aynalar aracılığıyla elde ettiği bir dizi 'biçimi bozulmuş' nü fotoğraflarla çalışmıştır (Toksoy, 2007:99).

1937 yılında fotoğraflarını satabilme umuduyla New York'a giden Kertesz benzersiz "bakış noktası" perspektifiyle bir usta olarak kabul görmüş, II. Dünya

Savaşı'nın başlamasıyla yaşamının geri kalan kısmını New York'da geçirmiştir.

Emsalleri, eleştirilenler ve küratörler tarafından 1930'ların sonlarından itibaren kendisine yakıştırılan usta sıfatı ve sanat dünyasında kazandığı itibar 40'li ve 50'li yıllar boyunca, Amerika'da yaptığı ticari işler nedeniyle zarar görmüştür. Özellikle 1937 -1949 yılları arasında Look, Harper's Bazaar, Vogue, Town and Country gibi magazinlerde moda fotoğrafçılığı yapmıştır. Ancak 1962'de Conde Nast Yayıneviyle yaptığı sözleşmeyi bitirip yeniden kişisel yaratıcı fotoğraflar çekmeye ve yaptığı sanatsal çalışmaları sergilemeye girişince bu haklı itibarı tekrar kazanmıştır.

Kertesz, belki tüm diğer fotoğrafçılardan daha çok, küçük kameranın özel estetiğinin farkına varmış ve bunu kullanmıştır. Analitik fotoğraflarla çok ilgilenmemiş, daha çok eliptik görüşün ortaya çıkarılmasının peşine düşmüş, beklenmedik detayların, geçici anların fotoğrafını çekmiştir. Daha çok üst açıyla çektiği fotoğrafları yatay olarak ortadan ikiye bölen ufuk çizgisinin üstünde daha sakin, تنها bir alan bırakırken, altında, örümcek ağındaki sinekler gibi insanları yakalamış, küçük figürler halinde onlara yer vermiştir. Kertesz, epik değil, lirik doğrunun peşindedir (<http://www.fotografokulu.org/andre-kertesz-1884-1985.html>, [06.02.2014]).

Fotoğrafçıların, özellikle önemli toplumsal olayların belgelenmesinde, toplumsal yapının incelenmesinde, "çağdaşlarının görmeyi istemeyeceği yanlarının gösterilmesinde" aldıkları etkin rolü ve fotoğrafların toplumsal işlevlerini, örneklerle pekiştirme niteliğindedir. Toplumcu konuları işleyen fotoğrafçılar sosyolojinin ilgi alanına giren konulara kendi yöntemleri ile çeşitli bakış açılarından yaklaşmışlar, kimi zaman sosyolog aynı zamanda fotoğraf da çekerek araştırma yapmış, bazen de sosyolojinin toplum üzerine ürettiği bilgiler fotoğrafçıların belirli konulara yönelik ilgilerinin çoğalmasına neden olmuştur. Toplumcu belgesel fotoğrafçılık olarak tanımlayabileceğimiz bazı fotoğraf türlerine de rastlamaktayız. Olayların geliştiği zamanlarda ve mekanlarda, bilgi, anı ya da gezi amaçlı çekilen fotoğraflar da zaman geçtikçe toplumcu belgeci fotoğraf niteliği kazanmaktadır. Çünkü bir yerin daha önceki zamanlarda neye benzediği, sosyolojik yapısının ne olduğu konusunda geçmişten bize bilgiler taşıyarak, günümüzdeki yaşantının sosyolojik tanımlamalarının kanıtsal birer uzantısı haline gelmiştir.



Günümüzde görüntü pazarının rekabet koşullarının, hem popüler kullanıma izin verecek niteliklerdeki görüntülerin üretilmesi yönünde baskı oluşturması hem de fotoğrafçıları, önceden belirlenmiş sınırlı zaman aralıklarında, yayının talebine uygun gündemde görüntüleri çekmesi doğrultusunda yönlendirmesi, kaçınılmaz olarak ortaya çıkan çalışmaları, fotoğrafçıların bağlantı halinde oldukları sanat, ticaret, gazetecilik çevrelerinin gündemleri ya da çıkarları doğrultusunda biçimlendirmektedir. Bu sınırların dışından görüntü üretmek isteyen fotoğrafçılar ise, gerekli zaman ve kaynağı yaratma konusunda karşılaşılabilecek sorunların yanı sıra, çoğunlukla ürettikleri görüntülerin, mevcut pazar içinde değer bulmama sonucu ile de karşı karşıya kalmaktadırlar. Bu engellere rağmen, çok sayıda sosyal belgesel tarzda görüntü üreten ve bu görüntülerin elde edilmesi sırasında fotoğrafçı olarak müdahil tavırlarını dile getiren, konuları üzerindeki niyetlerini, hangi doğrultuda görüntülerini seçtiklerini, hangi sınırlar doğrultusunda çalışmalarını gerçekleştirdiklerini ortaya koyan fotoğrafçılar hala önemli bir yer tutmaktadırlar. Popüler yargıların, beklentileri dışında, uzun süreli, ayrıntılı ve çoğunlukla belli bir konunun fotoğrafik anlatımı biçimindeki serilerinden oluşan çalışmalarını ilk dönem fotoğraf dergilerinin sağladığı imkanlar altında sunma olanağı bulamasa da, fotoğrafçılar, kamusal alanda görüntülerini belli bağlamlar çerçevesinde özellikle internet ortamının olanaklarını kullanarak yayınlamaya devam etmektedirler.

Fotoğrafın günümüz medyası içinde sunulma biçimleri, onların dergilerde yayınlanmaya başladığı ve özellikle ondokuzuncu yüzyılın ilk dönemlerinde fotoğrafçıların kameralarını sosyal alana çevirerek kamuoyunu bilgilendirme ya da kimi sosyal problemleri görünür kılma amacıyla kullanma hedeflerinden ve bu hedeflere ulaşmayı mümkün kılan dönemin teknik özelliklerinden bütünüyle farklılaşmıştır. Görüntüleri tüketecek hedef kitlenin düşünceleri ya da kanaatleri üzerinde belli bir etkiyi mümkün kılacak biçimiyle, oldukça karmaşık denilebilecek teknik süreçlerle şekillendirilen günümüz popüler medyasının fotoğrafik görüntüleri, yayınlandığı aracın ideolojik çerçevesi içinde ve belirli sistemler dahilinde manipüle edilerek pazar alanına çıkmaktadırlar (Toksoy, 2007:106). Demek oluyor ki, 21. yüzyıla toplumcu belgeci fotoğraf kavramı değişmiş ve günümüze geldiğimizde eski anlamına göre kısmen gücünü kaybetmeye başlamıştır. Artık fotoğrafın hızlı üretilen, çoğaltılan ve tüketilen bir görüntü üretme biçimi olması öncelikle sosyal medya

alanında olmak üzere, birçok alanda belgeci fotoğraf anlamının, tekrar tanımlanmasını açık hale gerektiriyor.

Fotoğrafın, çoğaltım tekniklerinin gelişmesi ve ucuzlaması sonucunda kitlesel tüketime sunulan avantajlı bir araç olarak işlevleri, her şeyden önce onun, görüntü sunumunu gerçekleştiren gözün niyetleriyle daha geniş bir düzlemde ilişki içinde olduğu ya da olmayı seçtiği hakim olan gösterge ve söylemlerle bağlantılı olarak şekillenmekte ve değişen ihtiyaçlara uyum kapasitesine göre belirlenmektedir. Bu yüzden görüntülerin alabildiğine yayılan, dağınık olarak pazarda yer kaplayan, üretimleri ve tüketimleri kontrolsüz araçlar oldukları yönündeki tartışmalar önem kazanmalıdır.

Sosyal alanda dolaşıma sokulan her türlü üzerinde işlem yapılmış ya da yapılmamış görsel malzemenin sunulma biçimleri üzerine ayrıntılı teknik analizlerin, içerik çözümlerinin yapıldığı ve özellikle sosyal yaşam üzerine odaklı incelemelerin de dahil olduğu geniş araştırma yürütmemizde de faydalı olacaktır. Benzer bir şekilde, fotoğrafik görüntülerin de analizini yapmayı hedefleyen çalışmalar, görüntülerin hangi ortamda hangi ölçekler dikkate alınarak üretildiğini deşifre edecek nitelikte yöntemler geliştirmektedirler.

Toplumsal belgesel fotoğrafçılığın tarihinin ve günümüzde böylesi çalışmaların ürünü olan görüntülerin, fotoğrafların toplumsal işlevlerinin neler olabileceği sorusuna en azından sosyal yaşam alanlarının gözden uzak tutulmaya çalışılan kısımlarını görünür kılma adına verilebilecek yanıtlardan biri olduğunu, sosyolojik araştırmalarda fotoğrafın potansiyeli üzerine düşünce üretme sürecimizi de zenginleştirdiğini ve önemli ölçüde etkilediğini değişimler geçirdiğini söylemek mümkündür. Bununla beraber, sosyal problemlere odaklı çalışmaların sanatsal kaygılardan uzak olması gerektiği ya da onların sadece belgeleme misyonuna sahip olduğu, bu yüzden sanatçıların ürünleri olarak düşünülmemeyeceği yönündeki eleştiriler, sosyal belgesel fotoğrafların da belirli estetik kaygılar taşıyarak üretildikleri gerçeğini göz ardı etmektedir. Bu tarzda görüntüler üreten fotoğrafçılar için, özellikle de fotoğraf estetiği konusunda da büyük oranda kabul görmüş hatta çalışmaları başyapıt olarak adlandırılan kişiler için fotoğraf; sanatçı gözün dünyayla ilişki kurmasının bir biçimi, konusuna odaklanırken kullandığı ifade aracı dolayısıyla

“yalnızca bilişsel değil, estetik, ahlaki ve politik bir ilişki kurma yolu” dur. Üretimin hemen her aşamasında fotoğrafları çekme, seçme, yayın bağlamını oluşturma vs.- bu ifade aracının olanakları, sanatçının refleksi ve estetik kaygıları bir arada etkili olmaktadır. “Bir fotoğrafın nasıl olması gerektiğine karar verirken, bir kareyi diğerine yeğlerken, fotoğrafçılar hep konular üzerine standartlar koyarlar. Fotoğraf makinesinin gerçekliği yalnızca yorumlamakla kalmayıp onu gerçekten de yakaladığı duygusu yaygınsa da, fotoğraflar bir bakıma dünyanın en az resimler ve çizimler kadar birer yorumudur.” (Sontag, 2011:23).

### 1.1.3. Kentlerin ve Toplumların Görsel Tarihinin Oluşumu

İnsan topluluklarının tarihsel süreçte ve niteliksel oluşumları kültürlerin oluşumuyla ivme kazandığı görülmektedir. Bu bağlamda kültür kavramı insanların ilk defa toplu ve belirli sistemler içerisinde yaşamasıyla başlamıştır diyebiliriz. Kültürü oluşturan etkenler fazla olduğundan dolayı sosyal bilimciler ortak bir kültür tanımı konusunda çeşitli düşünceler üzerinde durmuşlarsa da mutlak bir tanım yapmak şimdiye kadar pek Kültür kavramı insanların ilk defa toplu ve belirli sistemler içerisinde yaşamasıyla başlar. Kültürü oluşturan etkenler fazla olduğundan dolayı sosyal bilimciler ortak bir kültür tanımı konusunda çeşitli düşünceler üzerinde durmuşlarsa da mutlak bir tanım yapmak şimdiye kadar pek mümkün olmamıştır. Kültürü belirleyen etkenler arasında hiç şüphesiz coğrafi yapı etkili olmuştur. İnsan topluluklarının olduğu coğrafyalara göre mimari, üretim biçimleri, edebiyat, vs. hep farklılıklar göstermektedir.

‘Kültür’, sözlüklerde ve ansiklopedilerde en çok tanıma sahip sözcükler arasında bulunur. Terim olarak “kültür”, Latince *colere* fiilinden türetilmiştir. *Colere*; işlemek, yetiştirmek, düzenlemek, onarmak, inşa etmek, bakım ve özen göstermek, ekip biçmek, iyileştirmek, eğitmek vb. anlamları birlikte içeren çok zengin bir anlam içeriğine sahiptir. Bu fiilden türetilen *cultura* terimi, ilk kez tarımsal etkinlikleri nitelendirmekte kullanılmıştır. Romalılar *cultura* terimini, doğada kendiliğinden yetişen bitkilerden ayırmak üzere, insan emeği ve eliyle tarlada ekilerek yetiştirilen bitkileri adlandırmakta kullanmışlardır. ‘Kültür’ teriminin tarıma ilişkin bu kök anlamı, onun bundan sonra göreceğimiz tüm diğer anlam ve

kullanımlarına sinmiştir. Terimi, insanın yetiştirilmesi, işlenmesi, eğitilmesi anlamında ilk kez kullananlar da, yine iki Romalı filozof, Cicero ve Horatius olmuşlardır.” (Özlem, 2000:141).

Antropolog E. B. Taylor 1871 yılında kültürü, “bilgileri, inançları, sanatı, ahlakı, yasaları, gelenekleri ve toplumun bir üyesi olarak insanın edindiği bütün öteki eğilim ve alışkanlıkları içeren kompleks bütün” olarak tamamlamıştır.

Kültürü tanımlarken, aynı zamanda tarihsel dönemlerin getirdiği değişikliklerle yaşayan bir varlık olduğundan bahsedebiliriz. Tarihsel dönem içerisinde insan topluluklarının bir araya gelerek kurduğu yerleşim yerlerinde ihtiyaçtan doğan bazı düzenlemeler belirli sistemler ortaya konuldu. Gelişmiş dini inanış, yönetim biçimi, yasalar, ekonomik sistem, sınıfsal düzen gibi yapıların yanında bir de yaşam alanlarının düzenlenmesi ihtiyacı ortaya çıktı. Bu bakımdan yine mimari yapılar; üretim alanları, dini yapılar ön planda tutulacak şekilde ve coğrafi şartlarında etkisiyle şekillenmeye başladı ve günümüzde de yaşam alanları şekillenmeye devam eder.

İnsan topluluklarının yerleşim yerlerine zamanla göçler ve nüfusun artmasından dolayı köyler yavaş yavaş şehirleşmeye başlamıştır. Kentler kendine has kültürlerini üretmiş ve geliştirmiş olan, daha önemlisi tarihi boyunca siyasal ve toplumsal kültüre etki etmiş ve o birikimlerle bugüne gelmiş birimlerdir. Farklılıkları bünyesinde barındıran kent, aynı zamanda özgür bireyin doğuşunu da simgelemektedir; farklı örf ve adetlere, eğitim seviyelerine ve siyasal tercihlere sahip insanları bir araya getirerek, özünde eşitlik idealini ve özgürlüğün ana felsefesini barındırmaktadır. Tarık Demirkan, “Kent, ‘farklı olma izni’ anlamında özgürlük adasıdır” der. Bireyler kente yerleştikleri andan itibaren, farklılıklarını ortaya koyabilme ve bunu özgürce yaşayabilme imkânına kavuşmuştur (Demirkan, 1996:17). Ortak bir yaşam kültürü geliştirmiş ancak o kültürün içine kendi renklerini verebilmiştir. Kısacası, uygarlık yerleşik kent kültürünün harcıyla kurulmuştur. Tarımın başlaması ile toprağa yerleşme insanların belli bir yerde toplanmasını sağlamış, insanlık tarihi için bir devrim meydana getirmiştir. Ancak bu ilk yerleşme düzeninden sonra, medeniyetlerin tarihi, neredeyse şehirlerin tarihidir denilebilir. Coğrafi özellikler ve ihtiyaçlardan kaynaklanan imarlaşmanın ortaya çıkışıyla her

kurulan şehir kendi mimari ihtiyaçlarından yola çıkarak, görsel kimliklerini de oluşturmaya başlamıştır (Z. Okutucu, sözlü görüşme, 12 Şubat, 2014). Savaşlarda barut teknolojisi kullanılmadan önce şehirler, savunma amaçlı olarak yapılan surların içine ya da mevcut kurulan kalelerin etrafına kurulmuşlar. Bu bize şehirlerin görsel oluşumunda ilk başlarda mimarinin etkili olduğunu gösteriyor. Bu bakımdan şehirlerin görsel ve toplumsal yapısının oluşumunda mimari etkilerin, konunun merkezinde olduğunu söyleyebiliriz. Zaman içerisinde değişen uygarlıkların bıraktığı izler ve günün değişen imkanlarına göre şehirlerin imarı ve mimari dokusu değişmesine karşın, bir önceki dokuya ait yerel yapıların bazıları da ayakta kalabilmektedir. Geçmişin mimari özellikleri ait olduğu dönemin yaşam biçimi hakkında da bize etnografik ipuçları vermektedir.

Günümüz kent yapılarının oluşumunda yereli ön plana çıkaran sembolik ürünler ve/veya kişiler belirgin bir yer tutmaktadırlar. Bu durum bir anlamda kentin tanımlanmasında kentlerin sembolik ikonlarının farklılaşması anlamına da gelmektedir. Bir başka deyişle herhangi bir kent üzerine konuşmak, kenti tanıtan anıtlar, mimari yapılar, tarımsal ürünler ve coğrafya şeklinde gerçekleşebildiği gibi kente mal olmuş kişiler üzerinden de dolaylanabilmektedir. Böylece bir kenti öne çıkaran, kenti niteleyen özellikler, içerden ve dışardan adı geçen yerel içerikli ulusal görüngülere bakan öznelerin farklı değerlendirmelerini oluşturabilmektedir. Bu yerel içerikli görüngülerin ulusala mal olmasında kitle iletişim araçları ve yerel sunum biçimleri etkin ajanlar olarak değerlendirilebilir.

Kentsel kimliğin ifade edilmesi ve yeniden üretilmesinde kente ait simgesel değerlerin kullanımı, bildiğimiz görme biçimlerinin dışında ele alınmalıdır. Bu bağlamda farklı kimlik tanımları ve mekân algılayışları bireylerin bilişsel şemalarında ikonik göstergeler ve şartlanmış algılar şeklinde yeniden örgütlenebilir (IFS AK, Fotoğraf ve Sinema Dergisi, 142:17).

Kentlerin görsel dokusunun kültüre nasıl yansıdığını Gaziantep'teki eski sokaklarda da izleyebiliriz. Gaziantep'te eski sokakların yerleşim planlarında yollar birbirini az kesen uzun koridorlarla düzenlenmiştir. Bu sayede rüzgar sayesinde iklimlendirmeden faydalanılırdı. Yol genişliklerinde ise asgari ölçü "bir eşek ve iki heybe geçmeli" gibi terimlerle insanların günlük ve ekonomik yaşamlarında etki

edecek şekillerle tasarlanır, evlerin bahçelerinin duvarları yüksek yapılırdı. Bu sayede hem sıcak olan Güneydoğu Anadolu coğrafyasında yolların olduğu yerlerde gölge oluşmasını sağlardı. Yine kentin imarının düzenleme yöntemi öncelikle su kaynaklarının etrafına ibadet yerlerinin kurulmasıyla başlar, ibadethanelerin önlerinde meydanlar bulunur ve evler dairesel düzende ibadethanelerin etrafında şekillenirdi. Eski kurulan her mahallenin adı bulunduğu camiye (Karagöz Mahallesi – Karagöz Cami, Kozluca Mahallesi – Kozluca Cami, vs.) isim verirdi. Bu tipik bir geleneksel Ortadoğu, İslam şehir yapımı örneğidir. Bu yapıyı şehirde yaşayan Yahudi ve Hıristiyan halkta benimsemiş yaşam alanlarını buna göre tasarlamışlardı (Z. Okutucu, sözlü görüşme, 4 Şubat, 2014). İbadet yerlerinin etrafında yerleşen mahallelerde insanlar, kendi yaşam biçimlerini ve barındırdığı sosyo ekonomik koşullara göre kendi içlerinde adeta kurumlaşır ve mahaleler arasında da mani türü sözlü edebiyatın kullanılmasıyla farklı eğlence türlerini ortaya çıkarmışlardır. Geçmiş köklü olan birçok eski kentlerde bu tür özellikler, imgeler, görsel ve sözlü kültürler ortaya çıkar ve ondan sonraki gelen toplumun hafızasına, mimari ve diğer görsel özelliklerine de zemin teşkil eder ve onlara işleyerek bir şehrin kimliğini yaşatmaya devam eder (H. Z. Biçer, sözlü görüşme 28 Ocak 2014). Türkiye’de, Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında da, oluşan kentsel yapılanma bu kent mirası üzerinde yükselmektedir. Mimari yapılarıdaki bu kültürel üslup özellikleri, Avrupa’da da görmek mümkündür. Eski antik kentler, Rönesans dönemi sanatçıları için de ilham kaynağı olmuştur. 1500’lü yıllardan itibaren başlayan ve gotik sanata karşı, Rönesans mimarisinin kurucusu olarak anılan Floransalı Filippo Brunelleschi (1377-1446) öncüdür. Brunelleschi eserlerini Roma ve ilk Hristiyanlık yapıtlarından esinlenerek gerçekleştirmiştir (Turani, 1992:554).

Daha somut yaklaşımlar sergilemek gerekirse; şehirlerin tarihsel süreç içerisinde meydana getirdiği belirli özelliklerini, anıtsal yapıları ya da yaşanmış bir olay ya da o kente mal olmuş hikaye ve mitolojik olayların da konu olduğu göstergeler sayesinde elde ettiğimiz nitelikleri bulunmaktadır. Atina denildiğinde akla gelen “Atina Akropolü”, New York denildiğimizde hemen zihnimize canlanan “Özgürlük Heykeli” imgesi, Roma şehrinde bahsederken tarihi “Colosseum” ya da İstanbul’dan bahsederken akla gelen “kız kulesi” ya da tarihi yarımada’nın eski yapılarla, camilerle dolu silüetinin olduğu imgeler, aklımıza gelmektedir.

Şehrin görsel yapısını niteleyen yine başka bir özelliği de önce de bahsettiğimiz gibi coğrafi özelliklerden kaynaklanan yerler ya da o coğrafyada yetişen tarımsal ürünler ve bu ürünlerin mutfak kültüründeki etkileridir. Coğrafi özelliklerden başlayarak birkaçını bahsetmek gerekirse; Venedik kentinin yerleşim düzeninde su kanalları, Ağrı Dağı vs. Edebiyat ve kültürel konularda ise yine Sherwood Ormanında yaşayan Nothingam şehri için önemli bir kahraman niteliğindeki Robin Hood, Madrid için sembol olan Don Kişot, Türkiye örneği için Bursa'da Hacivat ve Karagöz karakterleri şehirlerin yine görsel kimliğinin oluşumunda belirli özelliklerdir.

Kent kültürünün ve kentli olma sürecinin oluşmasında, kentin yerleştiği coğrafya ve oradaki yaşanan sosyo ekonomik olaylardan dolayı ortaya çıkan belirli göstergeler sayesinde oluştuğu bir gerçektir. Kentler zaman içerisinde dönüşecekler ve her zamanın kendi görsel malzemelerinin kullanılmasıyla, her şehrin kültürüne de hiç şüphesiz yeni göstergeler girerek kimlik değişimlerinin devamı görülecektir.

## **1.2. Kent kültürün Oluşumunun Belgelenmesinde Fotoğrafların Önemi**

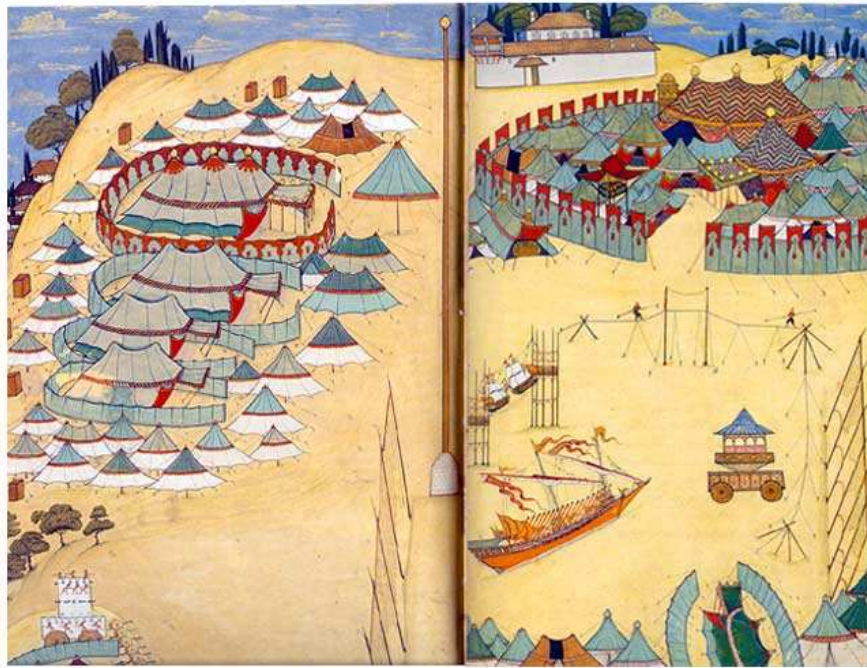
Kent yaşamının özelliklerini ve oluşum süreçlerini betimleyen yöntemler farklı özellikler gösterir. Bir şehirde yaşayan halkın etnik yapısı, mimarisi, ekonomisi bize bu şehrin dokusu hakkında izlenimler sağlamıştır. Yöntemler arasında kullanılan türlerden bazıları; edebiyat, resim, heykel, on dokuzuncu yüzyıldan itibaren fotoğraf ve kamera görüntüleri, belgesel yayınları olduğunu söyleyebiliriz. Kent kültürünün belgelenmesi konusunda yararlanılan, kaşif ve bilginlerin yapmış olduğu gezilerden elde ettiği bilgileri yazmalarıyla oluşmuştur. Türk edebiyatında özellikle Evliya Çelebi'nin seyahatnamesi önemlidir. Evliya Çelebi seyahatnamesinde 1671 yılının Gaziantep'i hakkındaki izlenimlerini şöyle aktarır:

"Ayıntab kenti tümüyle 22 mahalledir. 8067 toprak ve kireç örtülü, bayındır, bakımlı, yüksek, saray görüntülü evleri vardır.. Tümüyle yüz kırk mihraplı, yoğun cemaata sahip, Arasat Meydanındaki Boyacı Camii ve çarşı içindeki Tahtalı Camii, sanatlı, refah büyük kubbeli ve görkemli yapılardır. Ayıntab'da 300'ü aşkın sarayın özel hamamı vardır. 3900 dükkanlı büyük bir çarşıya, açık arttırmayla satış yapan pazarlara sahiptir. İki bedesteni, çarşısı, ve saraçhanesi, üstleri örtülü kargir, sağlam

sıra düzeni içinde, süslü dükkanlardır. Tamamı tamamına yetmiş çeşmesi var, fakat onlara hiç de gereksinme duyulmaz, her eve hayat ırmağı denginde sular akmaktadır. Her ev, bağı, bahçesi, fiskiyeli havuzları, cennet ırmağı sularıyla çeşit çeşit selvi, çınar, söğüt, kavak, limon, turunç, ve diğer meyve ağaçlarıyla donatılmış “İrem” bağını andırır. Bağları, bostanları, gül bahçeleri geniş örgüden kafese alınmış, çok verimli olmakla Ayıntab ucuz ve şirin bir kenttir. 1648 ‘de gördüğümüz bu kent, bu kez sekiz mahalle, nice han, camii ve dükkan kazanarak büyük bir gelişme göstermiş, Allah’a şükürler olsun ki, bu gelişmesini sürdürmektedir. Kent yüksek bir düzlükte ve yer yer bayırlar üzerinde kurulduğundan suyu ve havası çok güzeldir. Birçok hanları var ama en görkemlileri ve ünlüleri Mustafa Paşa Hanı, Pekmez Hanı, Tuz Hanı, İki Kapılı Han, Börekçi Hanı ve Asarat Hanlarıdır. İki tane imareti (Aşevi) vardır. Gelene gidene aylar yıllar boyunca bol ve minnetsiz sofralar açarlar. Tümüyle kırk tekkesi olup hepsinin en görkemlisi ve en donanmış, yiyeceği bol ve hoş yapılı Mevlevi tekkesidir. Türkmen ağası olup, IV. Murad’ın Silahtarı Mustafa Paşa’ya bağışlanmıştır. Tekke 40 50 yoksul hücresiyle çevrelenmiş yüksek kubbeli, baştan başa ham ve işlenmiş mermerlerle döşeli haremi, haremin ortasında büyük bir havuzu, havuzun başında rengarenk üzüm salkımlarını andıran süslü avizelerle donalı çardağı olan büyük, sağlam görkemli yapılardır. Bakımlı, bezeli temiz caddeleriyle kent gerçekten şirindir. Yer yer açık arttırmayla satış yerleri, Halep tarzı kargir binalardan oluşmuş çarşıları vardır. Ama bu övdüğümüz yerler, tümüyle kale içindedir. Her sokak başında kapıcıların açıp kapattığı kale kapısı kadar sağlam kapılar vardır. Geceleri tüm sokaklar kandillerle aydınlatıldığından bekçiler gruplar halinde sokaklarda kol gezerek görevlerini yaparlar. Kentin ortasında kocaman bir kaya üstüne, yüksek görkemli ve diresel bir kale oturulmuştur. Kaleyi çevreleyen hendek 1300 adımdır. Eni 40, derinliği 20 arşın kesme kayadan oyulmuştur. Bunların üstüne her biri ayrı sana ve mimari üslupla belli aralıklarla sıralanmış, çok güzel kuleler oturtulmuştur. Kentin defterlerinde öşür veren 70.000 bağı vardır. 9.346.000 kökten oluşmakta pek ünlüdür. Kenti çevreleyen dağlar tümüyle bağıdır. Haklıda çok sağlıklıdır, kentlerinin yeme içme dışındaki yönlerini de överler. Buranın alemi bezeyen kırk çeşit üzümü, binlerce tulum pekmezi, bademli ve Şam fıstıklı tatlı sucuğu, pestili vardır ki Arab’a, Aceme ve Hindistan’a kadar gönderilir...”



Yukarıda bahsedildiği üzere şehir hakkında birçok tespitte bulunulmuş, 17. yüzyılda Gaziantep'te yaşam hakkında izlenimler sunulmuştur. Eski çağlardan günümüze dek doğuda minyatürler, batıda resim sanatı şehirler ve yaşamlar, etnografik yapı hakkında bilgiler sunmuştur. Aynı zamanda bu eserleri (Resim, Minyatür, vs.) meydana getiren kişiler, uygarlıklar hakkında da kendi gözlemlerini aktarmıştır. (<http://www.gaziantepsavunmasi.org/index.php?sf=4&icid=21> [24.03.2014]).



**Fotoğraf 3. :** Abdülcelil levni'nin minyatür çalışmalarından 18. Yüzyıl.

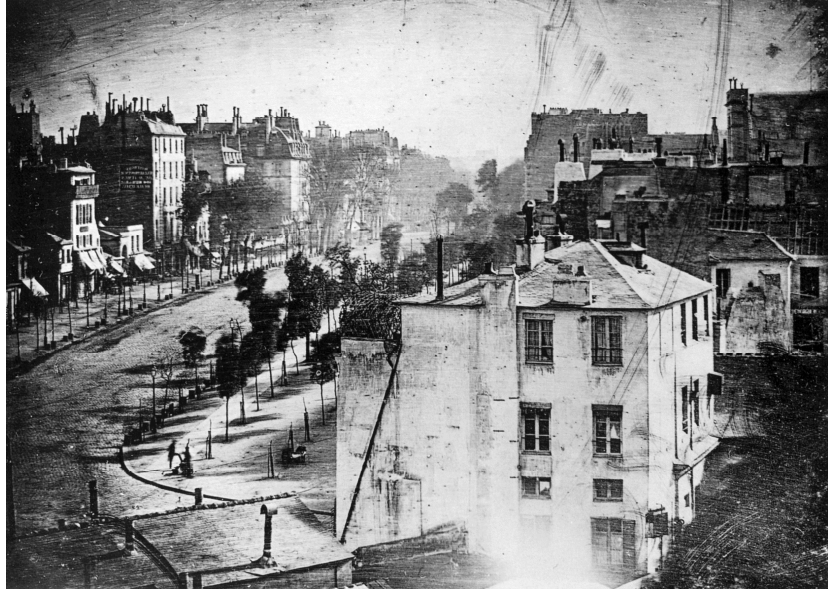
Ondokuzuncu yüzyıl sosyal bilimlerde, düzenlemelerle *görmenin* yeniden şekillendiği bir dönem olduğu bilinmektedir. Ondokuzuncu yüzyılın görmenin örgütlenmesinde çok daha geniş ve önemli dönüşümler yaşanmaktaydı ve bu dönüşümler görselleştirmeler adına yaşanan teknolojik keşifleri ortaya çıkardı. Fotoğraf makinesinin icadından sonra, fotoğrafik görüntü elde etmede hareketli ve hareketsiz görüntüleri yakalama konusunda değişik çalışmalar yürütülmüş. Deneme çalışmalarının birçoğu da dış mekanda çekilmiştir. Fransız mucit Joseph Nicephore Niepce 1826 yılında çektiği tarihin ilk fotoğrafıydı. Niepce karakutu kullanarak görüntüyü kurşun-kalay alaşımı özel bir plakaya yansıtmış. Niepce'in kendi çalışma odasının penceresinden çekilmiş bir kulübenin çatısı üzerindeki güvercin yuvasının

bulanık görüntüsünü 8 saat pozlama yaptıktan elde etmiştir. Bu aynı zamanda ilk fotoğraf örneği olmasının dışında ilk dış mekan fotoğraf çekimidir.



**Fotoğraf 4. :** Joseph Nicephore Niepce'nin 1826 yılındaki çektiği fotoğraf.

Daha sonra 1839 yılında ilk insan görüntülerinin fotoğrafa yansıdığı fotoğrafı Fransız ressam ve kimyager Louis Jacques Mande Daguerre kendi evinin penceresinden çekmiştir. Burada insan hareketlerinin net çıkması için pozlama süresi düşürülmüş ve bu sayede hareketli görüntülerde elde etmede önemli bir gelişme yaşanmıştı. Aynı zamanda bu fotoğraf yine dış mekanda çekilmiştir ve 1839 yılının Paris şehrinin sokakları ve insanlar hakkında görsel bir fikir de vermektedir. Yine 1858 yılında Felix Tournachon (Nadar) balonla Paris semalarında ilk kuş bakışı fotoğrafı çekmiştir.



**Fotoğraf 5. :** Louis Jacques Mande Daguerre'in 1839 yılındaki çektiği fotoğraf.



**Fotoğraf 6. :** Felix Tournachon'un 1858 yılındaki çektiği fotoğraf.

Fotoğrafik görüntüler ondokuzuncu yüzyıldan itibaren insan sosyal yaşamını ve yerleşimleri hakkında bize daha somut ve tarafsız görüntüler elde etmemizi sağladı. Yine de çekilen her bir fotoğraf, kendi özneliliği içinde belli bir ana ilişkin tarihselliği ile belli bir anlam kodunu sunsa da, bu bizim, bütünüyle bir fotoğraftaki tüm öğeleri çözümleyebileceğimiz ve herkes tarafından da bu çözümlemenin aynen kabul edilebileceği anlamına gelmez. Fotoğraftaki anlam, onun aracılığıyla aktarılmak istenen mesajın nasıl sunulduğuyla, bu fotoğrafın izleyiciye hangi ortamda ve hangi

amaçla ulaştırıldığına göre değiştiği gibi, fotoğrafa bakan gözün kendi tarihi ile o fotoğraf arasında kuracağı ilişkiye göre de belirlenecektir (Barthes, 2011:41).

Kentleşmenin hızlı bir şekilde arttığı ondokuzuncu yüzyılda fotoğrafında buna paralel olarak icadı ve gelişimi bize yeni yaşam alanlarını ve farklı toplumsal olayların görüntülenmesini sağlamıştır. Dolayısıyla kentsel kültürün gelişimini, bir yüzyıldan daha fazla bir süredir, görsel anlamda artık fotoğraflar sayesinde öğreniyoruz. Fotoğrafik görüntülerle üzerine odaklanacak sosyal bilimsel olaylara karşı bakışın, fotoğrafın bütün bu yaşanan olaylar içerisinde geçirdiği dönüşümleriyle beraber değerlendirilmesi de yadırganamaz bir gerçekliktir.

### **1.2.1. İnsan ve Sosyal Yaşamın Fotoğraflanması**

Fotoğrafın icadını takip eden ilk yılların devamında, hem üretilen görüntülerin niteliğini, odaklandığı konuları görme açısından hem de görüntülerin dolaşıma girdikleri koşulların değişimleri ve sosyal alanın bu değişimleri algılayışı ya da kabul ediliş şekillerini ortaya koyma açısından ilginç bir dönemdir. Toplumsal hareketlerin artış kazandığı endüstri toplumlarında başlarda fotoğrafik görüntülerin ilk zamanlarında hızla tüketim ve dolaşım alanına dahil oluşu, sanayileşmekte olan dünya içindeki ekonomilere etkili bir biçimde uygulanabilirliğinin göstergesidir olmuştur. Görüntü elde etmek, resim ve diğer görsel üretim biçimlerine göre fotoğrafçılık daha kolay ve yaygın hale geldi. Gazete ve dergi çalışmalarındaki makaleleri görsel olarak destekleyecek ya da akılda bırakacak fotoğraflar toplum tarafından ilgi uyandırdı ve etkili olduğu görüp, medya, fotoğrafın ortaya çıktığı ilk yıllarından itibaren kullanmaya başlamıştır.

Toplumsal olayları ve sosyal yaşamın medya araçları vasıtasıyla fotoğraflara yansımaları fotoğrafta farklı türlerin oluşmasını sağlamıştır. Fotoğrafik görüntüler, farklı konulara göre şekillendi ve talebin yöneldiği görüntüler doğrultusunda şekillenmeye başladı. Bunların ilki daha önce de bahsettiğimiz gibi dış mekan fotoğraflarıydı. Daha sonra başka bir tür olan portre fotoğrafları ve fotoğrafçılığı ortaya çıktı. Yani demek gerekir ki, fotoğrafın sosyal alanda işlevsel kullanımının henüz netleşmediği ilk zamanlarda, iki önemli yöne doğru fotoğrafın akışının yönlendirildiğini söyleyebiliriz. Bir tarafta, alınıp satılan ve ticari anlamda önemli başarılar getiren ve bir önceki dönemin portre ressamlığının adeta uzantısı niteliğinde

olan portre fotoğrafçılığı, öteki tarafta görüntülerin bilimin ve kamunun yeni şekillenmekte olan farklı alanlardaki rasyonel kullanımı (Toksoy, 2007:85).

Portre fotoğrafları, fotoğrafçılığın ortaya çıktığı ilk zamanlarda ressamlar tarafından önce tepki çekmiş sonra da ressamları da bu alanda çalışmalar (fotoğraf) yapmaya yöneltmiştir. Abartılı, kıyafetler içinde ressamın önerdiği gerekli 'sanatsal' duruşa uygun olarak poz veren, bu pozu tamamlayan aksesuarlarla çevrili çerçeve içine yerleştirilen insanların portreleri, yaklaşık on yıl fotoğraf pazarının gelişimini belirlemiştir. Ancak bu teknik olanağın, hem bilimsel alanda hem sosyal alanda işlevsel kullanımını talep eden çevrelerin ihtiyaçlarının karşılanması fazla uzun sürmemiştir. Bu arada, ilk dönemler yeterince netliğe sahip olmayan Talbot'un kağıt üzerine baskı yöntemi, uğradığı ticari başarısızlığa rağmen üzerinde deneyler yapılmaya devam edilen bir teknik olmasına rağmen; İngiltere'de kullanım haklarına getirilen kısıtlama, yöntemin gelişmesinin ve yayılmasının önünde önemli bir engeldi. Ancak bu engel, 1840'ların sonlarına doğru yöntemin farklı coğrafyalara yayılması ve teknik olarak geliştirilmesi ile ortadan kalkmaya başlamaktaydı ve özellikle Fransa'da fotoğraf baskısında kağıdın kullanılması ressamların ilgisini de aynı zamanda bu yöntemle de çekmekteydi (Bajac, 2012:45).

Sosyal yaşamın içerisinde üretilen portre fotoğrafları da bu kategoriye ayrı bir özellik katmıştır. Portre fotoğrafçılığına apayrı bir boyut getiren August Sander'in fotoğrafları ise, dönemin Alman yaşamına ilişkin oldukça geniş bir alandan ipuçları sunmaktadır. Onun ünlü serisi "Yirminci Yüzyılın İnsanları (*People of the Twentieth Century*)" Alman aile ve toplumsal yapısının farklı kesimlerinden alınan ve yedi başlık altında toplanan yüzlerce fotoğraftan oluşmaktaydı. Çiftçiler, Esnaf, Kadınlar, Profesyonel Sınıf, Sanatçılar, Geridekiler (evsizler, emekliler, sakatlar, sirk çalışanları vs.) ve Şehir olarak adlandırılan başlıklarla serisini oluşturan Sander'in fotoğraflarının önemli bir bölümü, İkinci Dünya Savaşı'nda tahrip olmasına rağmen, günümüzde ulaşan kısımları ile dönemin Alman yaşamının karakteristik özelliklerini oldukça etkili bir şekilde betimlemektedirler. Fotoğrafın ilk yıllarındaki portre fotoğraflarının belli bir kalıpta kişilerin poz verdiği, dekorun kıyafetlerin standardize edildiği biçiminden bütünüyle farklılık gösteren bu fotoğraflar, alt yazılarla, isimler verilerek sunulmuştu. Bu özgün sunumlarıyla da Sander'in fotoğrafları, özellikle

farklı meslek grupları, sınıfsal göstergeler ya da aile fotoğrafları üzerine çalışan sosyal bilimciler için önemli bir kaynak haline gelmiştir.



**Fotoğraf 7. :** August Sander, Üç Kuşak Köylü Ailesi, Almanya, 1912.



**Fotoğraf 8. :** August Sander, İnşaat İşçisi, Köln, 1928.

Her ne kadar görüntüler, belli kalıplar içinde üretilen portrelerden hızla günlük hayatın tüm alanlarına doğru kaymakta ve popüler malzemeler haline gelmekteyse de bir taraftan da tekniğin erken dönemlerinden itibaren,

“özgürleştikleri” alandan denetlemeyi, sınıflandırmayı sağlayan alanlara doğru kapılmaktaydılar. Yalnızca insan ürünü dünyanın yararına kullanılmanın uzağında, tespit edici, kanıtlayıcı, sınıflandırıcı ve dolayısıyla mevcut iktidarın donanım gücünü artırıcı araçlar olarak hizmet etmeye başlamışlardı bile. Portre fotoğrafları aynı zamanda politik amaçlı kullanım içinde iyi bir yöntemdi. Bir bölgedeki azınlığın ya da o bölgeye hakim olmak isteyen güçler kendi fikirlerini desteklemek için de belirli coğrafyalarda portre fotoğraflarından yararlanmışlar. Bu tür fotoğrafik çalışmalar dünya'nın farklı coğrafyalarında yaşayan halkları yaşam alanlarında fotoğraflamıştır. Siyasi propaganda amaçlı çekilen bu görüntüler gerçek görüntülerden yararlanmanın haricinde, bazen günümüzde bile manipülasyonlara da açık hale gelebilmektedir.



**Fotoğraf 9. :** 20. yüzyıl başları, Gaziantep'te halk ve onlara yardım dağıtan “Armenian General Benevolent Union” (AGBU) üyesi Tavit Atamian.

Aynı şekilde başka bir tür portre fotoğrafı olarak ta fotoğrafın suçlulara yönelik kimlik belirleme aracı olarak kullanılması gelmektedir. Fransız polis kayıtları, daha 1800'lerden önce başlıca şüphelilerin şahsi dosyalarına portrelerini de ekliyordu (Burke, 2003:13). Fotoğraf teknolojisinin gelişmesi ile birlikte ise bu tarz kullanımdan özellikle askeri ve polisiye alanlarda sıklıkla yararlanılmaya başlanmaktaydı. Dagerotipin icadının hemen arkasından daha 1842'de Brandt

kardeşler Brüksel tutukevinde, dagerotiple tutukluların portrelerini çekiyorlardı. Erken dönemlerde fotoğrafın polis kayıtlarında en etkili kullanımı ise New York'da olmuştur, bir taraftan aranan suçluların portreleri panolara asılırken bir taraftan da bu portreler arşivlenmeye başlamıştır, hatta 1850'lere gelindiğinde, New York Emniyet Müdürlüğü hırsızların tanınmasını sağlayacak bir 'Dolandırıcılar Galerisi' hazırlamıştı (Toksoy, 2007:90).

Paris'de ise, Paris Komünü'nden sonra civardaki cezaevlerinde kuşkuyla görülen şahısların düzenli olarak fotoğrafları çekilirken bu fotoğraflar, Emniyet Müdürlüğü bünyesinde 1870'lerde kurulan ilk fotoğraf servisinin hazırlık aşaması olur. 1880'lerde Bertillon'un<sup>2</sup> geliştirdiği antropometrik sistem sayesinde sanık fotoğraflarının çekilmesi o günden itibaren standart bir ilke haline geldiği görülmektedir (Toksoy, 2007:91).

Portre üzerine yapılan çalışmalar günümüzde de sosyal belgeci fotoğraf niteliğini taşımaya devam etmektedir. Çünkü insan yaşamına ait hala söylenecek bir çok sözü gelecekte de fotoğraflar destekleyecek gibi görünmektedir.

Kentsel mekanlar üzerinde insan fotoğrafları sosyal yaşam alanlarının görüntülenmesi aslında bahsettiğimiz üzere ilk fotografik görüntülerin çekilmesiyle başlamıştır. Fakat toplumcu belgeci fotoğraf anlamında mesaj verici bir özelliğe kavuşmamıştır. Tarihsel süreç içerisinde kentlerin yaşadığı savaşları, yıkımları, göçleri toplumcu belgeci fotoğraf anlayışını da işin içine katarak anlatma yöntemiyle kamu gözünde bilgilendirici çalışmalar yapmakta yaşam alanlarının bir tür anlatımıdır. Sosyal bilimcilerin araştırma yaparken fotoğraflardan yararlanmasını Prosser ve Schwartz (1998) şöyle açıklamaktadır:

Sosyal bilimcilerin belli bir bölge seçerek, o bölgeye ilişkin belli bir bağlam çerçevesinde araştırma yapma yolunu tercih etmeleri oldukça yaygın bir uygulamadır. Sosyal bilimcilere araştırma yapacağı konular hakkında görüntülerden faydalanılması araştırma öncesi yapılacak çalışmalar için önemli bir bilgi verir. Bunun sebebi; Sosyal bilimciler için fotoğrafın, çoğu sosyal bilimci açısından da hala nesnel gerçekliği aynen aktaran bir araç olarak kabul edilmesi, buna bağlı olarak da

---

<sup>2</sup> Fransız karakol görevlisi olan Bertillon (1853-1914), karakolda suçlular üzerine yaptığı çalışmalarla suçluların kimliklerinin tespiti için, onların yüz ölçümlerini alarak belli bir standart geliştirmiştir.



saha araştırmasını adeta koruyan, yansız ve tarafsız olmasına yardım eden ve sahaya bir anlamda tanıklık eden belgeler olarak kavranmasıdır. Bu da, fotoğrafın eleştirel bir şekilde analiz edilmesinin önüne geçmektedir ve onun, araştırmaların uygulanmasında özellikle de verilerin yorumlanması aşamasında sosyal bilimsel düşünceye katkılarının göz ardı edilmesine neden olmaktadır (Prosser ve Schwartz, 1998:115).

Fotoğraf, artık günlük hayatımız içinde farklı boyutlarıyla kullanıldığı gibi sanatsal alanda ve günlük bireysel tüketim aracı olarak ta (sosyal medya) önemli bir yere sahiptir. Tek başına fotoğraf karesinin sanat olup olmadığı tartışması değil, fotoğrafın bir ifade aracı olarak nasıl kullanıldığı, sanatçının kendi refleksiyonu içinde nasıl değerlendirdiğı önem taşması gerekmektedir. Bu bağlamda, fotoğrafın sosyal yaşamda ifade aracı olarak çağdaş sanat içinde farklı kullanımları, fotoğrafların bir anın görüntüsü mü olduğu, belgesel nitelikleriyle mi öne çıktığı, ya da günlük tüketim amaçlı mı, yoksa sanatsal kullanımda değerlendirilmesinin mümkün olup olmadığı gibi tartışmaları açmakta ve sanatsal üretimin ifade aracı olarak fotoğraf yeniden sorunsallaştırılmaktadır. Çağdaş sanat içinde fotoğrafın özellikle yarı-kurgu ya da hareket-imge olarak kullanımı, gerçek hayattan alınan imgelerin sanatçının kendi hafıza kodlarıyla canlandırması gerekebilir. Dolayısıyla, fotoğrafın kurgu ya da temsil ettiği gerçeklik tartışmasını geride bırakarak, ikisi de olmayan, imgelerin yeniden canlandırıldığı ve anlamın yeniden kurulduğu bir ortamda ele alınması açısından dikkat çekicidir.

Sosyal yaşam alanlarını mekanlar ve insanlar özelinde incelemek ve değişimi karşılıklı olarak ortaya koymak, bize kültürel değişimleri, sosyal belgeci fotoğraf kaygısı çerçevesinde önemli bilgiler ve sonuçlar doğuracaktır. Ondokuzuncu yüzyılın yaşam şekli, şehir dokusu yirmi birinci yüzyılda ne kadar yaşatılıyor, ya da kaybolan kültürlerden ne türlü bilgiler elde edebilir? İşte bu soruların cevabını bulmak için kent geçmişi paleolitik çağlara kadar uzanan ve geçmiş dönemlere ait fotografik zenginliği olan Gaziantep incelenmiştir. Şehrin yapısı hakkında, özellikle de son iki yüzyıllık geçmişi hakkında mevcut bilimsel bilgilerden yararlanılıp, değişimin sosyal yaşam alanlarındaki etkilerini karşılaştırmalı fotoğraf çekimleriyle gözler önüne serilmiştir.

## II. BÖLÜM

### 2. KENT KÜLTÜRÜNÜN OLUŞUMUNDA TARİHSEL DÖNEMLERİN GAZİANTEP ÖRNEĞİNDE FOTOĞRAFLARLA İNCELENMESİ

Gaziantep'te geleneksel yaşamın ve kent dokusunun geçirdiği değişimi XIX. yüzyıl ortalarından XX. yüzyıl başına kadar olan dönem aralığında incelemekte fayda vardır. Çünkü bu dönemsal aralıkta bölgede ve dünyada önemli değişimler olmuştur. Fotoğraf makinesinin de yeni bir icat olduğu ve kullanılmaya başlanması bakımından bize kent kültürü hakkında daha somut görsel bilgiler taşımıştır. Bu bölümde “Gaziantep'te ki kent kültürü ve sosyal yaşamın fotoğraflara yansması” konusu değişen süreçteki hangi noktadan başladığını belirlemek için öncelikle şehrin coğrafi ve tarihi verileri üzerinde durup şehir hakkında bilgiye sahip olmak gerekmektedir.

#### 2.1. 19. Yy Öncesi Kentin Tarihsel Gelişimi

Gaziantep bölgesinde yapılan tarihi ve arkeolojik çalışmaların bize vermiş olduğu verilere göre bölgenin tarihi Paleolitik (Eski Taş) Devre kadar uzanmaktadır. Ancak ilk yerleşim şehrin 12 km kuzeyinde yer alan ve sonradan Ayıntab'ın yerine geçtiği söylenen Dülük antik kentinde olmasından dolayı, ilkçağa ait belli başlı kaynak ve araştırmalarda Antep adına rastlanmaz. Antik devirlerde iktisadi ve siyasi bütün faaliyetlerin yoğun bir şekilde sürdüğü kuzey Suriye ile Mezopotamya'yı İç Anadolu'ya bağlayan yolların geçtiği yerler o devirde Dülük Bölgesi olarak anılmaktaydı. Yine eski ve orta çağlarda Fırat Nehrini takip ederek Mezopotamya dan gelen kervanların bu nehri terk ettikleri Birecik ve Maraş arasında bir kavşak noktası da Dülük adıyla bilinmekteydi. Bu kavşak aynı zamanda Urfa, Maraş ve Halep yollarının da kesiştiği yeri teşkil ediyordu ([www.gantep.edu.tr/static2/gtarihi.php](http://www.gantep.edu.tr/static2/gtarihi.php), [24.02.2014]) .



**Fotoğraf 10 :** Bugünkü “Dülük Köyü” ndeki “Dülük Harabeleri”.

Bir süre, önce Babil İmparatorluğu'nun egemenliğinden sonra Dülük ve çevresi, M.Ö. 1800'lü yıllarında Hitit Devleti'nin kontrolü altına girmiştir. Dülük şehrinin Hititler için önemli bir dini merkezi olması ve önemli ticaret yollarının buradan geçmesinden dolayı şehre verdikleri kıymeti, günümüze kadar ayakta kalmayı başaran tarihi eserlerden anlıyoruz. Bölgede Hitit Devleti'nin parçalanmasından sonra bir süre geç Hitit krallıklarından, Kargamış krallığı daha sonra da sırasıyla Asurlular, Yeni Babil İmparatorluğu, sonra da Pers İmparatorluğu hakim olmuştur. M.Ö. IV. yüzyıl sonlarında Makedonya Kralı Büyük İskender'in Pers Devleti'ni yıkmasından sonra İskender'in imparatorluğuna katılan şehir, onun ölümünden sonra Selevkosların eline geçmiştir (M.Ö. 323). M.Ö. I. yüzyılda Roma İmparatorluğu'na, M.S. 395 yılında ise Bizans İmparatorluğu'na bağlanmıştır.

Bizans döneminde, bölgenin en önemli şehirleri arasında başta gelen Dülük Şehri, “Telukh” adı diye söylenirdi. Bizans dönemi boyunca Arap sınır bölgesi konumunda olan Dülük'te Bizanslılarla Araplar arasında mücadeleler devam etmiştir. Bölge Arapların hakimiyetinde iken yine duluk adıyla anılmaktadır (Başgelen, 1999:12). Büyük ihtimalle bu çatışmalar sırasında, Bizans İmparatorluğu

devrinde Dülük yakınlarında bugünkü Gaziantep Kalesi inşa edilmiş olduğu söylenmektedir (Başgelen, 1999:43) ve burası Ayıntab olarak anılacak Şehrin ilk çekirdeğini oluşturmuştur. Bu sebepten dolayı kale'nin inşasıyla birlikte Ayıntab'ın artık bir yerleşim yeri olma özelliği kazanmaya başladığı düşünülmektedir.

Ayıntab Şehrinin Dülük Şehrinin yerini ne zaman aldığı hakkında kesin bilgiler bulunmamaktadır. Ancak Hamdaniler zamanında (944-967) Dülük Şehrinin 962 yılında önemini kaybetmeye başladığı, yerini de Ayıntab'ın almaya başladığı ileri sürülmektedir. Ayıntab'ın Dülük'ün yerini alması hakkında farklı varsayımlar bulunmaktadır (Çınar, 2000:36). Bunlar arasında, Halep Salnamelerinde 1397 yılında meydana gelen bir depremde Dülük şehrinin harap olması nedeniyle Şehrin Ayıntab'a taşındığı bulunmaktadır. Ancak dönemin uzmanları verilen tarihin yanlış olduğunu bahsi geçen depremin tarihinin 499 yılına denk geldiğini dolayısıyla bu görüşün sağlam temellere dayanmadığını ifade etmişlerdir (Güllü, 2010:12). Bir diğer görüşe göre ise Bizanslılar X. yüzyılda Telukh olarak adlandırdıkları Dülük'ü eski yerinden bugünkü Gaziantep'in bulunduğu yere taşıyıp buraya aynı adı vermiş ve Araplar da bu yeni Şehre “güzel pınar” anlamına gelen Ayıntab demişlerdir (Kuban, 2001:127). XIII. yüzyıl seyyahlarından Yakut el-Hamevi, Ayıntab Şehrinden bahsederken “Aynütub sağlam bir kale olup Dülük adıyla anılmaktadır” derken, Ayıntab ve Dülük adlarının Araplar tarafından aynı yer için kullanıldığına işaret etmektedir (Yüce, 2010:9).

Türk nüfusunun artması da, Selçuklu Sultanı Alp Arslan'ın komutanlarından Afşin'in komutasındaki Türkmenlerin 1067 yılında bölgeye akınlar yapmasıyla başlamıştır. 1084 yılında ise Süleyman Şah'ın Antakya'yı Ermeni Philaretos Brachamios'un elinden almasıyla da bölge sulh yoluyla Türklerin eline geçmiştir. Daha sonraki yıllarda da Ayıntab ve çevresi sırasıyla Haçlıların, Suriye Selçuklularının, Urfa Kontluğu'nun, Maraş Kontluğu'nun ve tekrar 1140-41 yıllarında Haçlı seferleri sırasında Urfa Kontluğu'nun hakimiyetine girmişti (Altınöz, 1999:97).

Haçlı Seferlerinin şiddetini yitirmesiyle Ayıntab ve çevresi Seçuklu yönetimine geçmiş, 1270 yılında Moğolların istilasıyla yıkılan ve Moğol egemenliğine giren şehir daha sonra Memluk hakimiyetine 1277 yılında katılmıştır. 1337 yılında Dulkadir Beyliğinin dayandığı Avşar ve Bayat boyları buraya yerleşmiş ve Dulkadiroğlu Beyliği'ni kurmuşlardır. Şehir, Dulkadiroğulları ve Memlûklular arasında ihtilaf konusu olmuş ancak daha uzun bir süre Memluk valilerinin elinde kalmıştır (Kuban, 2001:129). XIV. yüzyılda Timur Suriye seferi sırasında Türkmenleri cezalandırmak bahanesiyle Ayıntab'ı iki kere yağmalamış, ancak onun bölgeden çekilmesi sonrasında Memlûklular ve Dulkadirliler arasında çekişme alanı olmaya devam etmiştir. XV. yüzyıldan sonra bu çekişmeye Osmanlılar dahil olmuş ve Osmanlıların Memluk idaresine son vermesinden sonra şehir 1516'da Yavuz Sultan Süleyman döneminde savaş yapılmadan Osmanlıların eline geçmiştir (Yüce, 2010:10).

Kentin yerleşimdeki fiziki yapısı ise sadece X. yüzyıla kadar Kale'den ibarettir. Kale'nin tam olarak ne zaman yapıldığı bugüne kadar tespit edilememiştir. Kale, Bizans döneminde İmparator I. Justinianus zamanında inşa edildiği, Mısır Sultanı Kayıtbay ve Kanuni Sultan Süleyman tarafından ise onarım yapıldığı bilinmektedir. Kale dışında ilk yapılaşmanın, M.Ö. IV. yüzyılda kalenin doğusunda bulunan Türktepe eteklerinde olduğu söylenmektedir (Yüce, 2010:10).

Bölge Türkler tarafından XI. yüzyılda fethedildiği zaman, Anadolu'nun birçok yerinde olduğu gibi, burada da az sayıda Türk nüfusu bulunmaktadır. Türklerin bölgeye gelişiyle birlikte, yerli gayri Müslim unsurlar bazı şehir merkezlerinde ve köylerde toplanmaya başlamışlardır. Antep kentinde 14 yüzyılda da varlığı saptanan ilk mahalleler, Suya batmaz, Boyacı, Yaprak, Düğmeci, Eyüboğlu ve Karagöz mahalleleridir. Buraya göç eden Türkler ise onların terk ettikleri bölgelere ve yeni kurdukları köylere yerleştiler. (Antep Osmanlı fethinden önce, XV. yüzyılda gelişmiş bir görünüm sergilemektedir. Bedrettin Ayni'ye göre bu dönemde fiziki yapılaşma 9 cami, 120 mescit, 20 hamam, 15 medrese ve çarşıdan meydana gelmektedir. Ayni ayrıca, birçok bilim insanının burada toplanmış

olmasından dolayı Antep için “Küçük Buhara” tabirinin kullanıldığını kaydetmiştir (Güllü, 2010:19).

Osmanlılar zamanında şehirde yeni yapılar inşa edilmiştir. Evliya Çelebi'ye göre XVII. yüzyılda şehirde 107 köy, 32 mahalle, 8.067 toprak örtülü ev, 140 mescit, 3.900 dükkanlı bir çarşı, 2 bedesten, 140 çocuk mektebi, 70 çeşme, 40 tekke bulunmaktadır. Bununla birlikte, XVIII. yüzyılda Osmanlı idaresinde görülen idari düzensizliklere bağlı olarak şehirde ayaklanmalar görülmüş ve şehir fiziki olarak gelişmemiştir. İleride de anlatacağımız üzere XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gerek Ermeniler sayesinde ticaretin ve ticari yapıların artmasıyla, gerekse bu dönemde Amerikalı misyonerlerin önderliğinde özellikle Ermeniler için eğitim ve kilise binalarının yapılmasıyla şehirde fiziki olarak bir gelişme meydana gelmiştir. Bu gelişme 1. Dünya Savaşı ve Ermenilerin Gaziantep'i terk etmesine kadar devam etmiştir. Şehrin idari yapısı incelendiğinde, Osmanlı idaresine geçtiği ilk yıllarda Antep, Halep Vilayetine bağlı bir sancak (liva) durumundadır. 1531 yılından itibaren ise Antep Livası, Maraş Eyaleti'ne tabi olmuştur. 1829 yılından sonra Antep, Maraş Eyaleti'nden alınarak Halep Eyaleti'nin kazası haline getirilmiştir. 1913 yılından sonra, 1924 yılında il haline gelene kadar bağımsız bir sancak olmuştur (Yüce, 2010:11).



**Fotoğraf 11. :** Kale etrafı ve çevresi, sağdaki tepenin adı Türktepe eski adı Kayseriyye.

Gaziantep kentinin geleneksel mimarisini şekillendiren şeylerin başında yerleşim alanının yapısı, iklim ve iklimin de etkili olduğu yaşama biçimi gelmektedir. İklim koşullarının haricinde ikinci unsur ise bölge halkının gelenek ve görenekleri, yaşam biçimi bölgenin mimari biçimlenişinde rol oynayan belirleyici

özelliklerdir. Antep evlerinin mimari özelliği bahçeli evler olması<sup>3</sup> ve bu bahçelerin dinsel kaygılardan ve mahremiyet önemsendiği için yüksek duvarlı bir şekilde yapılması bu örneklerden bir tanesidir. Binaların yapısal özelliği bakımından, malzeme olarak genelde kesme taş kullanılması, yapıların kışları ısının yapı içerisinde muhafaza edilmesini sağlıyor, yaz mevsiminde ise bölgedeki mevcut sıcak havadan koruma sağlayıp bir deyişle ilkel bir klima etkisi yaratıyor. Antep kentinin az eğimli alanlar üzerinde kurulmuş olmasından dolayı, sit alanı yer yer görülen alçak tepeler dışında genelde görünümü düz bir arazi yapısı olduğudur. Alleben Deresi'nin batıdan doğuya doğru uzanmasının yüzünden konut alanları dereyle paralel hizada olacak şekilde düzenlenirdi (Z. Okutucu, sözlü görüşme, 4 Şubat, 2014).

Kent mimarisinde sokaklar; yapılar ve yerleşimler arasında ilişki kuran, mahalleleri birbirine başlayan, fiziksel dokunun ana hatlarını belirleyen kent mekânlarıdır. Dolayısıyla mahalle ve sokak dokusunun incelenmesi Antep kentinin mimari biçimlenişinin ortaya konması açısından önemli bir bilgidir. Yapılan araştırmalara göre Gaziantep kentinde mahalleler daha çok dini gruplara göre ayrılmıştır. Eski Antep kentinde dini yapıların konumlarından ve bazı yapılarda yer alan kitabelerden anlaşıldığı üzere farklı dinlere ait gruplar kendi mahallelerini oluşturarak bir arada yaşamışlardır. Belirlenen bu ayrıma göre Müslümanlar çoğunlukla Karagöz, Çukur, Şekeroğlu mahallelerinde, Ermeniler Mahalle-i Ermeniyan (bugünkü İnönü Caddesi'nin kuzeyinde yer alan bölge), Akyol ve Bey mahallelerinde, Museviler ise Müslüman Türk yerleşimlerine yakın olan Düğmeci mahallesi ve çevresinde konumlanmışlardı (Tatlıgil, 2005:12).

---

<sup>3</sup> Antep evlerinin bahçelerine Antep ağzında "hayat" denir.





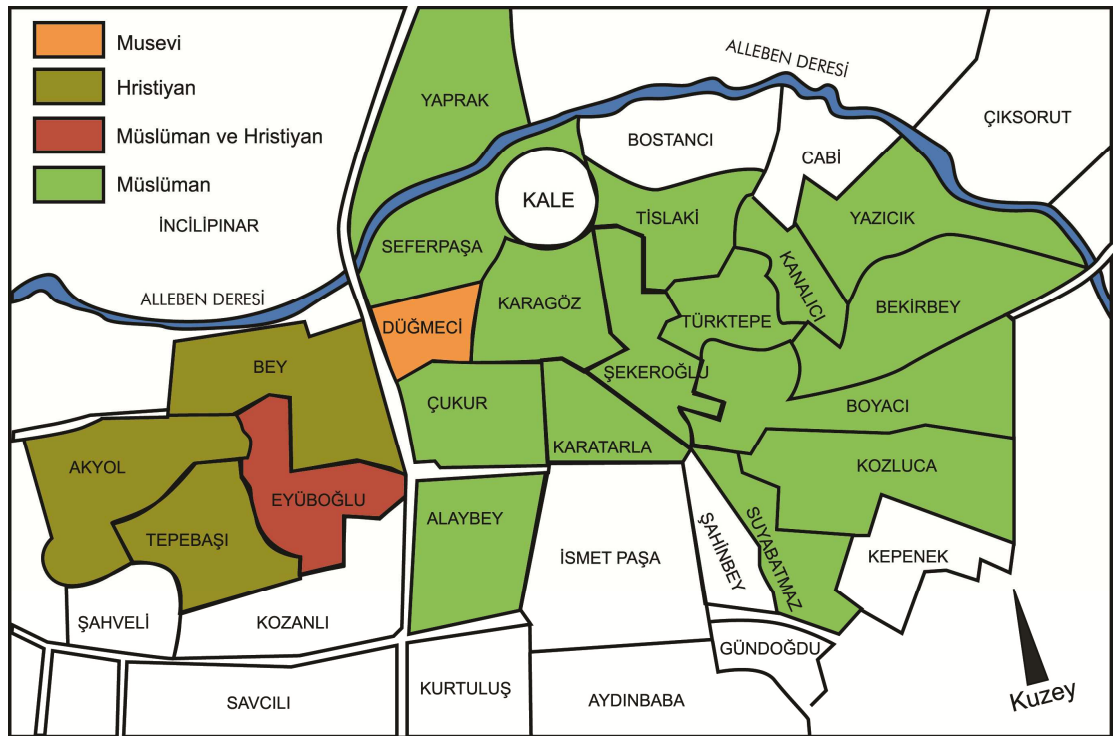
**Fotoğraf 12. :** Kentin eski mahallelerine doğru, batıdan doğuya bir görünüm.

## 2.2. 19. Yüzyılda Gaziantep

Ondokuzuncu yüzyılda Gaziantep köklü değişimlere uğramış ve bu yüzyılda, günümüze kadar da etkilerinin olacağı izler bırakmıştır. Bu yüzyıla kadar kentin değişiminde etkili olan ticari ve sosyal yapılar, genelde homojen olarak dağılmışlar ve fonksiyonlarına bağlı olarak küçük çekim merkezleri oluşturmuşlardır. Yapılar,

plan ve cephe özellikleri ile kentin görünümüne zenginlik katmakla beraber 19. yüzyıla kadar kentin fiziki sınırlarının oluşumunda etkin bir rol oynamamışlardır (Başgelen, 1999:61). Bu dönemden yola çıkarak diyebiliriz, Gaziantep şehri ve çevresi günümüzden itibaren son iki yüzyılda önemli etnik ve siyasi yapıların getirdiği olaylara göre değişiklik göstermiştir. Bu yüzden ondokuzuncu yüzyıl Gaziantep'ini ayrıntılı bir şekilde incelemek gerekiyor.

Ondokuzuncu yüzyılda Gaziantep'e gelen yeni etnik ve dini nüfuslar kentin mimari ve etnografik dokusuna ayak uydurmuş mevcut iş kollarında kendi ustalarını da çıkarması sonucu Gaziantep'te farklı etnik ve dini toplulukların bir arada yaşaması şehrin biçimlenişinde etkili olmuştur. Bu topluluklara ait yapılardan yola çıkarak kent içinde farklı dönemlerde kimlerin yaşadığı, şehrin biçimlenişinde aldıkları konum ve buna bağlı olarak oluşan fiziki yapı saptanabiliyor.



**Fotoğraf 13. :** 19. Yüzyıl başlarında dini nüfusa göre Gaziantep'te mahallelerin yerleşimi.

Farklı iş kollarının gelişimiyle öğrenilen bilgilerini her etnik kimlik; günlük ihtiyaçlarını, kıyafet, mimari üslupta şekilleniş ve imar düzenini şehrin zamanla oluşan yapısını gereğince devam ettirerek, şehirde farklı esnaf teşkilatlarının kurulmasına yol açtı. Şehir 1822 yılında meydana gelen deprem ve sonrasındaki kurtuluş savaşında Fransızların yaptığı tahribata neden oldu (Başgelen, 1999:54). Bu

olaylara rağmen yine de özellikle bölge mimarisini etkileyen taş işçiliğinin örnekleri günümüzde de duruyor.

Ondokuzuncu yüzyıl Osmanlı dönemi Antep’inde yaşayan gayrimüslim vatandaşlara hizmet veren yapılar da gerek fonksiyonlarına bağlı olarak gerçekleştirdikleri toplayıcı etki, gerekse kent içindeki konumları nedeniyle kentin karakterini belirlemede bu dönemde önemli bir görev üstlenmişlerdir. Ermeniler dini yapı sayısı en fazla olan gayrimüslim topluluktur. Kentte Ermeni cemaatin, önceleri kendi Gregoryen mezheplerine ait tek bir kiliseleri vardır. Daha sonra farklı mezheplere ait gayrimüslimler kendi kiliselerini inşa etmiştir. Ve bu yüzyılda sayıları yediyi bulmuştur (Başgelen, 1999:55).

1869 yılına ait Halep Salhnameleri’ne (Barlas, 1962:95) göre ise kentteki kilise sayısı 19. yy’ın ikinci yarısında beştir. Cervati ise 1912 yılında Osmanlı yıllığında bu yapılara ait ayrıntılı bir döküm vermektedir. Buna göre kentte 1 Ermeni Gregoryen kilisesi, 1 Ermeni Katolik kilisesi, 1 Latin Katolik kilisesi, 3 Protestan Luteryen tapınağı, 1 Anglikan Kilisesi vardır (Cervati, 1912:1981). Antep’te yaşayan Ermeniler, ilk zamanlar Hayık Tepe (Tepebaşı mahallesi) olarak bilinen kayalık mevkinin doğu kısmında bulunan mağarayı kilise olarak kullanmışlar, daha sonra buraya 64m x 32 m x 16,5 m ölçülerinde üç atları bulunan bir kilise inşa etmişlerdir. Yapım yılı bilinmeyen kilise ilki 1807 yılında olmak üzere üç onarım geçirmiştir (Başgelen, 1999:55).



**Fotoğraf 14.** : St Mary kilisesi (günümüzdeki adı Kurtuluş Cami) ve solda Antep kalesi.



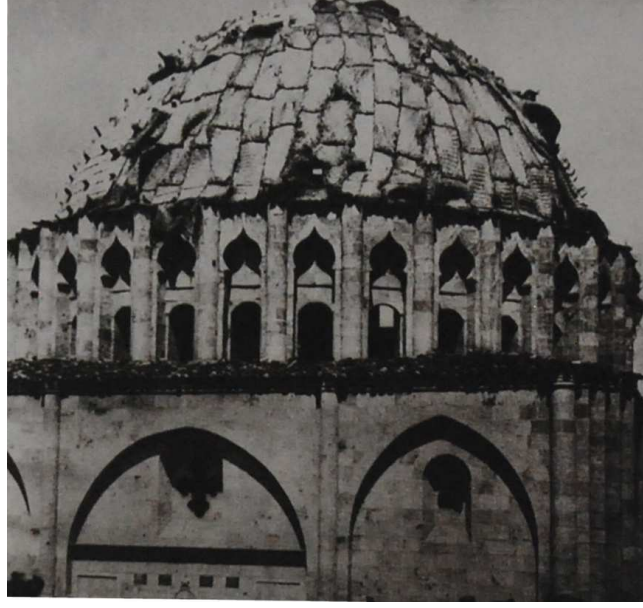
**Fotoğraf 15. :** Kendirli Kilisesi ve çevresi.



**Fotoğraf 16. :** Önde Kendirli Kilisesi ve arkada Antep kalesi.



**Fotoğraf 17. :** Solda Kendirli Kilisesi ve sağda St. Mary kilisesi (günümüzdeki adı Kurtuluş Cami) kuzeyden güneye Bey Mahallesine doğru bakış.



**Fotoğraf 18. :** Gaziantep’te günümüze ulaşmayan Anglikan kilisesi.

Mahalleler ve dini yapıların haricinde olaylara göre dönemin nüfus hareketlerini de incelemek gerekir. Bölgenin Akdeniz ile Ortadoğu coğrafyasının tam geçiş yerlerinden birisi olması ekonomik açıdan gelişmişliği dolayısıyla, Halep Eyaleti’nde de kozmopolit bir yapı ortaya çıkmıştır.<sup>4</sup> Eyalet içinde en kalabalık şehir olan Halep’ten sonra ikinci sırada Antep gelmektedir. Aynı zamanda Hıristiyan ve Musevi nüfusun en yoğun yaşadığı ikinci kaza da yine Antep’tir. XIX. yüzyılın ikinci yarısında Tanzimat’ın idari reformları çerçevesinde vilayetlere ait “salname” adlı yıllıklar hazırlanmış, bu yıllıklar nüfusa ait daha ayrıntılı bilgilere ulaşılmasını sağlamıştır. Halep Vilayeti Salnamelerine göre “Ayıntab Kazası”nın 1891, 1895, 1900 ve 1914 yıllarındaki ayrıntılı nüfus cetvelleri aşağıdaki gibidir (Güllü, 2009:32).

---

<sup>4</sup> Osmanlı döneminde Antep, Halep ilinin bir kazası durumundadır.



1891 Ayıntab Kazasının Nüfus Cetveli			
<u>Topluluklar</u>	<u>İnas (Kız)</u>	<u>Zükur (Erkek)</u>	<u>Toplam</u>
İslam	31.716	33.682	65.398
Ermeni (Katolik)	147	160	307
Ermeni (Gregoryen)	5.654	6.049	11.703
Ermeni (Protestan)	1.606	1.712	3.318
Yahudi	350	364	714
<b><u>Toplam</u></b>	<b>39.473</b>	<b>41.967</b>	<b>81.440</b>

1895 Ayıntab Kazasının Nüfus Cetveli			
<u>Topluluklar</u>	<u>İnas (Kız)</u>	<u>Zükur (Erkek)</u>	<u>Toplam</u>
İslam	33.445	34.568	68.013
Ermeni (Katolik)	159	170	329
Ermeni (Gregoryen)	5.514	6.019	11.533
Ermeni (Protestan)	1.723	1.805	3.528
Yahudi	360	372	732
<b><u>Toplam</u></b>	<b>41.201</b>	<b>42.934</b>	<b>84.135</b>

1900 Ayıntab Kazasının Nüfus Cetveli			
<u>Topluluklar</u>	<u>İnas (Kız)</u>	<u>Zükur (Erkek)</u>	<u>Toplam</u>
İslam	34.239	34.292	68.531
Ermeni (Katolik)	184	199	383
Ermeni (Gregoryen)	6.084	6.258	12.342
Ermeni (Protestan)	1.908	1.858	3.766
Latin	29	40	69
Kıpti	40	43	83
Yahudi	372	342	714
<b><u>Toplam</u></b>	<b>42.856</b>	<b>43.032</b>	<b>85.888</b>

1914 Ayıntab Kazasının Nüfus Cetveli			
<u>Topluluklar</u>	<u>İnas (Kız)</u>	<u>Zükur (Erkek)</u>	<u>Toplam</u>
İslam	41.377	37.682	79.059
Ermeni (Gregoryen)	7.662	6.445	14.107
Ermeni (Katolik)	201	187	388
Ermeni (Protestan)	2.316	2.228	4.544
Rum (Ortodoks)	31	35	66
Rum (Katolik)	4	3	7
Yahudi	441	396	837
Latin	339	269	608
Ecnebi	36	26	62
<b><u>Toplam</u></b>	<b>52.407</b>	<b>47.271</b>	<b>99.678</b>

Yukarıdaki nüfus cetvellerinin yapıldığı dönemde, sayımların etnik ve dini ayrımlara göre yapıldığı görülmektedir. Aynı zamanda elde edilen verilerden Osmanlının son döneminde kimlik algısını belirleyen unsurun dini mezhepler olduğunu anlaşılmaktadır. Tanzimat'ın ilanı ile azınlıkların hakları elde etmesi şehirdeki nüfusun etnik dağılımında değişime ve göçlerle beraber artmasına sebep olmuştur. Amerikalı misyonerler sayesinde gayri Müslimlerin iyi eğitim alması, toplumda okul artışı ve öğrenci oranları açısından gayri Müslim ve Müslüman toplumlar arasında ortaya çıkan dengesizlik, özellikle Ermenilerde siyasi bilincin oluşmasına, etnik yapıya dayalı bir tabakalaşmaya zemin hazırlamıştır. XIX. yüzyıl ortalarında başlayan Ermeni ayaklanmaları çeşitli bölgelerde devam etmiş ve sonucunda özellikle 1. Dünya Savaşı süresince İttihat ve Terakki'nin iskan politikalarıyla birlikte göç ve sürgünler Antep bölgesini de etkilemiştir. Cumhuriyet'in ilanı yıllarında şehir nüfusunda önemli ölçüde azalma olmuştur. Sebebi şehirdeki Ermenilerin buradan ayrılarak Suriye'ye göç etmeleri ve savaşlarda yaşanan kayıplardır. 1927 sayımında şehirde küçük bir grup dışında hiç Ermeni bulunmamaktadır. Yahudiler ise uzun süre Antep'te kalmayı sürdürmüştür (Tatlıgil, 2005:89). Yahudilerin yaşadığı Düğmecî Mahallesi'nde yer alan üç nefli, galerili bir yapı olan ve günümüzde restore edilen havra ve bazı evler kalmıştır.

O dönemlerde kentin ulaştığı refah seviyesinin en önemli belirtilerinden biri genel kullanım amacı ile inşa edilen sosyal amaçlı yapıların sayısıdır. Antep kentinde Selçuklular ve Beylikler döneminden itibaren çok sayıda sosyal yapı inşa edilmiştir. Bu yapılarda en önemli fonksiyonu üstlenen yapı türlerinden biri eğitim yapılarıdır. Ondokuzuncu yüzyıla gelindiğinde şehirde sosyal yapıların artışını Salname kayıtlarında da görürüz. Ondokuzuncu yüzyıl sonunda kentte bulunan Cuinet ise Antep'te 21 medrese, 1 rüştiye, 57 sıbyan mektebi, 1 Amerikan Protestan Koleji bulunduğunu söyler (Başgelen, 1999:58). Bu değerlerden de anlaşıldığı gibi 19. yy'da kentte bulunan eğitim kurumlarının gerek sayılarında gerekse yapılarında görülen değişim, 1839 yılında Tanzimat Fermanı'nın imzalanmasının ardından tüm imparatorluk sınırları içerisinde yaşanan değişim rüzgarlarının doğal bir yansıması olarak ortaya çıkmışlardır. Bu fark, özellikle 19. yy'da kentteki eğitim faaliyetlerine ve eğitim yapılarının gerek kent içi konumlarına, gerekse planlama ilkelerine

yansıyan bir değişim olarak kendini ifade etmiştir (Ünal, 1998:84). Ondokuzuncu yüzyılda bir taraftan medreseler eğitime devam ederken diğer taraftan yeni ve modern okullar açılmaya başlanmıştır. Ermenilerin öncülüğünde açılan okullardan sonra Türkler de halkın desteği ile bir Maarifi Mahalli Cemiyeti kurmuştur (Şıvgın, 1997:30). Ondokuzuncu yüzyılda şehirde ekonomik ve siyasi istikrarın yanı sıra kültürel gelişmede artan ivmenin sebebi Tanzimat'ın ilanından sonra Amerika ve Batılı ülkelerin Antep'te yaşayan gayri Müslimlere yönelmeleri sonucunda Antep'in ilgi odağı haline gelmesi misyonerlik faaliyetlerinin başlamasında önemli bir etken olduğu düşünülmektedir.

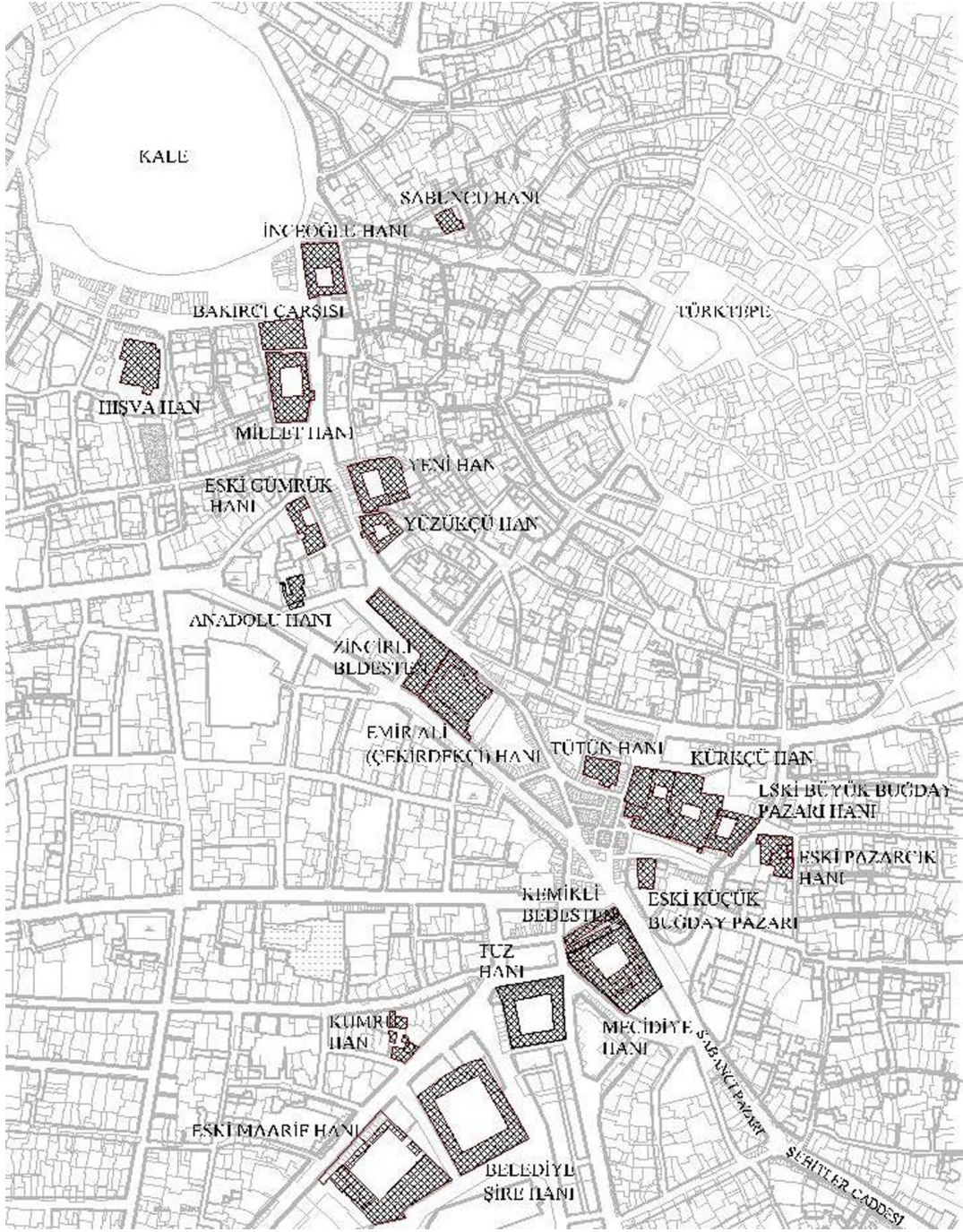
Antep kentinde yer alan önemli sosyal amaçlı yapılardan biriside su yapıları başlığı altında toplayabileceğimiz hamamlar ve özellikle de Antep kentinin önemli simgelerinde birisi olarak kabul edilen kastellerdir. Kentte hamam, kastel, çeşme gibi çok sayıda su yapısı diğer sosyal amaçlı yapılarda olduğu gibi kent içerisinde gereksinimler doğrultusunda homojen olarak yayılmış durumdadır.



**Fotoğraf 19. :** Pişirici mescidi ve kasteli.

Kentin ticari yapısını etkileyen özellikler arasında daha önce bahsettiğimiz üzere Ortadoğu ve Anadolu topraklarını geçiş yerinde olması ve ipek yolu gibi eski ticaret yolları, Halep'ten gelen ticari malların Antep üzerinden dağıtılması önemlidir.

Kentteki ticari kültür oldukça köklüdür ve Antep'te ticarete yönelik faaliyetler özellikle Osmanlı döneminde şehrin yaşamsal etkinliği olarak biçimlenmektedir. Ticari konudaki bu gelişim, kökeninin belli olmadığı bir geçmişe dayanan “esnaf sahreleri” denen bir tür sektörler arası kaynaşma pikniği olan organizasyonları ortaya çıkarmıştır. Bu gelenek günümüzde de yaşatılmaya devam etmektedir. Şehir içindeki ticari mekanlar ise Halep ve Teftiğin yolları üzerinde iki önemli arterin etrafında geliştiği görülür. Şehirde ticaret merkezini oluşturan en önemli yapılar ise diğer Osmanlı şehirlerinde olduğu gibi bedesten ve hanlardır. Kentteki ticari yapının sınırları içerisinde günümüze kadar gelen yapılar Hışva Hanı, Millet Hanı (1870-1875), Kürkçü Hanı, İnceoğlu (Elbeyli) Hanı, Yeni Han, Yeni Gümrük Hanı, Zincirli Bedesten, Çekirdekçi Hanı, Tütün Hanı, Kemikli Bedesten (1860), Mecidiye Hanı (1865), Tuz Hanı (1860 sonrası), Şire Hanı (1887), Maarif Hanı'dır. Hanların haricinde buğday arasası olarak bilinen açık alandaki ticaret mekankarı da mevcuttur. Ticaret dokusunu oluşturan yapılarda, yer alan etkinliklerin maddi getirilerinin ana belirleyici olduğu mekansal bir hiyerarşinin varlığı da dikkat çeker. Hiyerarşik şekillenmeye göre değerli malların satıldığı ve depolandığı uzmanlıkların merkezde; üretim ağırlıklı ve görsel, atıksal ya da gürültü kirliliği yaratan imalathanelerin ise merkezden uzakta olmalarına dikkat edilmiştir (Yüce, 2010:30).



Fotoğraf 20. : Gaziantep'teki hanların kent içindeki yerleşiminin planı.



**Fotoğraf 21. :** Kaleden Hışva Hanı'na bakış.



**Fotoğraf 22. :** Arasa Meydanı.

Osmanlı İmparatorluğu'nda 1839 yılında yürürlüğe konan Tanzimat Fermanı'ndan sonra şehirdeki ekonomik güç büyük oranda Ermenilere kaymaya başlamıştır. Özellikle yabancı misyonerlerin desteği ve 1856'daki Islahat Fermanı'yla verilen haklarla, yabancılar ve Ermeniler ticarete ve sanayi iş kollarında söz sahibi olmaya başlamışlardır. Yabancılarla ticaret işbirliği yapan Ermeniler

uluslar arası ticarete de söz sahibi olmaya başlamışlardır. XIX. yüzyılda devam eden savaşlar nedeniyle Türkler askere alınmış, Ermeniler ise askerlikten muaf olmak için “bedelat-ı askeriye” denen bir vergiyi ödemişlerdir.



**Fotoğraf 23. :** Bayazhan ve Kırkayak Parkı.

Dolayısıyla Türklere ait olan birçok iş, işyeri ve arazilerin önemli bir kısmı şehirden ayrılmayan Ermenilerin eline geçmiş, Ermeniler ticaret ve sanayi iş kollarına hakim olmuşlardır. Yabancılara verilen ticari imtiyazlar sayesinde buraya yerleşen yabancılar Antep'te fabrika kurmuş, kömür çıkartmış ve binalar yaptırmışlardır. Şehre yerleşen bu yabancılar da ticareti elinde bulunduran Ermenilerle işbirliği



yapmışlardır. Tüm bu sebeplerden şehirdeki ekonomik üstünlük Ermenilere kaymıştır. XX. yüzyılın başlarında Antep şehrinin ticari, zirai ve sanayi varlığının yarısından fazlası, nüfus olarak şehrin dörtte birini teşkil eden Ermenilerin eline geçmiştir (Şıvgın, 1997:549). XIX. yüzyılın sonlarından itibaren şehirdeki birçok meslek dalı ve zanaatkarlık da azınlıklar sayesinde gelişmiştir. Terzilik, Ermeni ve Yahudi ustalar; kuyumculuk, bakırcılık, kunduracılık, terzilik, yapı ustalığı, taş yontuculuğu, kiremitçilik demircilik, bıçakçılık, çilingirlik, yazmacılık ise Ermeni ustalar tarafından icra edilmiştir.



**Fotoğraf 24. :** Eski Çarşı.



**Fotoğraf 25. :** Alaüddeve Cami ve Uzun Çarşı.



**Fotoğraf 26. :** Güneyden Kuzeye bakış tarihi ipekyolu'nun geçtiği bölge.

Ticari yaşam başta olmak üzere kentteki ekonomik değişimlerle beraber kentteki siyasal ve etnik yapısal fikirler Amerikalı misyonerlerin bölgeye gelmesiyle de artarak ayrışmalara sahne olmuştur. Amerikalıların bölgede yaptığı çalışmalar, yaptığı binalar, bu dönemin kent tarihi açısından en önemli olaylarından. Özellikle de Amerikalı misyonerler vasıtasıyla kurulan matbaa ve fotoğraf makinesinin şehre getirilmesi sosyal yaşamı görsel olarak daha da ifade eden ilk çalışmalarını yaptıklarından dolayı misyoner faaliyetleri, kentin görsel tarihini başlatan önemli bir olay olarak düşünebiliriz.

### **2.3. Amerikan Misyonerlik Faaliyetleri**

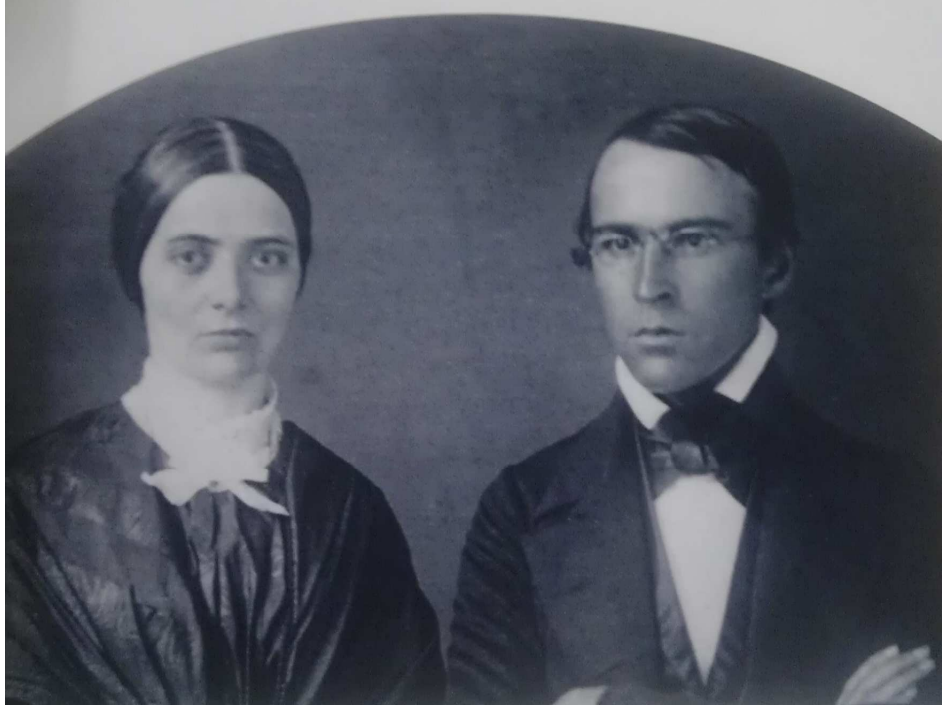
Gaziantep'te ilk misyonerlik faaliyetleri Amerikalılar tarafından verilen sağlık hizmetleri 1847 yılında, Yale'de hizmet görmüş olan Azariah Smith (1817 – 1851) adında bir doktorun kente gelmesiyle başladı; bu çalışmalar ondokuzuncu

yüzyılın ikinci yarısında bir hastanenin kurulmasının öncüsü oldu. Dr. Smith aynı zamanda bir Protestan pastördü ve Osmanlı İmparatorluğu'nda 1820 yılında din, eğitim ve sosyal hizmet alanlarında çalışmalar başlatan Protestan misyoner kuruluşu American Board of Commissioners for Foreign Missions'ın (ABCFM) da üyesiydi (Johnson, 2008:3).

ABCFM'in Osmanlı İmparatorluğundaki faaliyetleri 1840'lara kadar İzmir ve İstanbul merkezliydi; ancak Bord Anadolu'da başka yerlerde de etkinlik göstermekte, bu yerler arasında Antep'te bulunmaktaydı. Şehirdeki Ermeniler'den, ABCFM tarafından basılan kitaplar ve bildirimler aracılığıyla Protestan görüşlere aşina olan bir bölümü, 1845 yılında Bord'a başvurarak kendilerine Protestan inançlarını öğretecek birisinin gönderilmesini istediler. Bu talep üzerine Henry Van Lennep 1847 yılı başlarında Antep'i kısa bir süre ziyaret etti. Birkaç ay sonra da şehirde sürekli kalmayı planlayan Thomas Johnston Antep'e geldi. Ancak Ermeni Ortodoks Kilisesi mensupları ve kıdemli din adamları tarafından yeni doktrine karşı gösterilen düşmanca tavırlar sonucunda Johnston iki ay sonra kentten kovuldu (Johnson, 2008:3).

Johnston'un kaçışından sadece birkaç gün sonra Dr. Azariah Smith Antep'e geldi; ilk başta kendisi de aynı akıbete uğrayacak gibi gözükiyordu. Fakat kentte zamanla tıp alanındaki yeteneklerini ortaya çıkartan Smith şehirdeki Müslüman nüfus ve gayrimüslimlerden dostlar kazandı. Johnston sadece bir pastördü, oysa Smith bir doktordu ve Osmanlı ülkesinde mesleğini icra edebileceğine dair fermanı da bulunmaktaydı; Bu sayede Türk yetkililerin desteğini de garantilemiş durumdaydı. 1851 yılında öldükten otuz yıl sonra adı şehirde kurulan Amerikan Hastanesi'ne verilmiştir (Azariah Smith Memorial Hospital).

Aslında Amerikalıların bölgedeki varlığı Osmanlı devletinin son zamanlarında artmıştı. Antep'e BORD misyonerleri ilk olarak 1818-19 yıllarında gelmiş olmasına rağmen, Amerikan kayıtlarına göre Antep, misyonerlerin kullandığı tabirle 1847'de "işgal edilmiş" yani burada bir misyoner istasyonu kurulmuştu (Kocabaşoğlu, 2000:28).



**Fotoğraf 27. :** Azariah Smith ve eşi Corinth Elder Smith.

Antep'e ayak basan ilk Amerikalı misyonerler ise, 1830'da Bağdat'a giderken şehre uğrayan Parnell, Hamilton ve Newman olmuştur. Bu misyonerler şehirde Ermeni harfli inciller dağıtmışlardır. Daha sonraki yıllarda ise İzmir'den pek çok güneydoğu Anadolu ve Çukurova bölgesine kutsal yayınlar göndermişlerdir. 1860 yılına gelindiğinde ise Antep, beş istasyon, yirmi uç istasyonu ile Merkezi Türkiye Misyonunun (eski adıyla Güney Ermenistan misyonunun) başkenti konumuna yükselmiştir. Bir başka doktor olan Andrew Pratt'ın (1826-1872) Azariah Smith gibi Yale mezunuydu. Özellikle de Türkçe'yi çok iyi konuşuyordu. Zamanla kliniğine gelen hastaların yoğunluğundan dolayı yanında çalışan yerel halktaki kişilere tedavi konusunda, ilaç yazmakta ve ameliyat konusunda eğitmiştir. Bunlar Antep'in Amerikalı bir doktor tarafından eğitilen ilk doktorlarıydı (Johnson, 2008:10).

Dr. Pratt'ın İstanbul'a gitmesinden bir yıl önce Antep'teki Protestan cemaati Türkiye ve Kuzey Suriye'deki diğer Protestan cemaatleriyle beraber Cilicia Evangelical Union'ı kurdu; amaçları bu bölgedeki Protestanların kiliselerini birleştirmek, dini ve seküler ortak çıkarlar elde etmektir. Bu konuda da başarılı oldu; aralarında Urfa, Maraş, Adana, Antakya ve Halep'in de bulunduğu toplamda on yedi kent 1867 yılında Evangelical Union'a katıldı. Protestanlar zamanla küçük

topluluklardan, önce bu misyonun yapmış olduğu çalışmalar doğrultusunda bölgedeki 12 Protestan kiliseye kayıtlı üye sayısı 600 civarına yükseldi devam eden yıllarda da sadece kiliseye kayıtlı 2000'e yakın kişiye ulaşmıştı. Cemaatin toplam sayısı ise yaklaşık olarak 3.690'dır. Yörede 26 okul ve bu okula kayıtlı 1.365 öğrenci bulunmaktadır. İngiltere'nin Halep Konsolosu Henderson'a göre, 1878 yılında Antep'te yaşayan Hıristiyanın 5.000'i Protestan olmuştur (Güllü, 2010). Antep hem Osmanlı hükümetinin izniyle inşa edilen ilk kiliseye hem de aralarında 1859 yılında kurulan ve daha sonra ABCFM'in yan kuruluşu Woman's Board of Missions tarafından desteklenen kız din okulunun da bulunduğu okullara ev sahipliği yapmaktaydı (Johnson, 2008:11). Bununla birlikte 1891-1914 yılları arasında Protestan nüfustaki artışla, Amerikalı misyonerler, faaliyetlerinin asıl amacı olan Protestan azınlığı şehrin politik ve ekonomik durumu konusunda söz sahibi yapma başarısını gösterdiler.

Antep'te görev yapan Amerikan Protestan misyonerlerin sayıları tam olarak bilinmemekle birlikte Halep Salnamelerinden alınan verilere göre Antep'te yaşayan Amerikalıların bazı yıllara göre sayısı şöyledir:

YIL	SAYI
1868	30
1872	34
1883-1884	152
1886-1887	1402
1892-1893	3772
1904	979
1908	1974

**Fotoğraf 28. :** Yıllara göre Antep'te yaşayan Amerikalı sayısı (Güllü, 2010:35).



**Fotoğraf 29. :** Dr. Azariah Smith, Tillman Trowbridge ve bazı çalışan Amerikalıların, Amerikan Hastanesi bahçesindeki mezar taşları.

1867 yılından itibaren Evangelical Union, American Bord tarafından başlatılan din, eğitim ve sosyal hizmet alanındaki çalışmaların ilerlemesinde öncü rol oynadı. Birliğin sonraki on yıl boyunca gösterdiği çabalarla, Azariah Smith ve arkadaşlarının başlattığı sağlık hizmetleri Antep'te hastaneye dönüşerek kalıcı hale geldi (Johnson, 2008:11). Protestan misyonerlerin bizzat kendilerinin ve gerekse de onların öncülüğünde Ermenilerin kurmuş olduğu diğer kilise, okul, yetimhane ve matbaa vb. yeni binalara ihtiyaç duyulmasına ve inşa edilmelerine dolayısıyla ondokuzuncu yüzyıl ve kurtuluş savaşına kadar olan dönemde Antep'in fiziki dokusundaki değişime zemin hazırlamışlar.

### 2.3.1. Amerikan Hastanesi

Misyoner faaliyetleri içinde sağlık hizmetleri önemli bir yere sahipti. Bu sayede misyonerler; kilise, okulları ve matbaasıyla oldukça yaygınlaşan çalışmalarına, Anadolu'da zaten yetersiz olan sağlık hizmetleri dolayısıyla hem halk hem de yönetim nazarında sempati kazanmayı amaçlıyordu (Güllü, 2010:153). Osmanlı döneminde tıp eğitimi ve hastaneler hakkında ondokuzuncu yüzyıl başlarında özellikle de Anadolu'nun doğusu tıbbi hizmetlerden faydalanamıyordu. Hükümet bunu sağlamak için 14 Mart 1827 yılında İstanbul'da Tıphane ve Cerrahhane-i Amire isimli tıbbiye açtı; ([www.tip.marmara.edu.tr/fakulte/tarihce/](http://www.tip.marmara.edu.tr/fakulte/tarihce/) [18.03.2014]) bu okul batılı anlamda açılan ilk tıp okuluydu. Zamanla okul 1839'da yeniden düzenlendi. Yalnız yine de büyük bir coğrafya'ya hakim olan Osmanlı İmparatorluğu için yetersiz ve geç kalınmış bir projeydi. 1868 yılında, Cilicia Evangelical Union'ın kuruluşundan iki yıl sonra, birliğin yıllık toplantısı için bir araya gelen delegeler Antep'te yüksek öğrenim verecek bir okulun kurulması yönünde oy kullandılar (Johnson, 2008:16). Merkezi Türkiye Koleji'nin ana hedeflerinden biri kiliseleri ve okulları için pastör ve öğretmenler yetiştirmektir. Bu sayede Antep'teki Amerikan Hastanesinin ilk öncülüğünü Merkezi Türkiye Koleji yapmıştır. Bu sırada bölgedeki Müslüman halktan da destek gören bu oluşum, Merkezi Türkiye Koleji'nin ilk başkanı olan ve kaynak bulma konusunda yetenekli olan Tillman Trowbridge, Dr. Azariah Smith'in bölgede yaptığı çalışmaları ilgisini çekti. Trowbridge telgraflar, yayınladığı yazılar ve broşürler ile Smith'in Antep'te yaptığı çalışmaların daha ileriye götürülmesi için okul binasının hastane olarak inşa edilmesini önerir. Hastanenin yapılması için Osmanlı dışında Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere'den de bağışlar istenir (Johnson, 2008:17).



## In Memoriam.

1874

IN connection with the Medical Department of the Central Turkey College, it is proposed to erect a Hall in memory of

### AZARIAH SMITH, M. D.

Dr. Smith was a graduate of Yale College in the class of 1837. He went to Western Asia as a Medical Missionary of the American Board in 1842. He died in the city of Aintab, Central Turkey, in 1851. His missionary life, though brief, was full of the broadest usefulness. In connection with Rev. Benjamin Schneider, D. D. he laid the foundations of one of the most interesting and successful missions of the American Board. The building which will be erected to his memory will be used for a Hospital, and will contain rooms for a Dispensary and for treating surgical cases. It will be called the "AZARIAH SMITH MEMORIAL HALL." Its size will depend somewhat on the amount of money contributed. It is estimated that a building that will accommodate forty patients, besides the rooms mentioned, will cost TWO THOUSAND DOLLARS. We appeal to the members of his class and to others who knew him, to aid in this work. It will not only be a monument to the memory of a good man, but will be a perpetual source of happiness and comfort to the sick and suffering.

Contributions may be sent to JAS. M. GORDON, ESQ., Treasurer of the College, Columbian National Bank, Boston, Mass., or to me at the rooms of the A. B. C. F. M., Cong'l House, Boston.

T. C. TROWBRIDGE.

[OVER.

**Fotoğraf 30.** : Hastane inşasına bağışta bulunmaları için Trowbridge tarafından, Azariah Smith'in arkadaşlarına yapılan çağrı metni.



**Fotoğraf 31. :** Amerikan hastanesi'nin eczanesi, eczacı kalfası ve çırağı.

Hastane 1878 yılında hizmet vermeye başlar, hastane ilk yıllarında da maddi yardımla çalışmaya devam eder. Hastaneye zamanla şehirdeki Müslüman nüfusta ilgi göstermeye başlar. Belirgin bir Protestan kuruluşu olan hastane Pazar günü ve diğer zamanlarda, özellikle Hıristiyan hastalar için, bina içinde düzenli olarak ayinler ve toplantılarda yapılıyordu. 1890 yılında Azariah Smith Memorial hastanesinin (Amerikan hastanesi) 20 civarındaki yatağı sürekli olarak doluydu; 2.145 hasta tedavi olmak için başvurmakta, çalışanlar 10,272 kişiyi tedavi etmekteydi. Bu dönemdeki hastaların 394'ü yatarak tedavi görenler olup dinlerine göre 167'si Müslüman, 13'ü Musevi ve 214'ü Hıristiyan'dı. Kiliselerine göre ayrıldığında Hıristiyanların 140'ı Ortodoks Ermeni, 46'sı Protestan, 14'ü Rum Ortodoks, 14'ü de Katolik'ti (Johnson, 2008:30). Amerikan hastanesinin oluşturduğu etkiyle beraber bölge tıbbi imkanlarla tanışır ve zamanla Türklerde burada kendi ilk hastanelerini 1897 yılında inşa etmişlerdi. Zamanla da diğer hastaneler bölgede kuruldu (Güllü, 2010:153). Bu hastanelerde çalışan doktorların bazıları Ermenilerden oluşuyordu ve Amerikan Hastanesinin o dönemdeki durumu kadar donanımlı değildi (Barlas, 1962:11).



**Fotoğraf 32. :** Amerikan Hastanesi'nde hastalara hizmet verilirken.



**Fotoğraf 33. :** The Missionary Herald'in, Mart 1910 sayısının kapağı. 1910 yılında Antep bölgesinde yaşanan yoksulluk ve tıbbi yetersizlikleri anlatan telgraf metni ve bunu belgelemek amaçlı çekilmiş bir fotoğraf.

1910 yılına takip eden yıllarda, Amerikan hastanesinde yapılan toplam 42693 tıbbi müdahaleden 462'si büyük ameliyat, 131'i göz, 67 mide ve 63' kemik ameliyatıdır. Bu ameliyatlardan 9 tanesi ölümle neticelenmiştir. Yapılan bu 42693 müdahalenin 185'i Türklere yapılmıştır (Barlas, 1962:39). 1915'te kolejle beraber Türkler tarafından devralınan, ancak isgaller başlayanca tekrar Amerikalıların eline geçen ve işgal glerine de hizmet veren hastane neredeyse bu dönemde Türk ve Müslümanlara hizmet vermemiştir (Barlas, 1962:8).

Cumhuriyet döneminde gelindiğinde 1923 – 1950 yılları arasında yasaların yalnızca Türklerin doktorluk yapmasına izin vermesine karşılık hastane çalışmaya devam etti, 1927 yılında Amerikalı doktorlar Şehirde alışma izni almayı başardılar. 1934 yılında da yeni sağlık yasaının çıkarılmasıyla Adana ve Talas'taki Amerikan sağlık kurumları kapatılarak doktorları Gaziantep Amerikan Hastanesi'nde görevlendirildi, hastanenin başhekimliğine bir Türk doktor getirilerek Amerikalı doktorlar hastanedeki çalışmalarını sürdürdüler (Güllü, 2010:158). 1968 yılında kurulan Sağlık ve Eğitim Vakfı (SEV)'na bağlanan Amerikan Hastanesi günümüzde de faaliyetlerine Gaziantep Tepebaşı mahallesinde, tüm görevlilerinin Türklerin oluşturduğu sağlık kadrosuyla devam ediyor.



**Fotoğraf 34. :** Tepebaşı Mahallesi'ndeki Amerikan Hastanesi (solda) ve Kurtuluş Cami (Sağda).



**Fotoğraf 35. :** Amerikan Hastanesi güney cephesi.



**Fotoğraf 36. :** Amerikan Hastanesi'nin giriş kapılarından birisi.



**Fotoğraf 37. :** Amerikan Hastanesi'ndeki Marston Binası.



### 2.3.2. Merkezi Türkiye Koleji

Merkezi Türkiye Misyonu'ndaki Protestan Ermeni kiliseleri tarafından, Amerikan misyonerleri ile bağlantılı olarak, bir okul kurulmak istendi. Okulun yapımındaki görünür hedef, ağırlıklı olarak bölgedeki tıbbi sorunlar üzerine olmuş ve Amerikan Hastanesinin personel ihtiyacını karşılamak üzereydi. Aynı zamanda Protestan misyondaki Hıristiyan gençler için yüksek eğitim isteği, sürekli dile getirilmekteydi. Bölgeye en yakın Hıristiyan enstitüleri Beyrut'taki Suriye Protestan Koleji ve İstanbul'daki Robert Koleji idi. Bu enstitülerden birine katılmak Türkiye'nin güneydoğusundan gelen gençler için risk içermekteydi. Aynı zamanda, Beyrut'taki okul Araplara yönelikti. Robert Koleji ise İngilizce eğitim vermekteydi. Oysa Kilikya bölgesindeki Ermeniler arasında genel olarak Türkçe konuşulmaktaydı. Bu öğrencilerin bu okullarda öğrenim görmesi durumunda kendi bölgelerine yabancılaşmalarına neden olacağından kaygı duyulmaktaydı. Bütün bu gerekçelerden dolayı kendi bölgelerinde, Aziz Tillman, C. Trowbridge'nin önderliğinde birleştiler. Kilikya Protestan Birliği ve Merkezi Türkiye Misyonu, eğitim konularını görüşmek üzere 1870 yılında Urfa'da yapılan bir toplantıda Merkezi Türkiye Protestan Kiliseleri'nin, papaz ve liseleri için iyi eğitilmiş öğretmenlere olan ihtiyaçlarını dile getirmişlerdir (Güllü, 2010:131). 1871 yılında Adana'da Kilikya Birliği toplantısında 23 kilisenin temsilcisi, kolejin kurulması yönünde misyona tekrar başvurmuşlardır. Bu toplantıda bulunan Board'ın Genel Sekreteri Dr. N. G. Clark, bölgedeki bölgenin bir koleje ihtiyacı olduğu konusunda ikna edilmiştir (Güllü, 2010:89).

Gaziantep'in batısında bugünkü kolejtepe olarak anılan bölge, şehrin zengin Müslümanlarından olan Kethüdazade Taha Efendi (Göğüş) tarafından bağışlanmıştır. Aynı zamanda kolejtepe bölgesinin zeminin ve etrafının mimaride kullanılacak zengin taş dokusu bu yapının kolay yapılması içinde uygun bir yerdi (A. Evişen, sözlü görüşme, 24 Mart, 2014). Board kaynaklarında Taha Efendi'nin, arsayı satmayı reddederek eğitim amaçlı kullanılması koşuluyla bağışladığı belirtilmektedir (Barlas, 1971:21). İnşaatına 1875'te başlanan kolej 1878'de tamamlanmıştır.

İlk kolej binası, başkanın evi ve tıp bölümü 1878’de açıldı fakat Aralık 1890 yılında Noel gecesini kundakçıların çıkardıkları yangın nedeniyle okul hasar görünce, genişletilerek tadilat yapıldı. Ana binasının dörtte üçü ve doğu kanadı, yatakhane, matbaa, yemek odası, müze ve konferans salonu yıkım derecesinde zarar görmüştür ([www.team-aow.discuforum.info/t1393-Antep.htm?start=30](http://www.team-aow.discuforum.info/t1393-Antep.htm?start=30) [20.03.2014]).



**Fotoğraf 38.** : Üstte Merkezi Türkiye Koleji’nin fotoğrafı, alttaki kolejin kalan bölümünün fotoğrafı, binanın devamı ve diğer etrafındaki binalar günümüzde yok olmuştur. Şu an yerinde Şahinbey Belediye Binası var. Yapılan onarımlar ve günümüzde de devam eden restorasyon çalışmalarının yüzünden, binanın gerçek halinin çok değiştirildiği bu karşılaştırmada anlaşılmaktadır.

Merkezi Türkiye Koleji, Osmanlı Devleti'ndeki Amerikan kolejleri arasında üçüncü sıradaydı. Ancak misyonerlerin Anadolu'da kurdukları ilk kolejdü. Kolej katalogunda, Kolej'in, 15 Ocak 1878'de Türk hükümeti tarafından *İdadi* olarak kabul edildiği belirtilmektedir. Board kaynaklarında, Türk yetkililerin, yabancı kuruluşlarca desteklenen okulların *İdadi* veya *Sultani* olarak görev yapmasını olağan karşıladıklarını böylece misyonerlerin, bu yasal hakkı alarak diplomalarını meşrulaştırdıkları belirtilmektedir (Taşkın, 2012:2). 1912 yılında Kolej Yürütme Kurulu, kolejin üniversite olarak (*mekteb-i âli*) kabul edilmesi için Board Yönetimi tarafından, Osmanlı Hükümetine teklif edilmesi isteğini belirtir ve çalışmaların da olumlu sonuçlanması üzerine, 1914 yılında Osmanlı Hükümeti, koleji, âli (*üniversite*) olarak tanımıştır (Güllü, 2010:92).

Board kaynaklarında kolejin amacının Osmanlı Devleti içerisindeki tüm ulusların uygarlık yolunda ve gerçek bilim alanında gelişmelerini sağlamak olduğu ifade edilmektedir. Özellikle Türkler arasında yaygın olmayan, edebiyat, yerel diller, doğu tarihi ve arkeolojisini araştırmak kolejin önemli görevleri arasında gösterilmektedir. Board kaynaklarında özellikle kolejin bölgede Arkeolojik çalışmalar yapmak istemesi, Hıristiyan köklerine yöneliş ve "*Bible Land- İncil Toprakları*"na sahipleniş güdüsünü de beraberinde getireceği vurgulanmaktadır. Merkezi Türkiye Koleji'nin, Harvard ve Yale Üniversiteleri'nin New England'da üstlendiği görevi Ortadoğu'da üstleneceği Board kaynaklarında sık sık belirtilmektedir (Taşkın, 2012:2).

Hazırlık bölümü, tıp bölümü, fen bölümü olmak üzere üç bölümden oluşan kolejde eğitim 4 yıldü ve sadece erkek öğrenciler okumaktaydı. 1914 yılında kolejin Osmanlı Devleti tarafından bir üniversite olarak tanınmasıyla kolejde eğitim, hukuk, madencilik, inşaat mühendisliği, tarım, ticaret ve benzeri alanlarda da mesleki kurslar yürütülmesine izin verilmiştir. Kolej'in bu alanlarından diploma alan öğrencilere devlet sınavına girme hakkı ve başarılı oldukları takdirde de diplomalarının devlet tarafından onaylanması öngörölmüştü. Kolej'in eğitim dili Türkçe olmasına rağmen, Ermenice ve İngilizce de yoğun biçimde okutulmaktaydı. Kolej'in resmi dilinin Türkçe olmasındaki temel neden bölgede yaşayan Ermenilerin Türkçe konuşmasıydı.

1878 yılından sonra koleje yatılı öğrenciler de kabul edilmeye başlanmıştır. Özellikle koleje Antep dışından da öğrencilerin gelmesi yatılı bölümün açılmasına neden olmuştur.

Avrupa'daki modern eğitim-öğretim, teknik ve yöntemlerinin Osmanlı ülkesine getirilmesi bakımından yabancı okulların olumlu etkilerinin görüldüğü, ancak bu okulların çoğunluğunun başta din ve mezhep propagandası olmak üzere, çeşitli politik amaçlar içinde kullanıldığı da farklı araştırmacılar tarafından dile getirilmektedir. Amerikan Board'ın okullarının bulunduğu birçok bölgede toplumsal alanda değişmeler, özellikle gayrimüslimler üzerindeki etkileri görülmektedir. Şüphesiz Müslümanlar da bu gelişmelerden etkilenmişlerdir. Bu okullara ilk zamanlarda öğrenci gönderilmese de zamanla, özellikle 1880'lerden sonra Müslümanların da Amerikan okullarına devam ettikleri bilinmektedir (Taşkın, 2012:5). 1921 yılında biten Millî Mücadelenin ardından kapatılmış, 1924 yılında da, kolej Antep'ten Halep'e taşınmış ve bu tarihten sonra da "Sürgündeki Kolej (College in Exile)" adı ile anılmaya başlanmıştır (Kocabaşoğlu, 2000:148).

### **2.3.3. Matbaanın Kurulması, Şehrin Fotoğraflarının Basılması ve Baskı Örnekleri**

Gaziantep'te ilk basımevi kente Amerikalı misyonerlerin çabaları ile getirilmiştir. Bu basımevi 1822 yılında Malta'dan İzmir'e getirilmiş ve 1831 yılında Gaziantep'e taşınmıştır. Misyonerlerce kurulan Amerikan Basımevi'nde 1843 yılına kadar Türkçe İncil basılmıştır. Bu tarihten sonra da Tıp Fakültesi ve şehirdeki azınlık okullarının kitap ve kırtasiyelerini basım işleri gerçekleştirilmiştir. Gaziantep'te Türkler tarafından ilk gazete ise 1903 yılından sonra çıkarılmıştır. O tarihe kadar yayınlanan gazeteler Türkçe-İngilizce ve Türkçe-Ermenice olarak yayımlanmıştır. İlk Türkçe gazeteyi ise henüz delikanlılık çağına yeni giren Hüseyin Cemil Gögüş ile Celal Kadri Barlas tarafından çıkarılmıştır. Yine bu dönemde okula getirilen fotoğraf makineleri sayesinde Gaziantep'in ondokuzuncu yüzyıla ait bir çok görüntüsü elde edilmiş ve baskısı yapılmıştır. Yine bu dönemde Gaziantep'te yerel gazeteler basılmaya başlanmıştır. Bunlardan bazıları:

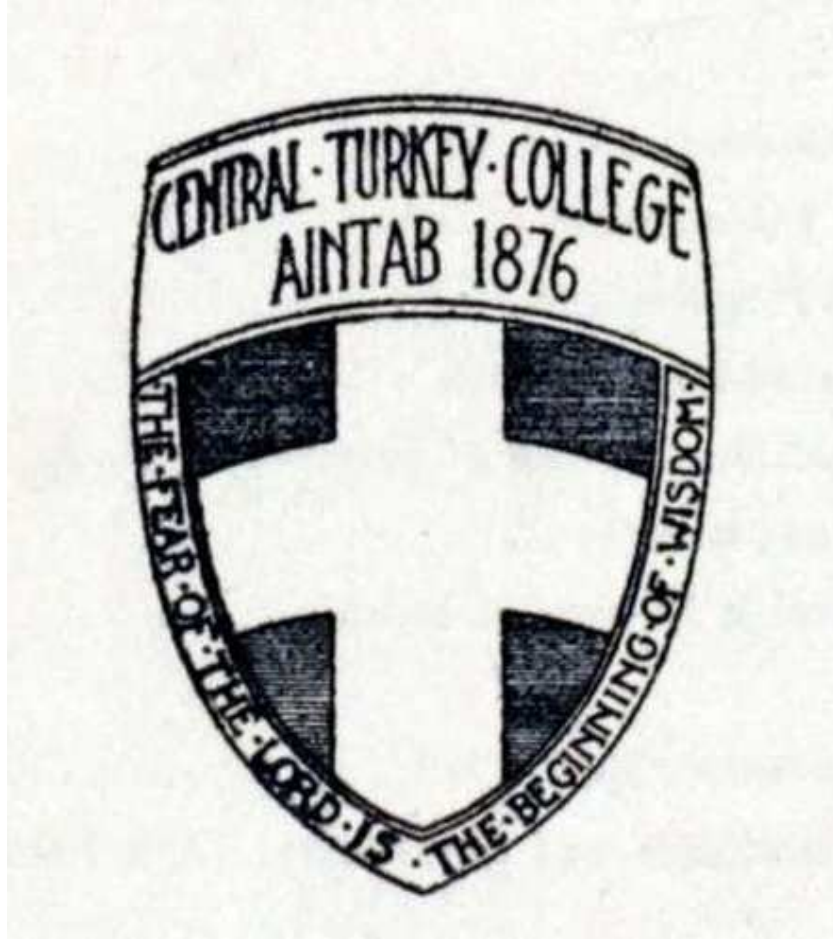
AYINTAB: Gaziantep Amerikan Koleji tarafından yayınlanmıştır. Kuruluş tarihi 1872'dir. Kapanış tarihi tespit edilememiştir. Amerikan Koleji Basımevi'nde basılan ilk gazete 24x16 boyutlarında ve 4 sayfa idi. Haftalık olarak yayınlanan gazetede Dr. N.C. Clark'ın Kilikya İttihadı ile ilgili yazılar geniş yer tutmakta Protestan Ermeni cemaati ile ilgili haberler yer almaktaydı. İngilizce Latin harfleri ile basılan Türkçe bir gazete idi. 1831 yılında matbaası kurulan Ayıntab Gaziantep'in ilk gazetesi olarak tespit edilmiştir.

AVEDAPER: Gaziantep merkezli Türkiye Tıp Departmanı öğretim üyeleri tarafından Dr. Trowbridge önderliğinde çıkarılmıştır. 1886 yılında kurulan bu gazete 1896 yılında Gaziantep Tıp Fakültesi'nin son gruplarının Beyrut'a taşınması üzerine kapanmıştır.

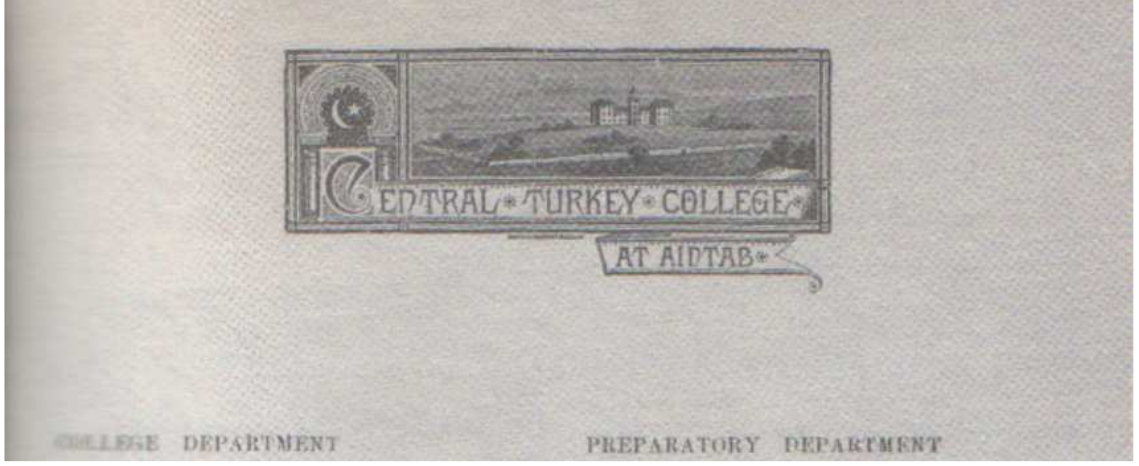
MECLAYI MUARIF: Hüseyin Cemil Göğüş tarafından çıkarıldı. 1903 yılında 8 sayı olarak yayınlandı. El ile yapılan dizgi tekniği ile hazırlanıp şapograf ile çoğaltıldı. Boyutları 20x29.5 idi. Gazetenin diğer yazarı Mustafa Efendi'ydi. Bu gazete Güneydoğu Anadolu'da çıkartılan ilk Türk gazetesi olma özelliğini ele geçirdi. 15 günlük olarak yayınlandı.

İMAM BABA: Celal Kadri Barlas ve İshak Rafet Isıtman tarafından 1906 yılında yayınlandı. 22x34 boyutlarında olan bu gazete Türklerin elinde basımevi olmadığı için saç levha üzerine tutkalla ters yazı yazılıp teksirle çoğaltılması ile çıkarıldı. 15 günde bir yayınlanan İmam Baba 12 sayı sonra kapatıldı.

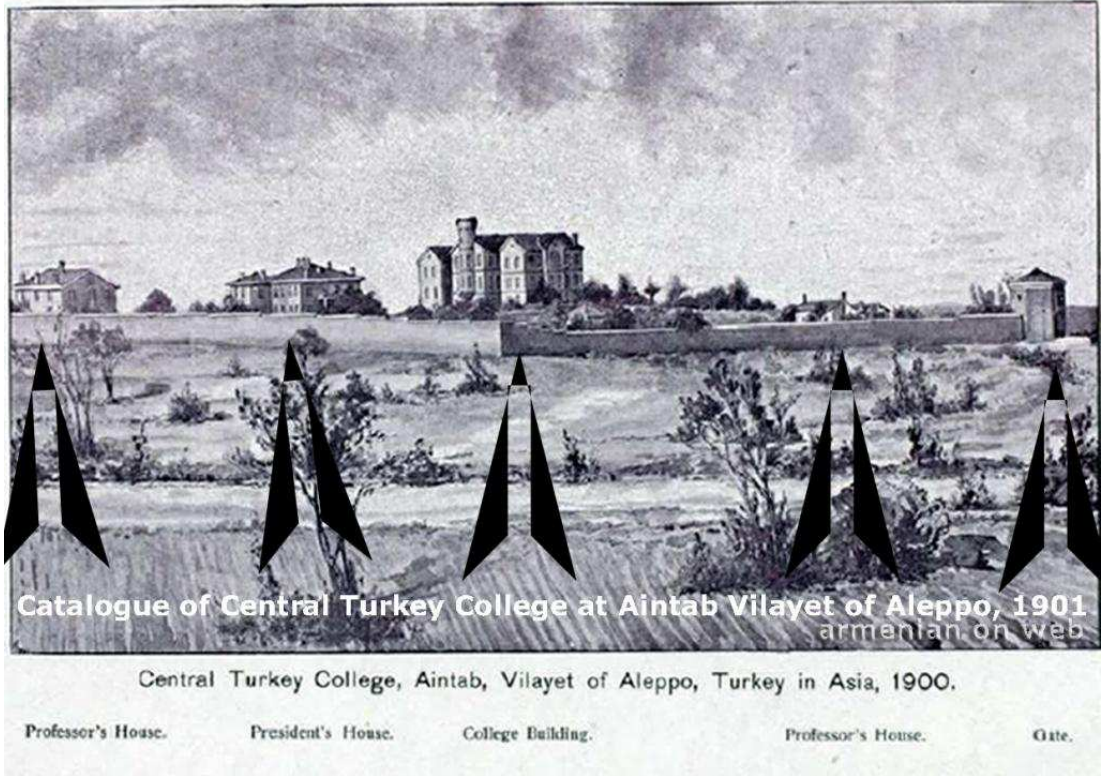
TÜRK TEPE: Celal Kadir Barlas tarafından 19 Ekim 1908 yılında yayınlandı. 3 sayı 24x34 boyutunda diğer sayıları şapograf ile basıldı. Her sayisi 300 adet basılan bu gazete "Jön Türkler" hakkında bir yazı, Mehmet Emin Yurdakul'un bir şiiri ve Türk Tepe'de yapılması gereken Türk Koleji ile ilgili yazılara yer veriyordu. Fiyatı yazılmamış olan bu gazete bağış karşılığında dağıtılmış ve toplanan para Türk Tepe'de okul yapımında kullanılmak üzere Maarifi İslamiye Derneği'ne verilmiştir (<http://team-aow.discuforum.info/t1393-Antep.htm>, [25.02.2014]).



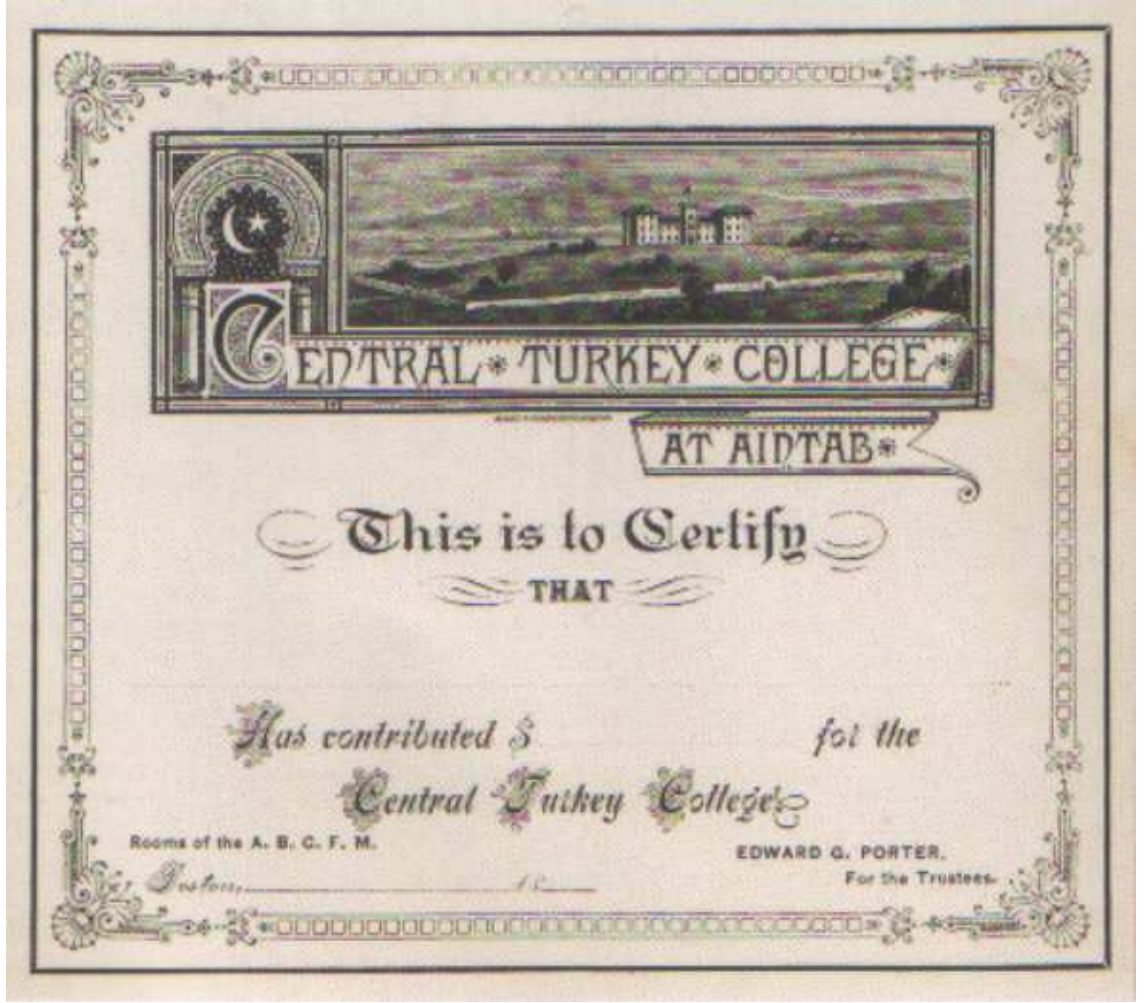
**Fotoğraf 39. :** 1876 yılında kurulan Merkezi Türkiye Koleji'nin logosu. Bu logonun renkleri mavi ve siyah konturla hazırlanmış. Mevcut baskılardan öğrendiğimiz kadarıyla iki renkten oluşuyor. Logoyu çevreleyen okulun sloganı olan "The Fear Of The Lord Is The Beginning of Wisdom." yani "Tanrı Korkusu Bilgelik'in Başlangıcıdır." Yazısı kurum kimliğindeki ihtiyaç duyulan bazı grafik işlerde ve kitapların giriş sayfalarında kullanılmıştır. Logonun biçimi günümüz armalarında da kolay dikkat çeken kalkan formu olup 19. yüzyılda yaygın kullanılan bir biçimdi.



**Fotoğraf 40.** : Merkezi Türkiye Koleji'ne ait basılmış antetli kağıdın baş kısmı.



**Fotoğraf 41.** : Merkezi Türkiye Koleji'ne ait basılmış bir kataloğun iç sayfası.



Fotoğraf 42. : Türkiye Koleji'inden mezun olan öğrencilere verilen diploma örneği.



REPORT OF THE PRESIDENT  
OF CENTRAL TURKEY COLLEGE,  
AINTAB, TURKEY, TO  
THE BOARD OF MANAGERS  
OF THE COLLEGE, FOR THE  
YEAR 1911-1912.



This report has been set  
and printed exclusively  
by students.

MAIN CONTENTS

Summary, 36th commencement-1.  
I. BOARD OF TRUSTEES.  
Membership, interest, invested funds-2.  
II. BOARD OF MANAGERS.  
Decisions, executive committee-3.  
III. FACULTY.  
Organization-5, subjects taught-6, teachers  
abroad-7, outside appointments-8,  
decisions-9, reports of individual teachers-  
11, senior theses-15, librarian's report-16,  
report of boarding department-17, report  
regarding office-work, including entrance  
examinations-18, government business-18,  
publicity-19, post-19, reports-20. ;  
IV. SERVANTS. 20.  
V. STUDENTS.  
Statistics-20, discipline-24, military ser-  
vice-25, Mohammedans-27, religious  
work, including chapel exercises-29,  
prayer-meetings-30, Y. M. C. A.-31,  
other methods-32, Week of Prayer-33,  
Y. M. C. A. building-34; Athletic As-  
sociation-34.  
VI. ALUMNI. 34.  
VII. HIGH SCHOOLS. 35.  
VIII. EQUIPMENT.  
Lack of room-36, pumping engine-37,  
Miss Andrews' gift-37.  
IX. INDUSTRIAL.  
Press, bindery, student work-39.  
X. FINANCIAL.  
Student aid-40, debt removed-41, gifts-42.  
XI. HOSPITAL REPORT.  
See separate folder.

CORRECTIONS

1-24	baccalaureate
2-19	Baliozian
4-30	Kilis, \$66
5-30	Baliozian
6-14	Professors
14-2	has been treated
15-25	emphasis on
20-2	was over 7500
22-38	has doubled
30-36	there were
32-38	in the boarding department
40-15	71 per cent
40-24	we can expect

Numerals indicate pages and lines.

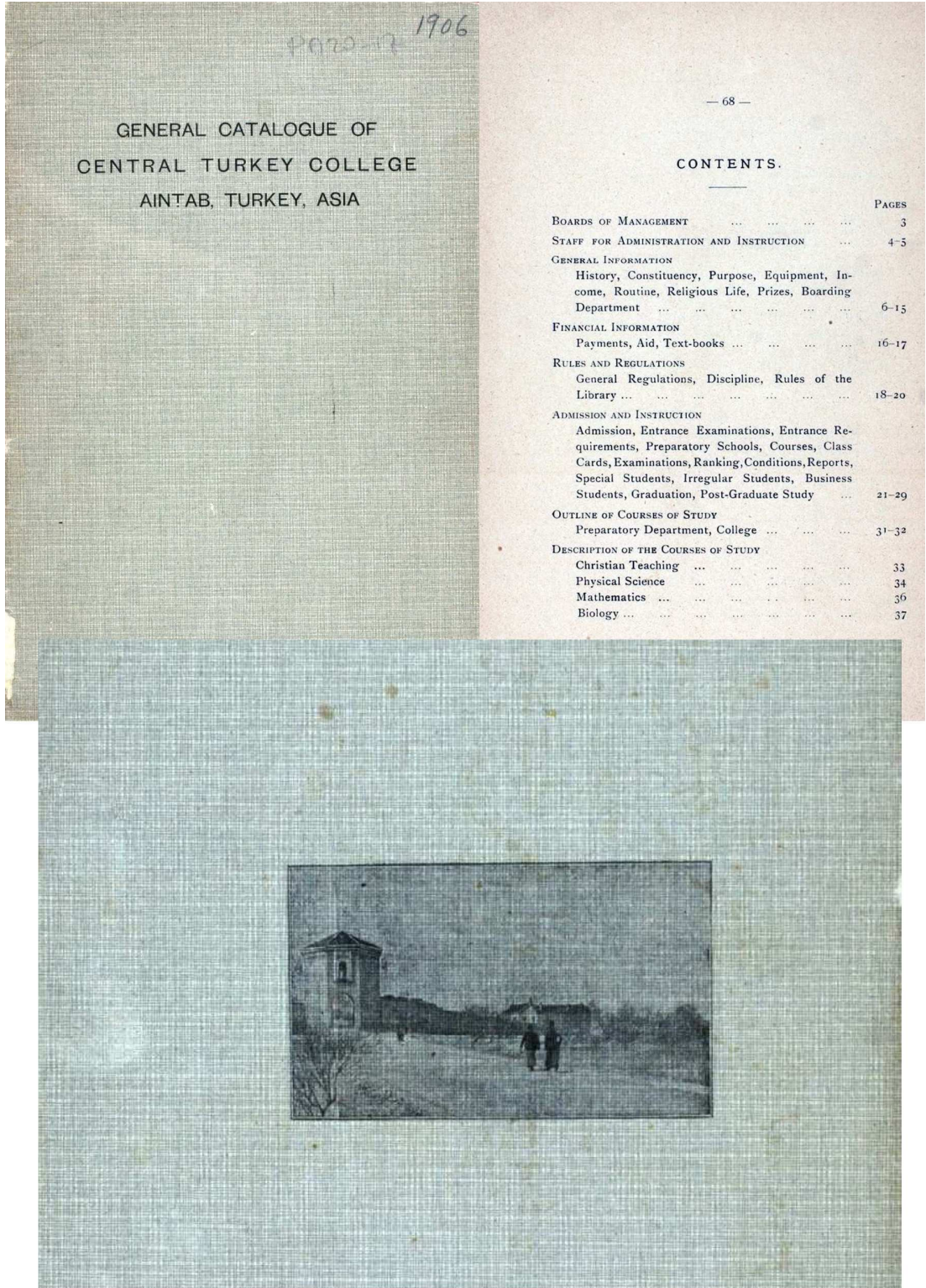
WE close another year of college work with mingled feelings of gratitude and humility-gratitude for all the blessing that has guarded and attended us, and humility at the failure to render more effective service.

The outstanding features of the year have been the large enrolment, exceeding by far any in the previous history of the college, the removal of the college debt, the gift of the Andrews Library and Museum, the coming of an American tutor and of Mr. Fowle, who is to act as treasurer of Aintab Station, and the largely increased activity of the college press.

The concert usually given at Christmas was held this year at the Easter vacation and the lecture was by Dr. Shepard on "Recent Scientific Progress." Khouloussi Bey, superintendent of public instruction for the province of Aleppo and Ali Jenani Bey, member of Parliament from Aintab, also made short addresses.

The baccalaureate sermon in connection with the thirty-sixth commencement was delivered by Rev. Mibar Muncherian, '92, of Talas. Field Day Sports were in charge of the Students' Athletic Association and the Advisory Committee, and the events were run off with great

Fotoğraf 43. : 1911 ve 1912 yılında Merkezi Türkiye Koleji'nin durumu hakkında basılmış rapor. 20 cm x 36 cm ebatlarındaki çalışmanın tamamı kapak dahil 52 sayfadır.



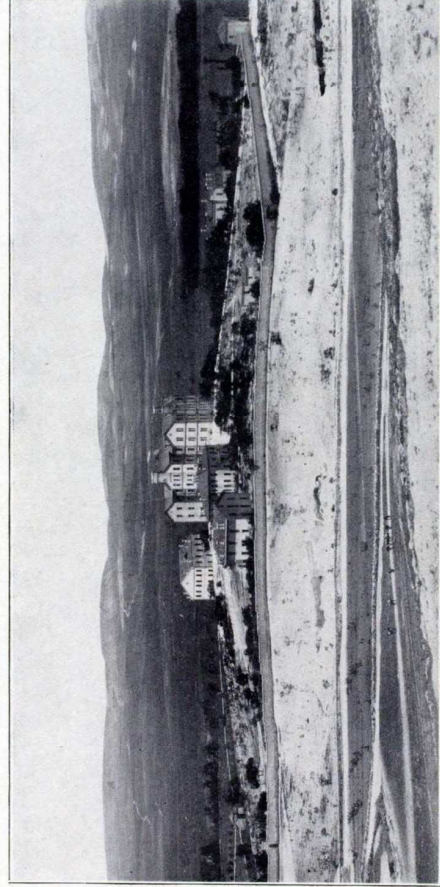
**Fotoğraf 44.** : 1906 yılında Merkezi Türkiye Koleji'nin kataloğu. 20 cm x 30 cm ebatlarındaki çalışmanın tamamı kapak dahil 74 sayfadır. Ayrıca bu kataloğun içeriğinde fotoğraf ta basılmıştır.

BULLETIN OF  
CENTRAL TURKEY  
COLLEGE *at Aintab*  
TURKEY-IN-ASIA

CATALOGUE NUMBER

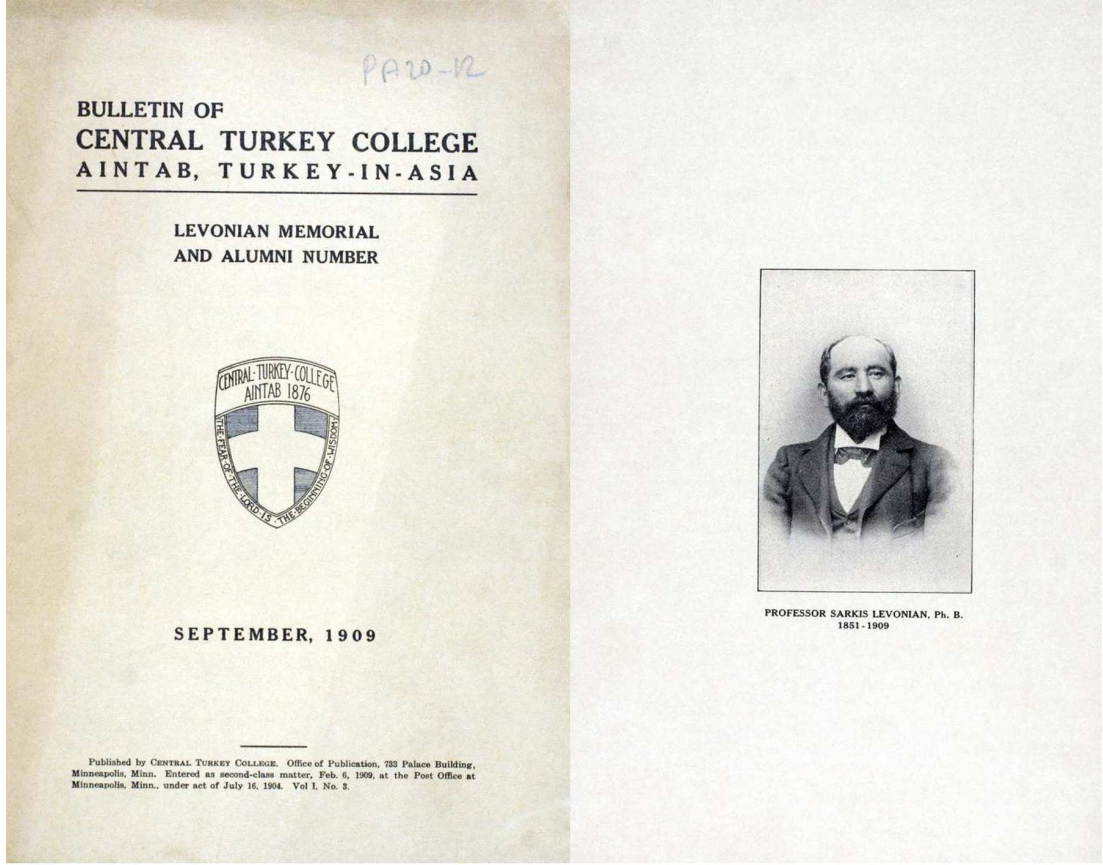


AUGUST, 1910

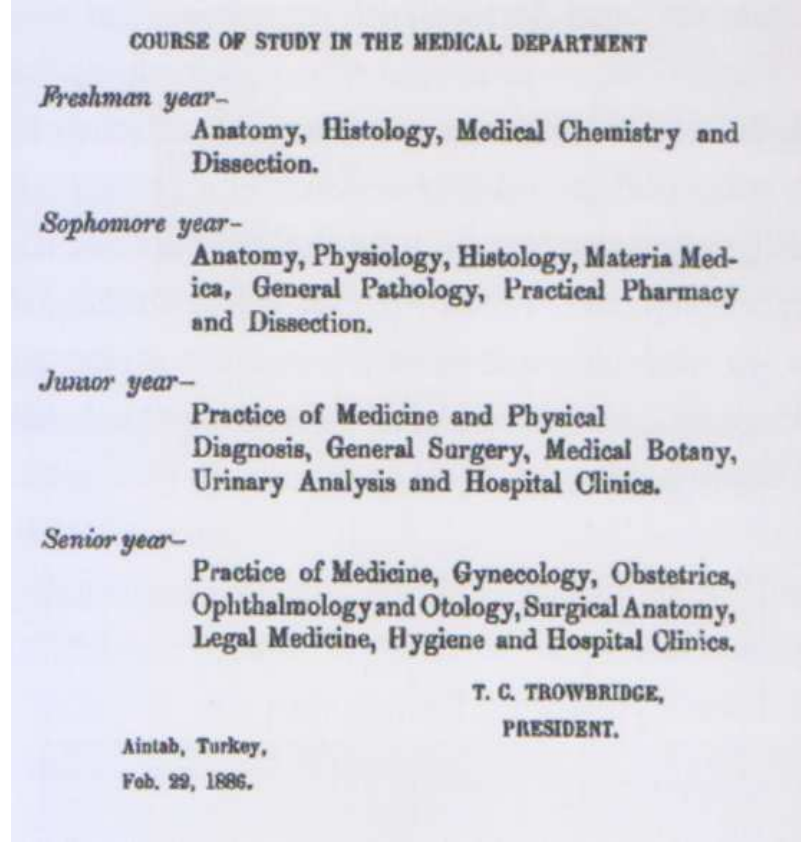


DISTANT VIEW FROM THE SOUTHEAST

**Fotoğraf 45. :** 1910 yılında Merkezi Türkiye Koleji'nin kataloğu. 20 cm x 50 cm dikey ebatlarındaki çalışmanın tamamı kapak dahil 76 sayfadır. Bu katalogta yine fotoğraflardan yararlanılmıştır. Metinler ve çalışma Antep'te hazırlanmış, 1909 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nin Minneapolis kentinde basılmış.



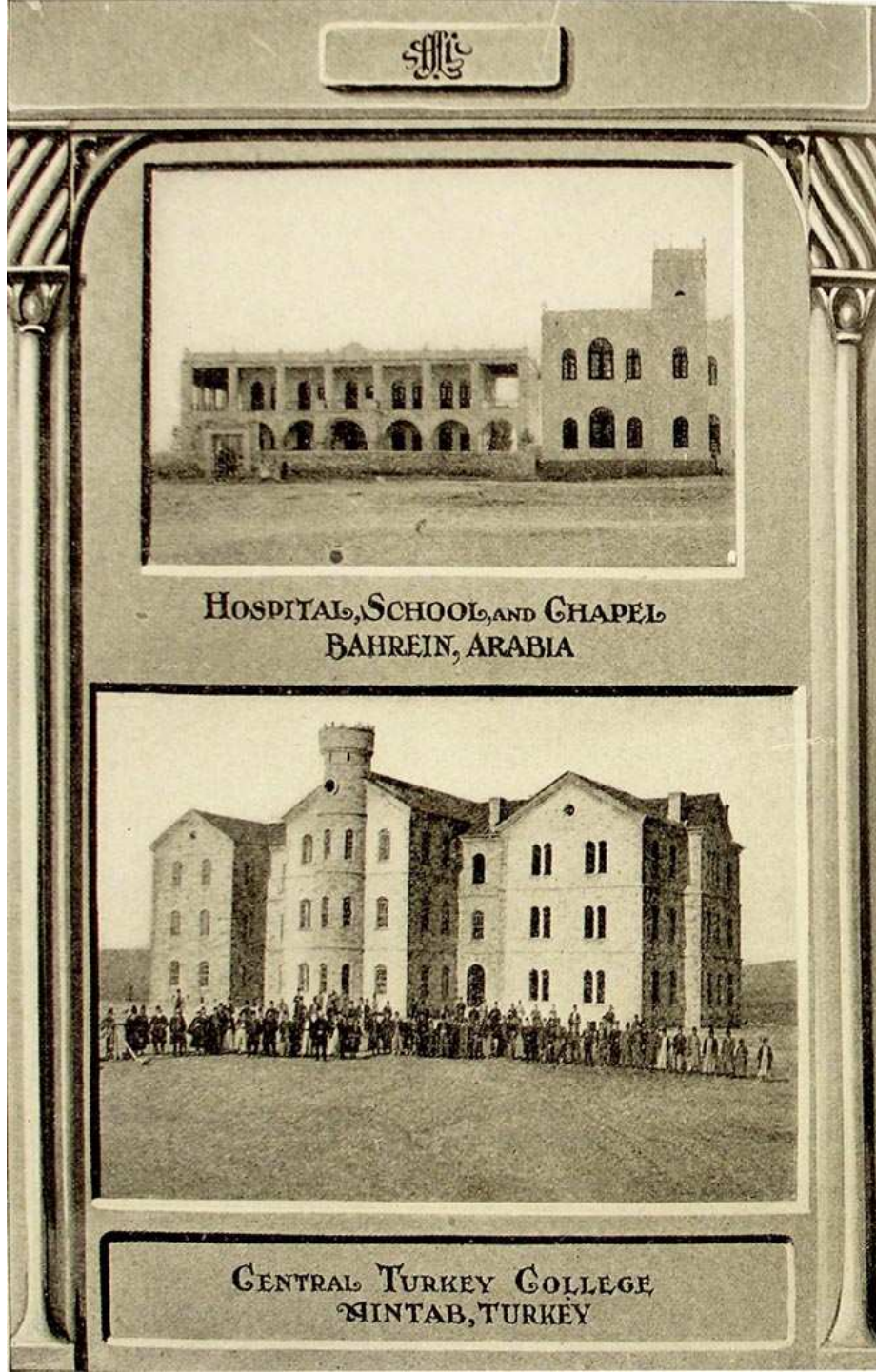
**Fotoğraf 46. :** 1909 yılında Merkezi Türkiye Koleji, bölgedeki diğer misyoner okullarının durumu ve dini yerlerin rapor olarak sunulduğu çalışma. Çalışmayı hazırlayan kendisi Antepli bir ermeni olan Prof. Sarkis Levonian'dır. (Fotoğrafı çalışmanın sağında.) 20 cm x 30 cm ebatlarındaki çalışmanın tamamı kapak dahil 40 sayfadır. Bu çalışmada aynı zamanda fotoğrafın haricinde, renkli baskı da kullanılmıştır. Bu kitabın basımı Amerika Birleşik Devletleri'ndeki Minneapolis kentinde yapılmıştır.



Fotoğraf 47. : 1886 yılında basılmış Merkezi Türkiye Koleji'nin ders müfredatı.



Fotoğraf 48. : Amerikan hastanesi yayımı olan “Sihhi Konuşuk”, dönemin Amerikan hastanesi doktorlarından Dr. Lorrin Shepard tarafından 1920’lerde Osmanlıca olarak kaleme alınmıştı. Halkın anlayacağı dilde yazılan kitap sağlık hakkında pratik tavsiyeler vermekte, hastalıklardan korunma ve kişisel hijyen konularını vurgulamaktadır.



**Fotoğraf 49.** : Merkezi Türkiye Koleji ve Bahrein'deki yine 19. yüzyılda misyonerler tarafından faaliyette olan hastane, okul ve şapel yapılarının aynı yerde gösterildiği fotoğraflı bir grafik çalışma.

## 2.4. Kurtuluş Savaşı Yılları

Osmanlı İmparatorluğu, I. Dünya savaşında ittifak devletlerinin yanında 1914 yılında savaşa katıldı. Savaşla geçen dört yılda Osmanlı devleti ve ittifaklar yenildi ve mağlup ülkelerle galip olan itilaf devletleri arasında anlaşmalar yapılır. Osmanlı İmparatorluğu önce 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Ateşkes Anlaşmasını imzalar. Bu anlaşmanın maddeleri çok ağır olmuş ve özellikle anlaşmada “İtilaf Devletleri, güvenliklerini tehdit edecek bir durumun ortaya çıkması halinde herhangi bir stratejik yeri işgal etme hakkına sahip olacaktır.” Maddesi olan, yedinci madde Osmanlı İmparatorluğu’nun açıkça paylaşılmasını öngörmekteydi. Bu anlaşma gereği Güneydoğu Anadolu bölgesi önce İngilizler tarafından işgal edilir.

Amerikan Kolejini karargah olarak kullanmaya bağlayan İngilizler haberleşmeyi engellemek için telsiz-telgraf haberleşmesine sansür getirmiş, gazeteleri kapatmış, halkın elindeki silahları toplatmış ve resmi evraklara el koymuştur. Daha sonra İngilizlerin Musul petrolerini ele geçirebilmek için ellerinde bir koz olarak tutmak maksadıyla Fransız işgal bölgesi olan Güney Anadolu ve Suriye bölgelerini işgal etmeleri Fransızlarla İngilizleri karşı karşıya getirmişti. Fransa, bölgedeki çıkarlarından vazgeçmek niyetinde değildi. Bununla beraber İngiltere de Musul bölgesinde talep ettiği hakları aldığı takdirde bölgeden çekileceğini açıklamıştı. Bölgede İngiliz işgali devam ederken İngiliz Başbakanı Lloyd George ve Fransız Başbakanı Clemanceu arasında yapılan görüşmeler neticesinde “Suriye İtilafnamesi” olarak bilinen İngiliz-Fransız anlaşması imzalandı. Bu anlaşmayla İngiltere ve Fransa, Suriye ve Kilikya bölgelerinde karşılıklı asker değişimini kabul etmiş oluyordular. Bu anlaşma şartları çerçevesinde 1919 yılı Ekim ayı içinde İngilizler tüm bölgeyle birlikte Antep’ten de askerlerini çektiler ve İngiliz birliklerinin yerini Fransızlar alarak bölge Fransız işgaline girmiş oldu (Budak, 2003:116). 1919 yılı Nisan ayı başından itibaren Antep’te İngilizlerin baskısı yarı yarıya azalmış, dükkânlar da tamamen açılmıştı. İngilizler işgalin sonlarına doğru Türklere karşı baskıları neredeyse tamamen kaldırmış, daha serbest bir yönetim takip etmeye başlamışlardı. Antep’teki Ermenilerle de araları açılmaya başlamıştı (Öztürk, 1994:60). İngilizler Müslüman Antep halkıyla fazla bir sıkıntı yaşamamıştı, fakat bölgeden giderken özellikle ermeni sorunu üzerinde geride durmaları gelecek olan Fransızların bölge halkıyla sıkıntı yaşamasına sebep olacaktı.



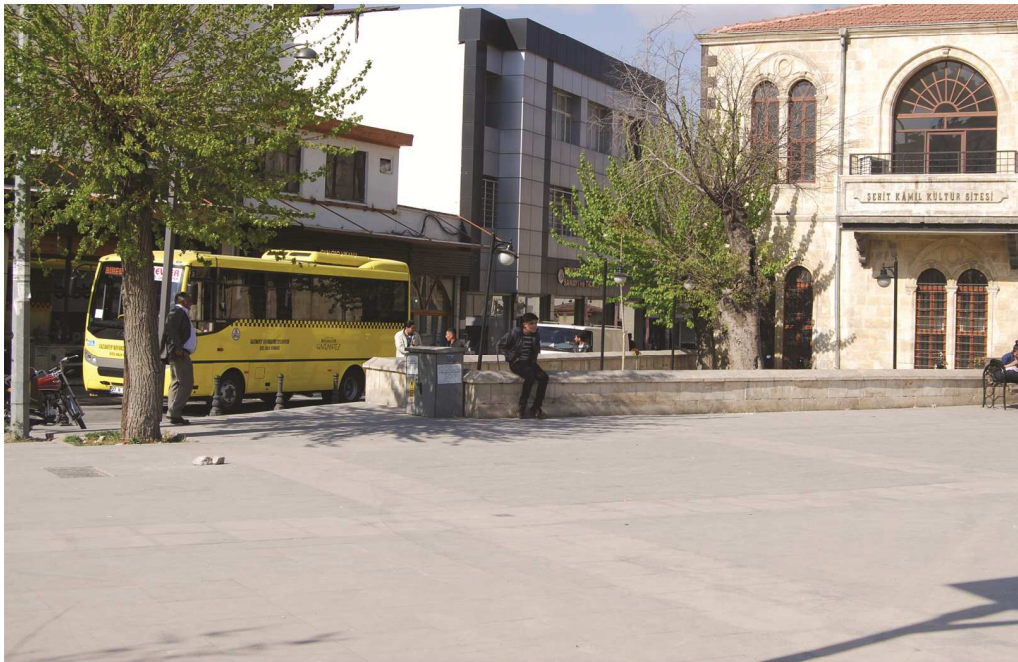
**Fotoğraf 50.** : Solda 1920 yılında Fransız savaş uçaklarının çekmiş olduğu hava fotoğrafı, Sağda ise aynı bölgenin günümüzdeki görünümü.

Fransız kıtaları 29 Ekim 1919 günü sayısız bayrak ve çiçek taşıyan Ermeni ahalisinin sevgi ve sevinçleriyle karşılandı (Yener, 1999:30). Bu gösterilerin sebebi Fransız kıtaları arasında bulunan Ermeni taburu idi. Fransız Kumandan Abadi, Fransız ordusunda Ermeni taburlarına görev verilmesini; ‘Fransız askerlerinin, çekilen İngiliz askerlerinden sayıca az olduğu, asker sayısını tamamlamak için geçecek sürenin ise Hıristiyan unsurlar açısından tehlike arz edeceği, bu eksikliğin bir Ermeni taburuyla giderilmesine mecbur kaldığı’ şeklinde açıklıyor (Yener, 1999:30). Aslında Ermeni kuvvetleri işgal için çok önceden hazırlanmış haldeydiler.

Mardin Tepe, Kurban Baba, Türk Hastanesi ve Latin Manastırı civarında konuşlanan Fransızlar da İngilizler gibi haberleşmeye sıkı bir kontrol ve sansür uygulamış, resmi evraklara el koymuş ve sokağa çıkma yasağı ilan etmişlerdir.



Bölgeyi işgal eden Fransız ordusunun önemli bir kısmını Ermeniler oluşturuyordu. Dünyanın dört bucağından koşup gelen binlerce Ermeni gönüllüsünün de içinde yer aldığı bu kuvvetler Fransız üniforması giyiyor, Fransız bayrağı altında çarpışıyorlardı. Fakat özel bir sancakları da vardı (Akyüz, 2001:23).



**Fotoğraf 51. :** Bombardımandan sonra şehirdeki durum ve günümüzdeki hali.

Fransızlar özellikle rütbeli subaylarını din adamı gibi gösterip onları yerli Ermenilerle görüştürerek, bölgede bulunan Ermenilerin örgütlenmelerine ve

dışarıdan gelen Ermenilerin de bölgeye iskânlarına yönelik çalışmalarını bu şekilde sürdürmekteydiler (Özçelik, 2005:214).

Antep'te etnik ayrışmalar başlamıştı, şehirdeki kadın ve erkek tüm Ermeni nüfusu, çocuklar da dâhil olmak üzere, Türklere karşı savaşa hazırlanıyorlardı. Savaş için askerî hazırlıklar yapılıyordu. Hazırlanan bir dükkânın içinde eski silahlar tamir ediliyor; bunun yanında yeni silahlar ile bomba ve mermi üretiliyordu (Sarafian, 1957:155). Savaş için yaptıkları bu hazırlıklar neticesinde Ermeniler, Sarafian'ın ifadesiyle; "Depolarında iki yıldan daha fazla sürecek bir savaş için yetecek kadar cephaneye sahiptiler." (Sarafian, 1957:172). Türklere karşı askerî hazırlıklarını tamamlamaları için Ermenilere Fransızlar tarafından zaman zaman maddî yardımlarda da bulunuluyordu. Ayrıca Fransız işgalinin ardından Antep'teki tüm Ermeni kız okullarında Fransızca kursları açıldı. Fransızlar işgalin ardından sadece askerî ve idarî yönetimi ellerine geçirmekle yetinmek istemiyorlardı.

Sosyal ve kültürel alanda da Fransız egemenliğinin yerleşmesi gerekiyordu ve bu konuda da Ermeniler Fransızların en büyük destekçileriydiler (Bayaz, 199:44). Yine Antep'in önde gelen Ermeni ailelerinden Kürkçüyanlar'ın Balıklı Çarşısı civarındaki evlerine bir sinema kurulmuş, burada toplanan Ermeni gençlerine Türkler ve Müslümanlar aleyhine filmler izlettirilip, konuşmalar yapılarak çatışmalar başlamadan önce Ermeni gençlerinin hissiyatları kabartılıp, savaş için hazırlıklı olmaları sağlanmaya çalışılmıştı (Yetkin, 1962:120).

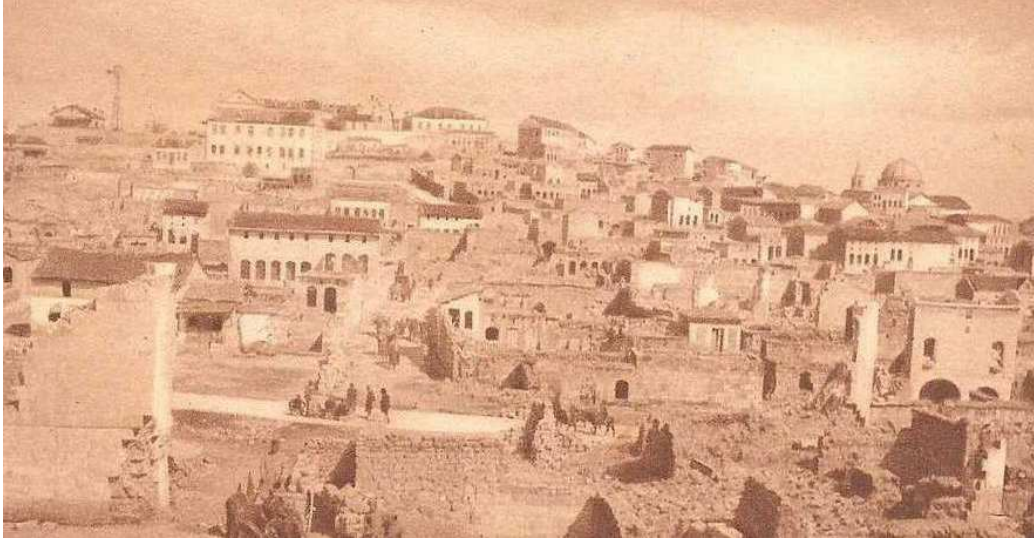
Şehirde Türklerin direnişi, Ermeni ve Fransız taşkınlıklarına şiddetle karşı koyuşları iki taraf arasındaki gerginliği artırıyor. Zahir ve gıda maddeleri ticaretini ellerinde tutan Türkler, Fransız ve Ermenilere bu maddelerin satışını kısıtlar. Fransızların direkçi pazarından bol miktarda direk ve kereste satın alması dikkati çekiyordu. Yapılan araştırmayla, Fransızların direk ve keresteleri tahkimatta kullandıkları anlaşılınca direk ve kereste satışı da durduruldu. Bu hâl zaten gergin olan havayı daha da elektriklendirdi. Silahlı bir çatışmanın arifesinde bulunduğu anlaşılıyordu. Bu durum da, Türk mahallelerinde oturan Ermenilerin Ermeni mahallelerine ve Ermeni mahallelerinde oturan Türklerin de Türk mahallelerine taşınmalarına sebep oldu (Ünler, 1969:27). 21 Ocak günü, on - on beş yaşlarında, Mehmet Kâmil isimli bir Müslüman Türk çocuğu, annesiyle birlikte evlerine

giderken, iki Fransız askeri, çocuğun annesine sarkıntılık yapıp, kadının peçesini açmaya çalıştılar. Küçük çocuk annesini savunmak isteyince de, Fransız askerleri tarafından süngülenerek şehit edildi. Kadının feryadı üzerine civardaki Türklerin yetişmesiyle katiller yakında bulunan, Aralık ayı içinde zorla gelip yerleşmiş oldukları, askerî fırına sığınarak kurtuldular. Olay şehirde bomba gibi patladı, halk galeyana geldi, bütün dükkânlar kapatıldı. Şehit Kâmil için şehirde muazzam bir cenaze töreni düzenlendi (Güllü, 2010:356).

Fransızlar şehri işgal sırasında günlerce top ateşine tutarlar. Özellikle bombardıman, kale etrafı başta olmak üzere Müslüman nüfusun yaşadığı bölgeye yöneliktir. Fransızlarla Antep halkının karşılıklı silahlı çatışmaları ve Fransız birliklerinin Amerikan Koleji'nden yapmış olduğu top atışları sonucunda şehirdeki birçok mimari yapı onarılmayacak ölçüde zarar görmüş ya da yok olmuştur. Her dönemde üstlendikleri fonksiyon yüzünden önemli yere sahip olan camiler Antep Müdafaası sırasında da direnişçilerin toplanma mekanı olarak kullanılmıştır. Bu işlevleri yüzünden savaş sırasında işgal kuvvetlerinin temel hedefi haline gelmiş dolayısıyla en büyük tahribat camilerde, özellikle de minare ve cephelerinde olmuştur (A. Evişen, sözlü görüşme, 24 Mart, 2014).



**Fotoğraf 52. :** Bombardımandan sonra şehirdeki durum ve şehirdeki Fransız askerleri.



**Fotoğraf 53. :** Bombardımandan sonra şehirdeki durum.

Ermeni mahallesi olarak bilinen Kayacık (Bey) Mahallesi ile komşu olan Eyüpoğlu Mahallesi sınırında bulunan Eyüpoğlu Camisi'nin minaresi Antep Müdafaası sırasında tahrip olmuş, yapılan tamiratla kapalı olan şerefesi açık hale getirilmiştir. Direniş noktaları olan bu cami ve mescitlerin çoğu çarpışmalar esnasında yıkıldıktan sonra yeniden yapılamamışlardır. İki yıl kadar süren direniş sırasında camilerin yanı sıra, Müslüman bölgelerindeki kamu binaları başta olmak üzere sivil mimari yapıları dahil pek çok yapı yok olmuştur. Özellikle konut bölgeleri göç ve savaşın tahribatı nedeniyle harabe olarak kalmışlardır (Yüce, 2010:80). Bugün bile Fransızların mermi ve top izlerini eski şehir dokusu içindeki yapıların duvarlarında görürüz.



**Fotoğraf 54. :** Pir Sefa Hanı'nın duvarındaki izler.



**Fotoğraf 55. :** Bombardımandan sonra kale ve günümüzdeki görünüm.

Antep ve bölge şehirlerinin direnişi Fransızlara çok ağır kayıp verdi. Bunun üzerine de Türk Orduları'nın 1. ve II. İnönü Savaşları ve Sakarya Savaşı'ndaki başarıları Fransa'yı çok endişelendirdi. Fransız kamuoyunun görüşü ve Hükümetin tutumu değişti. Fransızlar 1921 Mart ayından itibaren Türkiye ile görüşmelere

başladılar. 20 Ekim 1921 Fransa Türkiye ile Ankara Antlaşması'nı imzaladı (www.isteataturk.com/haber/4591/ankara-antlasmasi-20101921 [24.03.2014]). Bu anlaşma gereğince Anadolu'daki Fransız varlığı sona ermişti. Fransızlar bölgeden çekilirken bölgede büyük katliam ve karmaşaya sebep olan Ermeniler de, Halep ve Suriye'nin diğer bölgelerine göç etmişlerdir. Savaştan sonra şehir yıkılmış bir haldeydi. Şehirde açlık ve hastalıklar devam etmekteydi. Ermenilerin yaşadığı bölgeler ise boşaltılmış alanlar halinde kalmıştı.

## **2.5. Cumhuriyet Dönemi İlk Yılları 1923-1960**

Cumhuriyetin yeni kurulduğu yıllarda Türkiye mimarlığı, Kurtuluş Savaşı sonrası yeniden yapılanma ve kurumlaşma olarak anlam bulmuştur. Bu nedenle belirtilen dönemde Osmanlı'dan Cumhuriyet'e radikal bir dönüşüm geçirmesi gereken ülkede, yeni kurumlara ve bu kurumların cumhuriyet'i sembolize edecek şekilde, yeni bir mimari yapılanmaya ve görsel üsluba ihtiyaç duyulmuştur. Bu ihtiyaç doğrultusunda 1920'li yıllarda uygulanan yapım programında öncelik, zorunlu ve fonksiyonel binaların inşa edilmesindedir. Prestij ve kamusal bina yapımının ilk planda yer aldığı programda ikincil hedef Anadolu şehirlerinin kentsel ölçekte yenilenmesi ve Misak-ı Milli sınırları dışından göç edenlerin iskan edilmesidir. Ancak maddi sorunlar, yapı sanayine malzeme üreten fabrikaların az oluşu ve mevcut imalatçıların ihtiyacı karşılayamıyor olması ile birlikte mimar-mühendis ve kalifiye işçi açığı nedeniyle Cumhuriyet'in ilk yıllarında önemli bir yapım etkinliğinden bahsedilememektedir (Batur, 1998:72).

Erken Cumhuriyet döneminin ilk beş yılından sonra savaşın olumsuz etkilerinin azalması ve yeni sistemin güçlenmesi ile birlikte Anadolu kentlerinde Cumhuriyet'in simgesi olarak Cumhuriyet Meydanı, belediye binası, hükümet konağı ve Halkevi binası inşa edilmeye başlamıştır. Bu binalara ek olarak Cumhuriyet dönemi kentlerin en önemli bayındırlık faaliyeti olarak demiryolu döşenmesi garların, istasyon binalarının ve Devlet Demiryolları Genel Müdürlüğü binalarının yapımını zorunlu kılmıştır. İlk on yıl içinde demiryollarına yapılan

masrafın inşaat işleriyle ilgili yapılan genel harcamaların beşte dördünden fazla olması büyük ulaşım siyaseti adına yapılan bu faaliyetin önemini göstermektedir.

Gaziantep kentinde kamu ihtiyaçlarının gözetilmesinin haricinde anıtsal yapılardan ilki olan şehitler Abidesi yapılır. Şehirde, kurtuluş savaşı'nda şehit düşenlerin, tespit edilebildiği kadarıyla gömülü olduğu yerler bulunur, buradan çıkan şehit cenazeleri, çınarlı camisinin civarında bulunan 1935'te yapımı biten "Şehitler Anıtı"na, Gaziantep'in işgalden kurtuluş gününe denk gelen 25 Aralık 1935 günü, büyük bir törenle defnedilir (<http://fikriantep.wordpress.com/2012/09/12/gaziantep-sehitler-abidesi>, [06.04.2014]).



**Fotoğraf 56. :** Şehitlerin şehitler abidesi önündeki defin töreni.



**Fotoğraf 57. :** Şehitler Abidesi ve günümüzdeki görünümü. Bu anıt şehrin simgelerinden olmuştur. Cumhuriyet döneminden sonra yapılan milli konseptteki tasarımlara ilham kaynağı olan iki yapıdan (diğeri Gaziantep kalesi) birisidir.

Gaziantep'te Cumhuriyet'in ilk yıllarında, ihtiyaç olan kamu binaları için gayri Müslim azınlıkların Şehirden sevk edilmesiyle boşalan sivil ve dini yapıların kullanılmasıyla karşılanmış olmalıdır. Gayri Müslim azınlıklara ait konut, okul,



ticaret yapıları ve dini yapılar gibi boşaltılan ya da orijinal işlevini yitiren binaların fonksiyonları değiştirilerek yeniden kullanıma açılmıştır. Bahsi geçen yapıların büyük bölümü mevcut haliyle kullanılmış, fonksiyon değişikliğine rağmen herhangi bir revizyon yapılmamıştır. Bunun yanı sıra neredeyse yapı ustalarının tamamının Ermeni olması, tehcirle birlikte şehri terk etmeleri ve inşaatlarda görev alacak nitelikli usta kalmamış olması nedeniyle savaş sonrası onarımlardan ya da inşaat faaliyetinden söz etmek mümkün olmamaktadır. Cumhuriyet'in simge yapılardan biri olan Halkevi, Gaziantep'te eski Katolik Fransisken kilisesinde hizmet vermeye başlamıştır. 1903 yılında inşa edilmiş olan Kendirli Kilisesi, Katolik Ermeniler tarafından kullanılmış, onların şehri terk etmesinden sonra kilise işlevini yitirmiştir.



**Fotoğraf 58.** : Fransisken (kendirli) kilisesi ve Halkevinin olduğu yer. Günümüzde halkevinin olduğu yerde park ve kafeler var.



**Fotoğraf 59. :** Cumhuriyet'in ilk yıllarında Atatürk Bulvarı ve günümüzdeki betonarme durum.



**Fotoğraf 60.** : Cumhuriyet'in ilk yıllarında çekilmiş bu fotoğrafta, solda Kendirli Kilisesi yanındaki Fransız Saint Joseph Okulu binası ve Atatürk Bulvarı.

Halkevi olarak kullanıldığı dönemde kilisenin Alleben Deresi'ne kadar uzanan bahçesindeki binalar ve Atatürk Bulvarı üzerinde kilise binasına bitişik olarak konumlanmış Fransız Saint Joseph Okulu (Latin Okulu) ise Halkevinin bölümleri, müze ve matbaa olarak hizmet vermiştir (Yüce, 2010:81).

Gayrı Müslimlerin Gaziantep'ten ayrılmalarıyla boşalan ve Cumhuriyet döneminde yeni fonksiyon kazandığı bilinen binalar şunlardır: Tepebaşı Mahallesiinde bulunan yapımına 1876'da başlanıp 1892'de bitirilen Surp Asdvadzadzin Kilisesi /St. Marie Kilisesi 1930-1980 yılları arasında cezaevi olarak kullanılmıştır. Kayacık Mahallesiinde Eski Sinema Sokakta bulunan ve 1854-1855 yıllarında inşa edilen Birinci Protestan Ermeni Kilisesi yanana kadar 1940'lı yıllarda sinema olarak hizmet vermiştir. 1868'de faaliyete geçen İkinci Protestan Ermeni Kilisesi, 2005 yılında ortaya çıkarılana kadar 1937 yılında açılmış olan, Alevli iplik fabrikası içinde kalmış ve depo olarak kullanılmıştır. Tepebaşı Mahallesi'ndeki Surp Asdvadzadzin Kilisesi'nin (Kurtuluş Camisi) güneyinde bulunan Vartanyan Okulu, doğusunda yer alan Atenegan Okulu ve arkasında konumlanan Hayganuşyan Ermeni okulları, Cumhuriyet'in ilk yıllarında konut olarak kullanılmış, Vartanyan Okulu, 1930'dan itibaren Surp Asdvadzadzin Kilisesi cezaevi olarak kullanıldığı dönemde cezaevinin idare binası olarak işlev kazanmıştır. Ardından Alevli iplik fabrikasının içinde kalmıştır. Bu dönemde fabrikanın bir bölümü olarak kullanılmıştır (Yüce, 2010:82).

Cumhuriyet'in onuncu yılını doldurmak üzere olduğu yıllarda toparlanmaya başlayan ekonomi, yeniden oluşmaya başlayan teknik kadro ile şehirde imar etkinlikleri artmaya başlamıştır. Kent planlamaları, aynı dönemde ele alınıp çözümlenmesine çalışılmış sorunlardan birini oluşturmuştur. Gaziantep'te bu anlamda ilk adım Balıklı semtinin mesiresi olarak kullanılırken aynı zamanda Hıristiyan ve Müslüman mahalleleri arasında bir tampon bölge oluşturan Çukur Bostan'ın 1932 yılında Hükümet Meydanı'nı oluşturmak için doldurulmasıdır.



**Fotoğraf 61. :** Balıklı semti ve çukur mahallesinin Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki imar çalışması yapılmış durumu ve günümüzdeki durumu.

Kent planlaması anlamında en önemli etkinlik ise 1936-45 yılları arasında Jansen'in yapmış olduğu ilk imar planına dayanarak Suburcu, Karagöz, Gaziler caddeleri, İnönü ve Atatürk bulvarları açılması ya da genişletilmesidir. Kırkayak bölgesinde yine bu dönemlerde genişletme ve ağaçlandırma çalışmaları yapılmıştır.



**Fotoğraf 62. :** Gaziler Caddesi ve günümüzdeki görünümü.



**Fotoğraf 63. :** Maarif Kavşağı'ndan Karagöz Caddesine doğru görünüm.



Fotoğraf 64. : Maariften Karagöze giriş.





**Fotoğraf 65. :** Karagöz Caddesi ve Büyük Pasaj.



**Fotoğraf 66. :** Cumhuriyet'in ilk yıllarında eski çarşı civarı ve Alaüddevle Cami.



**Fotoğraf 67. :** Kırkayak parkı ve etrafı.

Başkarakol'da bulunan Kilikya Yüksek Eğitim Enstitüsü (1912-1915) 1933 yılında Gaziantep Lisesi'nin aynı yerde kurulmasıyla okul olarak kullanılmıştır.



**Fotoğraf 68. :** Başkarakol Caddesi ve sağdaki yapı eski adı Kilikya Yüksek Eğitim Enstitüsü ve 1933 yılında kurulan Gaziantep Lisesi.

Şehirde belediye ve Impeze Elektrike Halo - Turko Marelli ortaklığıyla kurulan elektrik şirketi 1932 yılında hizmete girmiştir. Alleben deresi kenarındaki bu yapı, adından da anlaşılacağı gibi bir İtalyan şirketi tarafından yapılmıştı. Bu yapı, bu döneme kadar yapılan Gaziantep yapılarından özellik bakımından farklılık gösterir. Temel sebebi ise yapının mimari açıdan malzemesi, çelik konstrüksiyon ağırlıklı

olmasıydı (A. Evişen, sözlü görüşme, 24 Mart, 2014). Bu yapı sayesinde küçük ve büyük işletmelerce kullanılmaya başlanan elektrik enerjisi, üretim tekniği, üretilen malların pazar ve miktarları açısından büyük farklılaşmalara da yol açmıştır (Tatlıgil, 2005:98).



**Fotoğraf 69.** : 1935 yılında kurulan Gaziantep Elektrik İşletmesi.

Gaziantep'te Cumhuriyet döneminden önce çok katlı binalara rastlanamazdı. En fazla iki ya da üç katlı olan evler kentin genel görüntüsünü oluştururdu. Bunun sebebi bölgedeki taşın yumuşak olmasından kaynaklanmaktadır. Cumhuriyet döneminde ise yapılarda, eski dönemdeki mimari dokunun ve jeolojik yapının durumunu ve kot farklarını da göz önünde bulundurularak yapılar inşa edilmiştir. Bölgede çıkartılan taş çeşitleri yine eskiden olduğu gibi, cumhuriyet dönemi Gaziantep mimarisinde de kullanılmıştır (A. Evişen, sözlü görüşme, 24 Mart, 2014).

Gaziantep'te Cumhuriyet döneminin mimarlık faaliyetleri arasında, 1945 yılında açılan Gaziantep Ticaret ve Sanayi Odası proje yarışması yer almaktadır. Ulusal nitelikte ve tek aşamalı yapılan yarışmayı Nezih Eldem, Ayet Uluboy ve Muammer Erselçuk'tan oluşan ekibin projesi kazanmıştır. Abidin Mortaş, Ratip Erhan ve Zeki Okay'dan oluşan jürinin açıkladığı raporda, kazanan projenin düzene,

amaca, bölgeye ve iklime uygun olduğu belirtilmiştir. Nedeni bilinmemekle birlikte Nezh Eldem'in kazanan projesi uygulama aşamasına geçmemiştir. Şehrin erken Cumhuriyet dönemine ait önemli yapılarından olan ve Hürriyet Caddesi'nde 1950'li yıllarda yapılan Adliye Binası (aynı zamanda Hükümet Konağı), "U" şeklinde bir plana sahip olup, kompleks bir yapı özelliğine sahiptir. Kesme taş malzemeyle yapılan binada, planlamanın sağladığı orta avlu bahçe olarak kullanılmış ve bahçenin önü sütunlu galeriyle tamamlanarak cepheyi oluşturmuştur. Binanın yüksekliği ön cepheden iki kat gibi algılanmasına rağmen kot farkından yararlanılarak üç kat olarak inşa edilmiştir. Adliye Binası ve Hükümet Konağı olarak tasarlanan binaya üç adet giriş bulunmaktadır (Yüce, 2010:85).



**Fotoğraf 70. :** Gaziantep eski hükümet konağı ve çevresi ve altta günümüzde düzensiz yapılaşmanın hakim olduğu görünüm.

Doğu girişi halkın kullanımını için düşünülmüştür. Batı girişi merdivenli bir platformla zemin kotuna ulaşmaktadır. Giriş kapısının iki yanında iki kat boyunca devam eden sütunlar girişe anıtsal bir görünüm kazandırmaktadır. Kuzey girişi ise protokol girişleri için kullanılmaktadır. Kuzey kanadı oluşturan valilik bölümünün uç kısmında çatıyı kat yüksekliğinde aşan saat kulesi ve bayrak direkleri, yapının anıtsal görünümünü desteklemektedir (Yazgan, 2005:75).

1950 yılından sonra siyasal ve ekonomik koşulların değişmeye başlamasıyla yapı sektörü de gelişim göstermiştir. Serbest ticaret rejimi, inşaat malzemesi dışalımını kolaylaştırmıştır. Bununla birlikte Avrupa'da 2. Dünya Savaşı sonrası devalüasyonları, üretim artışları ve dış yardım ile kredilerin yapı ve bayındırlık projelerine yönlendirilmiş olması gibi etkenler nedeniyle 1950'li yıllar yapı sektörünün canlanmasına sebep olmuştur (Yüce, 2010:86). Bu canlanmanın Gaziantep'teki yapım faaliyetlerine yansımalarının ilk ayağını Gaziantep Garı'nın inşası oluşturmuştur. Karayollarının henüz gelişmediği Cumhuriyet döneminde Anadolu'da ulaşımın ve nakliyenin en önemli ayağını oluşturan demiryollarının Gaziantep'e kadar uzanmasıyla birlikte 1953 yılında Narlı Karkamış'ta İstasyon Caddesi'nin bitiminde inşasına başlanan Gaziantep Garı 1959 yılında tamamlanmıştır. Kahramanmaraş yolu üzerindeki ocaklardan çıkarılan topak taşından yapılmış olan gar, simetrik bir plana sahiptir. Kıırma çatı örtülü binanın güney cephesinin ortasındaki giriş sekiz sütunlu bir galerinin arkasında yer almaktadır. Cephedeki sütunların düşey etkisi, güney cephesinin iki ucunda yer alan ve iki kat boyunca devam eden pencerelerde tekrar edilmiştir. İç mekanda yolcu bekleme bölümünün zemini mermer ile kaplanmıştır. Bu bölümün tavanları ise yapıldığı döneme göre ileri teknoloji kabul edilebilecek olan camlı doğrama ile örtülmüştür (Yüce, 2010:87).



**Fotoğraf 71. :** Gaziantep Tren Garı ve günümüzdeki hali. Tren garı önündeki alanda, günümüzde milli bayramlarımız için törenler düzenlenir.

1950'lerle beraber kent içerisinde özellikle kolejtepe civarındaki kayalar ve Gaziantep'in şehir merkezinde bolca bulunan mağaralar doldurulmuştur. Cumhuriyet döneminde şehirde, sanayi sektörü çalışanları ile memur olarak görev yapanların sayısında bir artış görülmektedir.





**Fotoğraf 72. :** Atatürk Bulvarı ve solda Cumhuriyet'in ilk yıllarında yapılan apartmanlar.

1927 yılında meslek sahiplerinin % 13,9'u memur iken, 1935'te % 26,9'u, 1945'te ise % 22,3'ü memurdur. 1927'de sanayi sektörü çalışanları meslek sahiplerinin % 29,8'ini, 1935'te % 45,6'sını, 1945'te ise % 50,7'sini teşkil etmektedir (Tatlıgil, 2005:98). Değişen bu sosyolojik durumdan dolayı, Cumhuriyet'in ilk dönem evleri de artık yeni Türk aile sisteminin gereksinimlerine

göre inşa edilmiştir. Eski Antep evlerinde birden çok aile aynı evde otururken, Cumhuriyet döneminde daha müstakil bir çekirdek aile yapısına yönelinilmiştir. Bu yüzden evlerin içindeki yaşam alanları güvenliğin düzelmesiyle beraber de, bahçe duvarlarının yüksekliği azaltılmıştır. Ev içine girişlerde ana hol ve bu hollerden dağılan odalar şeklinde tekrar düzenlenmiştir. Yine 1950’li yıllarda apartman ve kooperatif yapılaşma Gaziantep’te başlar (A. Evişen, sözlü görüşme, 24 Mart, 2014).

### III. BÖLÜM

#### 3. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Görüntülerin, sosyal içerikli olayların anlatımlarında ve belge niteliği taşımasında önemli bir yer tuttuğu söylenebilir. Bazen mimari bir yapı üzerindeki değişiklikler, bazen sokak ve caddeler üzerindeki değişimler, bazen de insanların yaşayış şekillerini görüntüleme gibi yöntemler görüntü belgeliğinde uygulanmaktadır. Fotoğrafçılık, ondokuzuncu yüzyıldan başlayarak günümüze kadar devam eden kentsel kimliğin geçirdiği değişimin, olumlu ve olumsuz yönlerinin belgelenmesine katkıda bulunmuştur. Bu düşünce Gaziantep özelindeki fotografik belgelerin ilk örnekleri; kentsel yaşamı ve yaşam alanlarını belgelemek amacıyla yapılan mimari çekimler sayesinde ortaya konulmuştur. Amerikan misyonerlik faaliyetlerinin başlamasıyla beraber kente getirilen fotoğraf ve matbaacılık çalışmaları bölge hakkında somut belgeler ortaya konmasında yardımcı olmuştur. Şehrin fotoğraflanması Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde de devam etmiştir. Bu fotoğrafların günümüze ulaşan kopyalarından yola çıkılarak, aynı yerlerin günümüzdeki durumu en doğru açılardan tekrar çekilmiştir. Ortaya çıkan fotoğraflarda yapıların günümüzdeki durumları, eski halleriyle karşılaştırılarak belgelenmiş, kentsel dokunun ve yaşam şekillerinin değişime uğrayarak, eski karakteristik yapısını kaybettiği sonucu ortaya çıkarılmıştır. Ayrıca çekilen fotoğraflarda, özellikle Merkezi Türkiye Koleji binası'nın düzenlenmesinde olduğu gibi, yapılan restorasyonların ve düzensiz imarlaşmanın, yapıların eski özelliklerine sadık kalınmadığını da göstermektedir. Ortaya konulan sonuçlar, gelecekte Gaziantep'in şehir düzenlemesinde daha titiz davranılmasına katkıda bulunacağı düşünülmektedir.

Kentsel kimliğe etki eden savaşların, ölümlerin, dostlukların, zorlu ticaret yollarının, önemli mimari yapıtların olduğu mekanlar; değiştirilmiş ya da şu an etrafları kafelerle, yüksek binalarla ve alışveriş merkezleriyle dolmuştur. Kurumsal kent dokusunu oluşturan öğelerden Gaziantep Kalesi ve Şehitler Abidesi dışındaki yapılarda geçmişe ait izler kaybolmaya başladığı çekilen fotoğraflarla belgelenmiştir.

Kentsel kimliğe şekil veren yapıların, günlük yaşamını sürdüren insanlar için kültürel önem taşıması gerekmektedir. Geçmişte üzerinde yaşadığımız yerlerde neler vardı, geçmişte burada kimler, nasıl yaşadı? Sorularının cevapları için tarihsel bilincin aşılması da önemlidir. Bu düşünceden yola çıkarak çalışmada, Gaziantep kentinin geçirdiği tarihsel süreçler anlatılırken fotoğraflardan da yararlanılarak görsel etki de yaratılmaya çalışılmıştır. Fotografik görüntülerin gerçeği destekleyeceği düşüncesi günümüz insanının yaşamını şekillendirmiştir. Çünkü günümüzde kişilere ulaşan en etkili iletişim yöntemi; görüntüler (fotoğraf) ve hatırlatıcı grafiksel göstergeler olduğunu öğrenmekteyiz. Sosyolojik bilimsel bulguları desteklemek amacıyla, fotografik görüntülerden faydalanılması, yapılan araştırmaların anlaşılmasını daha da somutlaştırmıştır. Tarihsel süreç içerisinde meydana gelen değişimleri bilimsel yöntemlerle belgelemek için, ilerleyen zamanlarda fotografik çalışmalardan faydalanılmasının daha fazla ihtiyaç haline geleceği düşünülmektedir.

## KAYNAKÇA

### KİTAP

ABADİ, M., (1999). **IV. HATIRALAR Türk Verdün'ü Gaziantep, Antep'in Dört Muhassarası**, Şakir Sabri Yener (Çev.), Gaziantep Kültür Derneği Yayınları, Gaziantep.

ANTİNÖZ, İ., (1999). **Dulkadir Eyâletinin Kuruluşunda Antep Şehri (XVI. Yüzyıl)**, Gaziantep Üniversitesi Vakfı Kültür Yayınları, Gaziantep.

BAJAC, Q., (2012). **Karanlık Odanın Sırları**, Ali Berktaş (Çev.), Yapı Kredi Yayınevi, İstanbul.

BAKAR, B., ÖZTÜRK, N. Ve BEYOĞLU, S., (2007). **Tarihi Gerçekler ve Bilimin Işığında Ermeni Sorunu**, IQ Kültür Sanat ve Yayıncılık, İstanbul.

BARLAS, U., (1971). **Gaziantep Tıp Fakültesi Tarihi ve Azınlık Okulları**, Gaziantep Kültür Derneği Yayınları, Karabük.

BARTHEZ, R., (2011). **Camera Lucida**, Reha Akçakaya (Çev.), Altıkırkbeş Yayınları, İstanbul.

BAŞGELEN, N., (1999). **Dünya Kültür Mirasında Gaziantep**, Kentbank/ Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

BATUR, A., (1998). **1925-1950 Döneminde Türkiye Mimarlığı, 75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık**, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.

BURKE, P., (2003). **Tarihin Görgü Tanıkları**, Zeynep Yelçe (Çev.), Kitap Yayınevi, İstanbul.

COLLIER, J. ve COLLIER, M., (1986). **Visual Anthropology**, UNM Press, New Mexico.

CRARY, J., (2010). **Gözlemcinin Teknikleri**, Elif Daldeniz (Çev.), 2. Basım, Metis Yayıncılık, İstanbul.

DEMİRKAN, T., (1996). **Cogito 8, Kent ve Kültürü, Kent ve Kültürü Tarih Boyunca Kuşatılan Özgürlük Adaları; Kentler**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

DORA. S., (2004). **Büyüyen Fotoğraf Küçülen Sosyoloji**, Babil Yayınları, İstanbul.

GÜLLÜ, R. E., (2010). **Antep Ermenileri (Sosyal - Siyasi ve Kültürel Hayatı)**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.

JOHNSON, B., (2008). **Şifahane, Gaziantep'in Amerikan Hastanesi ve Bağlı Tarihi Kurumların Kısa Tarihçesi**, Handan Cingi (Çev.), Ofset Yapımevi, İstanbul.

KOCABAŞOĞLU, U., (2000). **Anadolu'daki Amerika, Kendi Belgeleriyle 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları**, İmge Kitabevi, Ankara.

ÖZÇELİK, İ., (2005). **Millî Mücadele'de Anadolu Basını'nda Güney Cephesi (1919-1921)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.

ÖZLEM, D., (2000). **Kültür Bilimleri ve Kültür Felsefesi, Bütün Eserlerine Doğru: 6**, İnkılap Kitabevi, İstanbul.

ÖZTÜRK, A., (1994). **Millî Mücadele'de Gaziantep**, Geçit Yayınları, Kayseri.

PANOFISKY, E., (1995). **İkonografi ve İkonoloji**, Engin Akyürek (Çev.), Afa Yayınevi, İstanbul.

PROSSER, J. Ve SCHWARTZ, D., (1998). **Photographs Within The Sociological Research Process**, Routledge Falmer Readers In Education, Londra.

ROBINS, K., (1999). **İmaj**, Nurçay Türkoğlu (Çev.), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.  
SARAFİAN, K., (1957). **A Briefer History of Aintab, A Concise History of the Cultural, Religious, Educational, Political, Industrial and Commercial Life of the Armenians of Aintab**, United States of America.

SONTAG, S., (2011). **Fotoğraf Üzerine**, Osman Akınhay (Çev.), 2. Basım, Agora Kitaplığı / Fotoğraf Dizisi, İstanbul.

STANGE, M., (1989). **Symbols Of Ideal Life**, Cambridge University Press, New York.

TURANİ, A., (2000). **Dünya Sanat Tarihi**, Remzi Kitabevi, İstanbul.

ULU, M., (2013). **Düğün ve Aile Fotoğrafları**, Kitap Yayınevi, İstanbul.

ÜNLER, A., (1969). **Türk'ün Kurtuluş Savaşı'nda Gaziantep Savunması**, Kardeşler Matbaası, İstanbul.

WARBURG, A., (1986). **An Intellectual Biography**, Phaidon Press, Chicago.

YAZGAN, G., (2005). **Gaziantep Kültür Envanteri**, Gaziantep Valiliği, Gaziantep.

## KİŞİSEL GÖRÜŞME

BİÇER, Halit, Z., Fotoğrafçı, “**Eski Şehir Dokusu**” Konulu Görüşme, Gaziantep, (28 Ocak 2014).

EVIŞEN, A., Mimar, “**Gaziantep’te Cumhuriyet Dönemi Mimarisi**” Konulu Görüşme, Gaziantep, (24 Mart, 2014).

OKUTUCU, Z., Mimar, “**Gaziantep’in Geleneksel Mimarisi**” Konulu Görüşme, Gaziantep, (4 Şubat, 2014).

## MAKALE

AKYÜZ, Y., (1973). **Kurtuluş Savaşımız ve Fransa’da Ermeni Propagandası**, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, 11, 66, 21 - 25.

BAYRAKTAROĞLU, Ali, M., (2006). Kentsel Kimliğin Üretilmesinde Mekânın Kullanımı (Isparta Örneği)

ORAL, M., (2004). **Fotoğraf ve Toplumsal Değişme**, Fotoğraf ve Sinema Dergisi, 142,17.

ŞIVGIN, H., (2000). **19. Yüzyılın İlk Yarısında Ayıntap**, Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, 11, 517.

YETKİN, H., (1966). **Gaziantep Şehri Eskiden Ne İsimlerle Anılırdı?**, Gaziantep Kültür-Aylık Fikir ve Bilgi Dergisi, 9, 99, 57.

## DİĞER

KUBAN, D., (1977). **Gaziantep Kenti Koruma Planı Raporu**, İstanbul.



ÖZER, A., (2007). **Halep Vilayeti Salhnamelerinde Ayıntap Kazası H. 1284 – 1317**. Gaziantep.

## **TEZ**

ÇINAR, H., (2000). **18. Yüzyılın İlk Yarısında Ayıntap Şehrinin Sosyal ve Ekonomik Durumu**, Doktora Tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi. SBE.

TAŞKIN, F., (2007). **Amerikan Misyoner Okullarından Merkezî Türkiye Koleji**, Yüksek Lisans Tezi, Mersin, Mersin Üniversitesi, SBE.

TATLIGİL, F., (2005). **Gaziantep Kentinin Geleneksel Konut Dokusunun ve Sosyo-Kültürel Yapısındaki Değişimin İncelenmesi**, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, Yıldız Teknik Üniversitesi, FBE.

TOKSOY, G., (2007). **Sosyal Bilimsel Düşünce İçinde Görüntülerin Yeri ve Fotoğrafın Potansiyeli**, Doktora Tezi, İstanbul, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, S.B.E.

ÜNAL, G., (1998). **Geleneksel Gaziantep Mimarisi Bilgisayar Destekli Tarihi Çevre Koruma Bilgi Sistemi Oluşturulması ve Gaziantep Kentsel Sit Alanında Örneklenmesi**, Doktora Tezi, İstanbul, Yıldız Teknik Üniversitesi, FBE.

YÜCE, B., (2010). **Osmanlı Son Dönemi İle Erken Cumhuriyet Dönemi Arasında Gaziantep'te Mimari Dokunun Değişimi (1839-1950)**, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, İstanbul Teknik Üniversitesi, FBE.

## İNTERNET

Andre Kertesz, (t.y.) <http://www.fotografokulu.org/andre-kertesz-1884-1985.html>  
(06 Şubat 2014).

Ankara Antlaşması, (t.y.) [www.isteaturk.com/haber/4591/ankara-antlasmasi-20101921](http://www.isteaturk.com/haber/4591/ankara-antlasmasi-20101921) (24 Mart 2014).

Evliya Çelebi'nin Gözüyle Gaziantep, (t.y.) <http://www.gaziantepsavunmasi.org/index.php?sf=4&icid=21> (24 Mart 2014).

Gaziantep Şehitler Abidesi, (t.y.)  
<http://fikriantep.wordpress.com/2012/09/12/gaziantep-sehitler-abidesi> (06.04.2014).

Gaziantep Tarihi, (t.y.) [www.gantep.edu.tr/static2/gtarihi.php](http://www.gantep.edu.tr/static2/gtarihi.php) (24 Şubat 2014).

Gaziantep'te İlk Basımevi, (t.y.) [www.team-aow.discuforum.info/t1393-Antep.htm?start=30](http://www.team-aow.discuforum.info/t1393-Antep.htm?start=30) (20 Mart 2014).

Kurgu –Belge, (t.y.) [www.hezarfen.net/paralax/002orhan.htm](http://www.hezarfen.net/paralax/002orhan.htm) (4 Şubat 2014).

Tarihçe, (t.y.) [www.tip.marmara.edu.tr/fakulte/tarihce/](http://www.tip.marmara.edu.tr/fakulte/tarihce/) (18 Şubat 2014).